

בית הכנסת בראי הקבלה - רעיונות ומנהגים

ראשי פרקים

3. התיבה - הבימה
תפילה בתיבה
4. עיטורים מיוחדים לביהכ"נ
כרזת השויתי' \ נדחת דלוקים
כשעת התפילה או נר תמיד לפני
ההיכל
- ה. הנהגות מיוחדות בביהכ"נ
 1. הכנה לביהכ"נ
 2. הכנות ליציאה מהבית לכיוון ביהכ"נ
הנחת יד על המזוזה ונישוקה \
הליכה לביהכ"נ \ עטיפה בטלית
ועיטור בתפילין \ בגד מיוחד
לתפילה ועטיפת הראש
 3. זמן ההגעה - עשרה ראשונים
שכרו של המקדים \ עונשו של
המבטל
 4. הכניסה - כוונת ביהכ"נ
שהייה \ התחברות עם רוח
האבות \ קבלת אהבת ישראל \
כניסת שני פתחים \ נישוק הארון
בכניסה וביציאה מביהכ"נ \
השתחויה בכניסה לביהכ"נ \
הקפות סביב הבימה \ הכאות על
התיבה בתחילת התפילה
 5. תפילה בביהכ"נ גופו
תפילת בריך שמה
 6. יציאה מביהכ"נ
 1. כבוד בית הכנסת
 1. מקור סמכות החיוב
אי התעלמות
 2. צורת התנהגות המכבדת את ביהכ"נ
יריקה \ שיחה ופטפטוס \ טאטוא
ביקן

סוף דבר

- מבוא - מה הביא אותי לנושא זה?
1. מספר מילים על הקבלה
התייחסויות \ ביהכ"נ של
המקובל
2. מספר מילים על ביהכ"נ
השפעה "מתקבלת" ו"נמשכת" \
"כנסת" - מלכות
3. מספר מילים על הנהגת המקובל
רעותא מילולא עובדא \ (ביהכ"נ
הקדמון)
א. מקדש הגלות
1. בגלות וגם בגאולה
2. כגורם לקירוב הגאולה
3. מאפיינים לביהכ"נ
כמקום גילוי השכינה \
קללתו-כרכתו של בלעם \
ביהכ"נ כגורם המשכה \ ביהכ"נ
כגורם לטיהור הטומאה
4. קדושת העצמות
5. בין א"י לחו"ל
- ב. האדם כתבנית נוף ביהכ"נ שלו
1. בין אדם לעצמו
2. בין אדם לעמו
3. שכר של המתפלל בביהכ"נ
4. שכינה שרויה בביהכ"נ
- ג. תפקידי ביהכ"נ
1. בית תפילה
2. בית כנוס לתורה
השראת השכינה \ חידושי תורה \
שמירה נגד כח הרע \ שילוב של
תורה שבע"פ בתורה שבכתב
3. בית אולפנא
ד. בנין ביהכ"נ
1. חשיבות המבנה
מצוה לבנות ביהכ"נ
2. חלונות ביהכ"נ ומספרם
סידור החלונות

מבוא - מה הביא אותי לנושא זה ?

עובדה מוכרת שאין עליה עוררין, ישנה כיום התעוררות עצומה לעיסוק בתורת הסוד על כל אגפיה. ההסברים לכך יכולים להיות רבים ומגוונים, שוללים או מחייבים - רובם מחייבים - מרחקים או מקרבים, תומכים או מונעים, אבל העובדה קיימת, פוך חזי מאי עלמא דבר. יתכן שהדבר כרוך בהתעוררות המשיחית לגאולה הנכספת, כפי שהיה בדורות רבים כאשר היתה התעוררות ושאיפה יוצאת מגדר הרגיל לסיום הגלות, ולשיבה לישראל, הן כאשר באה התעוררות זו מחמת הלחץ והדחק של שעבוד מלכויות, והן כאשר באה מחמת "גילוי פנים" של ישועות והתפתחות מהירה של העם. בשני מצבים אלו היתה שאיפה לגאולה - או ליתר דיוק להבאת הגאולה - בכל אמצעי, כשיחד עמה באה הרצון ללמוד ולהבין את ה"נסתרות" הגלומות בתורת הסוד.

בדורנו חשים אנו זאת על כשרנו, בכל פינות שפונים נתקלים אנו בחפצי דעת הרוצים להכיר את החכמה, כשלכל אחד סיבותיו שלו, ותחומי ההתעניינות המיוחדים לו. חכמי ישראל לדורותיהם הכירו בכך, מי ברצון ומי מחמת המסיבות המחייבות. די אם נזכיר כאן את בעל ספר הזהר, המקובלים מחסידי אשכנז, האר"י גוריו ותולדותיהם, תנועת החסידות, ועוד רבים וטובים, עד לדורינו אנו, שכמיצגיה הנאמנים של שאיפה זו באים הרב קוק והרב אשלג. כל האמורים מתנבאים בסגנון אחד של שאיפה לגאולה הכרוכה ללא הפרד בגילוי סודות התורה.

אין לנו צורך כרגע לעמוד על ההבדלים בין הגישות השונות הקדמוניות והמאוחרות, או גם בין בני אותו דור עצמו, אם בעלי התפיסה האומרת שע"י הלימוד גופו יהיה ניתן לגרום - או אם תרצו "להכריח" - להבאת הגואל, או אלו הטוענים שגילוי הסודות מהווה סמן, מדד להתקרבותה של הגאולה, אך אינה בעלת משמעות כ"הבאת" הגאולה.

בספר הכולל יותר בתחום זה - הזהר - גופו מוצאים אנו את הנבואה "....ובגין דעתדין ישראל למטעם מאילנא דחיי דאיהו האי ספר הזהר, יפקון ביה מן גלותא ברחמי ויתקיים בהון יי כדד ינחנו ואין עמו אל נכר..."¹, כלומר ע"י הלימוד בספר זה יש את הזכות - או התגלותו של ספר זה מהווה אות ומופת - ליציאה מן הגלות.

יתכן אמנם להסביר תופעה זו בהסבר היסטורי-פסיכולוגי, הקושר תופעה זו לריאקציה ה"אנטי מדעית" שהתנגדה ל"מדענות" ההשכלה הרציונאלית ששלטה בכיפה בכל שנות המאה ה-19, הן בעולם היהודי כמו גם בזה שאינו יהודי. מזווית יהודית, אסכולה זו הביאה לחורבן המימסד החינוכי המסורתי של רבות מקהילות מזרח ומערב אירופה. תנועת

¹ רעיא מהימנא ספר במדבר פרשת נשא דף קכד ע"ב ראה את הסברו של ר' נחמן מברסלב אודות מאמר זה, המקשר את מחבר הספר, ר' שמעון בר יוחאי, אל מאמרו בגמ' (שבת קלח:) "עתידה תורה שתשתכח מישראל... ח"ו שתשתכח תורה מישראל..." (ליקוטי תפילות, תפילה זו ועוד)

ההשכלה עשתה שמות בעולם הישיבות במזרח היבשת, והביאה להתכוללות רבתי במערכה.

כתגובת נגד החל בעיסוק במופשטות, ובמופשטות יתר, ומה לך מופשט יותר מן הגשמיות, ומן ה"תובנות" הרציונאליות, אם לא תורת הסוד שכל עיסוקה הוא רק באלוקות הטהורה, האבסטרקטית.

1. מספר מילים על הקבלה

ביחס לנושא מאמר זה, נבחר את מקום ביהכ"נ בראי הקבלה.

ככלל יאמר, שבשונה מרבדים האחרים של התורה, הפר"ד (=פשט רמז דרש), אין הקבלה מסוגלת להציג דבר במנותק מהכלל כפרט העומד בפני עצמו, אלא מוצאת בכל דבר את הכללי המאחד נושאים רבים, ונכלל מכל התורה, כ"עולם קטן" המשתלב במערך הכולל של ה"עולם הגדול". ולפיכך, ראשית, יהיה עלינו להתייחס לביהכ"נ כיישות עצמאית, הנכללת מגורמים רבים, וכוללת בהכרח גם פרטים משניים. שנית, ובמקביל, יהיה עלינו לראותו כפרט בתוך מכלול של בחינות הסובבות אותו. יחס דו ערכי זה קיים בכל הסבר קבלי לכל נושא ולכל פעולה שבכל מדרגה.

התייחסות

מעניינת העובדה שהתייחסות לביהכ"נ גופו מועטה למדי בספרות הקבלית, ואין אנו מוצאים בה את אותו היקף לו ציפינו. לא נוכל לומר שאין התייחסות כלל, אם כי גם זה קיים, ובספרי קבלה אחדים ביהכ"נ אינו מוזכר כלל, או באופן כללי ביותר. לעומת זה, כאשר המדובר על נושא התפילה, הרי שהעיסוק בנושא והדיבור אודות הוא נרחב ביותר, ותופס מקום של כבוד בספרות זו הן מבחינת החשיבות המיוחדת לו והן מבחינת הכמות המספרית.

גם עניין התפילה בציבור, גם אם ישנו עיסוק בנושא ואין התעלמות מוחלטת, אבל עדיין לא במידה לה ציפינו.

כדוגמא, אין כלל התייחסות ישירה לנושא בנין ביהכ"נ, ואת הנלמד נלמד מן הסתם, כעובדות, כאילו לא הייתה התייעצות עם חכמי הקבלה בשעת הבניין.

סיבת הדבר, כנראה, שהדברים נתפסו כמובנים מאליהם, וכמובנים בתוך המערכת הקהילתית היהודית ללא שום צורך לצייןם בספרות הכתובה.

במבט מעמיק יותר ניתן לומר, שתורת הייחודים והכוונות במהותה היא אישית, פנימית, מנותקת מן ההמוניות, מן הכלליות, ולפיכך התפקיד שמשחקת הציבוריות, הכלליות, ההמוניות, בעניין הוא שולי וזניח, לפעמים אף חסר משמעות פנימית, או אפי' מפריע

להתרכזותו של המקובל בכוונותיו. כמו כן המבנים הארציים אינם חשובים לכשעצמם, רק כמייצגים משמעות נסתרות. הם חסרי ערך עצמי ללא האדם המעניק להם 'חיות' ומשמעות, ולפיכך ההתייחסות והניסיון להבינם - מועטת.

אך יחד עם כל זאת, מוטלת עלינו המשימה להסיק מתוך המערכת כולה את התוצאות הנלוות, את היישומים הארציים, את שינויים החומריים, המעשיים, מתוך מכלול הדברים. הן מתוך הבנה שעם היותם שוליים לבדם, הרי שחשובים הם כהיותם 'תנאים' ורקע לפעילות העמוקה, המחשבתית, של המקובל העובד את הבורא, והן מתוך הכרה, שהשפעתם הורגת מעבר לקהילות ולקבוצות המקובלים המצומצמות במודע, אל כלל הציבורית הישראלית, והשפעתם על מבנה הקהילה וסדרי התפילה ועבודת ה' - גדולה.

ביהכ"נ של המקובל

ביהכ"נ הוא שטח המחיה של המקובל, בו הוא חי את חיי הרוח שלו, ופועל את פעולותיו. שם הוא הוגה בתורה ולומד את סודותיה, שם הוא מתפלל ומיישם את אשר רכש לו בהשכלתו. זאת ע"י כוונות מיוחדות בשעת התפילה - ייחודים של שמות הבורא ומלאכיו משרתי עליון. בשונה מן היהודי ההדיוט הבא לביהכ"נ בכדי למלא את חובותיו הדתיות, ומשם ממשיך לשגרת חייו הרגילים, הרי שעבור המקובל החסיד התפילה ועבודת הקודש היא היא עיקר חייו ותכלית הימצאו בעולם, כל שאר עיסוקיו כפרנסה וכדו' הנם משניים, ובאים אך כתנאים הכרחיים למילוי צרכיו של הגוף השפל, שנועד לשמר את הנשמה הטהורה בעולם המוגשם, ותו לא. לכן, ישנה הכנה מיוחדת כטרם ייכנס המקובל לביהכ"נ, והתנהגות שונה בתוכו, כי הרי בו הוא חי את חיי הרוח, את חייו ה"אמיתיים". כאן, בביהכ"נ, יש לנשמה את זכות הביטוי שלה, וכל מעשי הגוף וצרכיו, הבאים לפני ביהכ"נ ואחריו, נגזרים מתוך צרכי הנפש, כסיוע לה, כתנאים להשתלבותה.

מוכרת המשנה² בברכות לגבי אותם חסידים הראשונים שהיו שוהים שעה אחת קודם תפילתם, ושעה לאחריה, "כדי שיכוונו את ליבם למקום", כלומר השעה המקדימה נועדה להתנתקות והתנתקות מהבלי העולם הזה, הזמניים, והתחברות אל עולם המחשבה, עולם הנצח. השעה שלאחר נועדה להכאת אותן מעלות שנרכשו בתפילה אל מעבר, אל חיי היומיום הארציים.

² ברכות פ"ה מ"א, וראה אם שו"ע או"ח צח - א,

2. מספר מילים על ביהכ"נ

הבה נבדוק בשם, שהרי "שמא קגרים". השם "בית הכנסת" עצמו, או בארמית "כי כנישתא", שמשמעותו כינוס, כינוף ואיסוף של עשרה יהודים המהוים יחדיו "עם" בפני עצמו, "אין עדה פחותה מעשרה"³, ומקום קביעות תפילתם מקבל קדושה מיוחדת, קדושת "בית הכנסת".

כאשר המדובר על ביהכ"נ הארצי, ה"תחתון", הוא המאסף אל תוכו את כנסת ישראל - כלומר, את הישות האנושית המבקשת ויוצרת קשר חי עם הישות הא-לוהית - ומאסף לכל המחנות העליונים, המלאכים, משרתי הא-ל ומשבחיו, כאשר המדובר על ביהכ"נ "העליון".

ביהכ"נ הוא מדרכי ההשפעה של הקב"ה לעולמו, שם מתרכז השפע האלוקי, ומשם יוצא אל מרחבי הבריאה. כך רואה זאת הרמ"ק בפרדס רימונים⁴: "בית הכנסת - כאשר תכנס ותקבץ ברכות ושפע מכל מידות העליונות אשר למעלה ממנה..." או כלשון תיקוני הזהר⁵ "בית הכנסת איהו כנוסיא דכלהו ברכאן" (ביהכ"נ זהו [מקום ה]איסוף של כל הברכות⁶), כלומר, בהיותה מקום ההתקבצות של ה"כנסת", כנסת ישראל, מכונה היא כביתה.

השפעה "מתקבלת" ו"נמשכת"

נרחיב מעט בהבנת הנושא במספר מילים מקדימות. שני אופני התפשטות שפע וקבלתו קיימים בעולם תורת הקבלה. האחד, המיוצג ע"י ספירת הכתר, או בהתפתחות מאוחרת שלו בספירת החכמה, וזו "ההשפעה המתקבלת", זו שאינה תלויה ברצון המקבל אלא בכח קבלתו בלבד. השפעה זו אינה תלויה במעשי תחתונים, אלא מוכתבת להם ע"י הרצון האלוקי העליון, כאשר מבחינת התחתונים נדרשת פעולה פסיכית בלבד. השניה, "ההשפעה הנמשכת", זו הבאה לתוספת יתר, במידה כזו שתאפשר למקבל התחתון גופו מספיק אור ושפע, אותם יוכל להשפיע לאחרים, אם כלפי מעלה ואם לכיוונים אחרים.

³ סנהדרין דף ב' ע"א

⁴ ר' משה קורדווייר, שער ערכי הכינויים פרק ב'.

⁵ תיקוני זהר דף פד ע"ב.

⁶ כל תרגומי הארמית שיבואו להלן לקוחים מתוך הסולם של הרב אשלג, כשהמדובר בדברי הזהר. תרגומי תיקוניז' - 'מעלות הסולם של הרב ברנדווין.

השפעה זו, מעצם מובנותה אינה באה מאליה אלא תלויה ברצון מיוחד של התחנות, קרי, בפעולה אקטיבית שלו.⁷

"כנסת" - מלכות

"כנסת ישראל", כלה קרואה בנעימה, זהו כינוי לכללות העם הישראלי בספרות הקבלית, שע"פ מיקומה בדירוג מעלות עשר הספירות תופסת את ספירת ה"מלכות"⁸, היינו המסיימת את השתלשלות השפע הא-לוהי הבא מלמעלה, מקבלת אותו בכליה, והופכת אותו להשפעה אנושית כלפי מעלה, דבר שיהפוך בהיזון חוזר לשפע נוסף מעליון כלפי תחתון.

דבר זה מתבטא במילה "כנסת" גופה, האומרת ששם הוא הכינוס של המידות השונות של הבורא - עשר הספירות בהם הוא מנהיג את עולמו - לתוך כלי קיבול אחד, האנושי - "כנסת ישראל", או המרחבי - "בית הכנסת". שם מסתיים השפע העליון ומגיע אל תכליתו, במידות "ההשפעה המתקבלת", ומשם הוא יוצא להתפתחות נוספת להשפעה אל שאר העולם האנושי והמרחבי, באמצעות כלי "ההשפעה הנמשכת".

ספירת המלכות הוראתה, כלפינו הברואים, התגלות והמחשה של המידות האלקיות ככלי אחרון שלהם. "מלכות" כשמה, קרי, הופעת מלכותו של הבורא אל הנבראים, ע"י כל הכוחות - הספירות - שקדמו לה, וכל מה שמתגלה ויתגלה לנבראים ייעשה דרך ספירה זו, "מלכות" - ה"ס הקבלה של כל הקדושה בכללות"⁹.

ובשל כך הטרוניה של הקב"ה "מדוע באתי ואין איש, קראתי ואין עונה..."¹⁰ כאשר בביהכ"נ לא נמצא מנין אנשים, כלשון זוהר¹¹: "רבי אלעזר פתח מדוע באתי ואין איש וגו', שכינתא אקדימת לבי כנישתא זכאה והוא ב"ג דאשתכח מאינן עשרה קדמאה כבי כנישתא בגין דבהו אשתלים מה דאשתלים..." "איש" - דמות קומת האדם העליון המורכב מכל העשר המידות. "איש" חסר, מהווה פגם בכל תשע המידות שישנן. לפיכך, בחסר של אחד המתפללים, תחסר כמו כן אחת מהתגלויות השפעת הבורא באחת מעשר מידותיו, האמורות להתגלות בעשרת המתכנסים, דבר שייגרום לעצירה כמעט מוחלטת של

⁷ ראה גם שו"ע זוהר או"ח כרך ג' עמ' רמ"ב.

⁸ ראה פרדס רימונים לרמ"ק שער כ"ג פרק י"א דף קלט ע"ב הוצ' לכו"ב 1862.

⁹ אור הבהיר עמ' י"ט ערך מלכות. ראה ע"כ עוד באור הבהיר עמ' רס"א ערך מלכות דאו"י. וכן באבן ספיר עמ' קס"ז - ק"ע ערכי המלכות השונים.

¹⁰ ישעיה פ"ג פ"ב.

¹¹ זוהר חלק ג דף קכו ע"א. וראה גם תרומה דף קלא ע"ב.

ההשפעה, הבאה אך במספר צבאיו המוחלט "עשר ספירות בלימה, עשר ולא תשע, עשר ולא אחת עשרה..."¹²

וכך כותב רח"ו בשער הכוונות¹³: "ואמנם מה שאני שמעתי ממורי ז"ל הוא שיכוין כי בהכ"נ הוא בחי" שם הוי"ה דמילוי ההי"ן העולה בגימ' ב"ן, שהוא בית כנוסיא לג' שמות העליונים ממנו שהם ע"ב ס"ג ומ"ה. ושם ב"ן זה הוא המלכות ויש בה י"ס ואם תמנה עשר היות דההי"ן של ב"ן יהיו בגימ' כמנין כנסת עם הי' כוללים שלהם". כלומר, הוראת הגימטרייה של המילה "כנסת" מלמדת שהבחינות הגמוכות של כל אחת מתשע הספירות שמעל למלכות, "עשר היות דההי"ן דב"ן", מתרכזות ומתנקזות אל הספירה התחתונה, מלכות, ה"כנסת". ואכן, זהו הגורם להשראת השכינה, קרי, גילוי כוחותיה של הא-לוהות, כפי שממשיך¹⁴: "והענין הוא כי השכינה היא נקרא בהכ"נ ונקרא בית אלהי"ם וזמ"ש 'בבית אלהים נהלך ברגש'".

הגמ' בפסחים מגדירה את תכונתו של מקום התפילה: "לא כאברהם שכתוב בו הר... ולא כיצחק שכתוב בו שדה... אלא כיעקב שקראו בית..."¹⁵ "כפי שהבית מהווה מקומו של אדם... כתבנית איש, כתפארת אדם לשבת בית"¹⁶ "כך גם הבית המקודש, המשכן המקדש וביהכ"נ, מהווים נתינת מקום להתגלות הבורא שם. זאת במקביל לתפילה בהתגלמותה שהיא בחינת מלכות (וליתר דיוק מלכות של עולם העשייה), מעין "עני השואל על הפתחים דלית ליה מגרמיה כלום..."¹⁷

3. מספר מילים על הנהגת המקובל

המקובל, כאמור, אינו תוחם את מעשיו לגבולות ביהכ"נ, אלא פועל בהשפעתו לאורך כל שעותיו. כבר מהשכמתו בבוקר נע הוא בהתאם להשקפה הקבלית האומרת "בכל דרכיך דעה"¹⁸, אך שיא פעולתו תהיה עם כניסתו לביהכ"נ, וכל מה שמחוצה לו יהיה או כהכנה לכניסה אליו, או כהמשכה מאורותיו אל מחוצה לו, אל חיי המעש האנושיים.

¹² ספר יצירה פרק א' ג'.

¹³ דרושי כוונת הברכות, הקדמה א'. ספר זה מסדרת כתבי ר"ח ויטל תלמיד האר"י, עוסק בכוונות שיש לכוון במנהגי יומים ובמועדים מיוחדים, ואגב כך נותן הסברים על משמעותם של מושגים שונים.

¹⁴ שער הכוונות שם.

¹⁵ פסחים פח ע"א. השווה תיקון דף קא ע"א, וכן בזהר פרשת בשלח (כרך ב) דף נט ע"ב.

¹⁶ ישעיה פמ"ד פי"ג.

¹⁷ נגיד ומצווה עמ' מא. וראה עוד פרדס רימונים ערכי הכינויים שער כ"ג פרק י"א מושג הבית, אור הבהיר ואבן ספיר ערך בית וערך כנסת ישראל.

¹⁸ משלי ג' ו'.

רעותא מילולא עובדא

סידור התפילה של המקובל מחולק לאורכו לשתי בחינות עבודה, האומר והמעש, בלשון המקובלים ה'מילולא' וה'עובדא'. שתי הבחינות באות זו לצד זו ומשלימות זו לזו. שתי בחינות אלו הינן חלק מן המכלול השלם של שדה עבודת האלוקים, מחשבה דבור ומעשה. כל חלק מהם עומד בפנימי לחבירו, וכבעל משמעות עמוקה יותר. אך בעוד חלק המחשבה אינו ניתן לתיאור בעולם המעשה - כיון שהוא עומד כמלווה וכממלא את העניין התוכני שבכל בחינה - הרי ששתי הבחינות האחרות ניתנות לתיאור לשלכיהן. לפיכך מתרכז הסידור בהן להובלת המקובל דרך כל העולמות והמדרגות במהלך עבודת התפילה. ר' שבתי פותח את סידורו כך: "כללות תיקון העולמות ולהעלותן, צריך ב' דברים, [בחינת] עובדא לחיצונים, ובחינת מילולא לפנימיות העולמות..."¹⁹ "התיקון החיצוני הגשמי, נעשה ע"י השימוש בכליו ובכוחותיו שלו, העצמים הגשמיים, שהן תופסים את המשבצת הנמוכה יותר במערך הישיות הקבליות השכיחות בעולם הזה. הכח האנושי, הבא מצד האדם, הוא הפועל במדרגה זו, ומקביל לה בהשגותיו אותו חלק נשמה המכונה "נפש". בשל קרבתן הרבה של עצמים אלו אל העולם השלילי - העולם החסר משכינת הבורא, ונמוך בהשגותיו בו - ישנה תמיד את הסכנה של "נפילה" לידי כוחותיו של ה"סטרא אחרא" (הצד האחר) שאינו מקדש את מעשיו לגילוי האור האלוקי, אלא להיפך"²⁰. לכן, הכרחיות הפעולות שנועדו למנוע או לבקר נפילה זו, ובמידה ואין בידינו, 'טיהור' העצמים מן הטומאה שדבקה בהן, כמו בפעולה הראשונה בבוקר, נטילת ידים שחרית²¹, וכדו', או גם הגנה מפני טומאה שעלולה לדבוק בהם, כמו בדיקת צרכים בטרם אמירת דברי קדושה²², וכדו'. לפעולות אלו ייקרא בשם "עובדא", עובדות ופעולות המתרחשות בעולם הפיסי. "ותחילה צריך לתקן העולמות במקומם עצמם ע"י מעשה שלא ידבק ויאחזו הקליפות אשר סביבותיהם, כי יניקתם משם וצריך להפרידם משם ולנקות אורם, והוא ע"י עובדא..."²³ אלו הן הפעולות המעשיות של נט"י, ציצית, תפילין, הליכה לביה"כ וכיו"ב.

בבחינה פנימית יותר עומדת ה'מילולא', ההתבטאות במילים, שהיא פעולה עמוקה יותר, ומוצאה מבחינת חלק ה'רוח' שבחלקי נשמת האדם. חלק זה נעשה במקביל לפעולות הגשמיות, ע"י ברכות ותפילות הגאמרות בפה, או אמירת ה"לשם יהוד" לפני עשיית כל

¹⁹ דף ב'.

²⁰ ראה בסיום פרק זה.

²¹ "כשקם ממטתו יטול ידיו לתקן חיצונים דחיצונים..."

²² "יפנה לתקן פנימיות דחיצוניות נה"י רעשיה..."

²³ ר' שבתי שם.

מעשה, של מצוה ושאינו כזה. המילים הן בעלות משמעות רבה יותר ובעלות משקל "מעשי" יותר בעולם הרוחני, שכן קרובות הן לשפת ההתבטאות של הפועלת, הנשמה, כפי שהאוויר המרכיב את המילים הינו זך יחסית, או גם האברים על ידן הן מבוצעות - גרון לשון וכו' - הינם פנימיים-ביחס בגופו של האדם.

בחינה זו פועלת לא רק למניעת השליה אלא בעיקר לחיוב, היינו העלאה של העולמות לתיקונם. "ועתה נעם התחלת פעולת ה'עובדאין' צריכין לבחינת מילולא כדי להעלות העולמות ע"י תפילתינו..."²⁴

ככלל, ניתן לחלק את סדר התיקון המקביל של שתי הבחינות הנ"ל, לארבעה חלקים מודרגים, המורכבים זה מזה ע"פ שלביהם, וכינויים הכלול "תיקוני עולמות אבי"ע"²⁵. התיקונים משתלבים זה בזה ומשלימים זה את זה, כשפעמים האחד הוא הדומיננטי והשני רק מצטרף כתגא דמסייע - כמו ציצית וכרכה, עמידה ונענוע, ולהיפך, ופעמים באים שניהם יחדיו בחשיבות, כל אחד בתחום פעולתו המיועד.

גם הכניסה לביהכ"נ והשהות בו מתאפיינים בפעולות בשני התחומים האמורים, המעשי והאומרי.

"צריך שילך במרוצה ויפסיע ויפסיעה גסה ולילך לביהכ"נ שנא' ונדעה נדרפה לדעת את ה' ולא ימשיך בדבור עם שום אדם במרוצתו לביהכ"נ, ויאמר בהליכתו [לתפילת שחרית] : "הריני הולך לבית הכנסת של אברהם אבינו סבא קדישא"²⁶ עליו השלום ליחדא שכינתא..."²⁷

המעשה הגשמי של ההליכה לביהכ"נ מלווה בהתבטאות מילולית, כאשר ברור שאין הדברים נאמרים מן השפה ולחוץ אלא באים כעדות על כוונת הלב, שבסך הכל היא זו החשובה והמחייבת במעשה התפילה"²⁸.

מקור הנושא בזוהר פרשת במדבר²⁹ שם מתאר באריכות את פעלו של האדם בחלוקה ברורה של מחשבה דיבור ומעשה, סדר קדימותם, והשילוב שביניהם. "לבתר דקם עאל לבי כנישתא מעטר בטוטפי אתכסי בכיסויי דציצית...תא חזי רזא דמילא אע"ג

²⁴ שם.

²⁵ (=אצילות, בריאה יצירה עשיה)

²⁶ השמות והתארים משתנים לפי התפילות. במנחה : "...יצחק אבינו ליחדא שכינתא ברוצא שמאלא..." בערבית : "...יעקב אבינו ליחדא שכינתא בגופא בין חרין דרועין דקב"ה..."

²⁷ ראה עוד ע"כ להלן בפרק חמישי הנהגות ביהכ"נ.

²⁸ על החשיבות המיוחדת לאמירת "לשם ייחוד" לפני כל מעשה, דבר המחויב ע"י המקובלים, ניתן ללמוד מן המפורש במקומות רבים ראה דגל מחנה אפרים פר' נח ד"ה ולשם, קדושת לוי פר' בשלח, ועוד רבים.

²⁹ כך ג (במדבר) דף קכ עמור ב.

דצלותא תלייא במלולא ודבורא דפומא, כלא תלייא בעקרא דעוכרא בקדמיתא ולבתר דבורא ובמלולא דפומא, מאן עובדא, אלא ההוא עובדא דעביד בר נש בקדמיתא, כגוונא דצלותא הוא ולא יצלי בר נש צלותא עד דיתחזי עובדא בקדמיתא כגוונא דצלותא... יתקשר קשורא דיחודא דאינון תפלין... דא הוא עובדא בקדמיתא... דב"נ עאל לבי כנישתא... במלולא דפומא... יקבל עליה האי עול מלכות לפרשא על רישיה... ולבתר צלותא דמיושב לקבל תפלה של יד לבתר צלותא דמעומד דהיא לקבל תפלה דרישא, ודא כגוונא דדא, עובדא כגוונא דדבורא, ודאי בעובדא ומלולא תלייא צלותא, ואי פגים עובדא מלולא לא אשכח אתר דשריא כיה ולאן איהו צלותא... דבענן לאחזאה עובדא ולמללא מילולא עליה ודא הוא צלותא שלים". (סולם³⁰: "אחר שקם, נכנס לביהכ"נ כשהוא מעוטר בתפילין ומכוסה בכיסוי הטלית... בא וראה סוד הדבר אע"ג שתפילה תלויה במלל ובדיבור הפה, הכל תלוי בראשיתו במעשה המוקדם, ואחר בדיבור ובמלל הפה. מהו המעשה? אלא אותו מעשה שעושה האדם לפני, מעין התפילה. ולא יתפלל אדם תפילתו עד שיראה מעשה תחילה מעין התפילה... יקשור את קשר היחוד - הם התפילין... זהו המעשה המקדים... שהאדם נכנס לביהכ"נ... במלל הפה יקבל עליו את עול המלכות הזה בפרישה על ראשו... אח"כ תפילה כישיבה למול תפילה של יד. ותפילה של ראש למול תפילת עמידה. וזה מעין זה, המעשה מעין הדיבור. ודאי שבמעשה ודיבור תלויה התפילה. ואם פוגם את המעשה, לדיבור לא ימצא מקום לשרות בו, וזו אינה תפילה... שצריכים להראות מעשה ולדבר דיבור עליו, וזו היא התפילה השלמה".

הבעש"ט מסביר³¹ את ענין זה של רעותא מילולא ועובדא, ברמת הציבור וההשתלכות בו, בחלוקה הבאה: רעותא - לקבל על עצמו אהבת ישראל. מילולא - תפילה בציבור. עובדא - ביהכ"נ המאחד.

אם כן, הכניסה לביהכ"נ והשהות בו, שהן "עובדא" במהותן, מתאפיינות כפעולות המורכבות גם מהכחינות האחרות הללו האמורות, כאשר הן אינן מסווגות כאחת מתוך הקטגוריות הנ"ל, אלא עומדת כמשלימה לכולן, וממילא נטענת מכולן³².

ביהכ"נ הקדמון

כקוריו לטיוס נציין, שהמקור לביהכ"נ הקדום יותר מופיע דווקא בהקשר לא חיובי במיוחד, בזוהר על פרשת בראשית³³ ישנו את הקטע הבא, שמוכא אגבית לנושא אחר,

³⁰ במדבר אותיות סח – עג.

³¹ אמחת תלמידיו בשמו, פרשת פקודי.

³² וראה עוד ע"כ בשל"ה, כרך א' דף עט - פ, מסכת סוכה, ענייני תפילה וקריאה בספר תורה, שמרחיב שם בענין זה של דיבור מחשבה ומעשה בחלוקתם למדרגות הספירות.

וממנו עולה שאנשי דור הפלגה בנו לא פחות מאשר ביהכ"נ אלא שבנייתו לא נועדה לשם שמים, אלא לשם ניוגוז, "...דאתמר בהון (בראשית י"א) הבה נבנה לנו עיר ונעשה לנו שם ובנין בתי כנסיות ומדרשות ושוויין בהון ס"ת ועטרה על רישוי ולא לשמא דיי' אלא למעבד לון שם, הדא הוא דכתיב ונעשה לנו שם וסטרא אחרא מתגברין..." - כלומר שימוש בצרכי קדושה הנעלים ביותר לטובת כוחות הטומאה³⁴, ועל כך בא הקטרוג נגדם.)

א. מקדש הגלות

1. בגלות וגם בגאולה

יחזקאל הנביא מנבא "לכן אמר כה אמר אדני ידוד, כי הרחקתים בגוים וכי הפיצותים בארצות - ואהי להם למקדש מעט בארצות אשר באו שם"³⁵ ומתרגם-מפרש יונתן בן עוזיאל: "ויהיבית להון בתי כנישתא תניין לבי מקדשי"³⁶.

ומוסיף ע"כ רד"ק: "לכן, כי הרחקתים בגוים - ואף על פי כן לא עזבתים, אלא הייתי להם למקדש מעט בארצות אשר באו שם, כלומר אם רחקו ממקדש ה' שהוא מקדש גדול שם בארצו אני אהיה להם למקדש מעט כלומר בתי כנסיות שהם נועדים שם להתפלל אלי..." במקום הקשר ההרוק עם הקב"ה דרך הבית הגדול והחשוב שבירושלים, יש את התחליף הגלותי, הקטן אמנם במעלתו ובגילויי השכינה שבו, אך עדיין ממלא את תפקיד ה"תנין", המשנה, של ביהמ"ק - ביהכ"נ.

אין אנו צריכים לספרי הקבלה בכדי להיווכח שבכל מקום ובכל דור ראו בני ישראל את ביהכ"נ כמקום הקשר שלהם עם האל, כפי שמתאר זאת ר' שמעון בר יוחאי בתלמוד³⁷, כרצון האלוקי לשרות בתוך ישראל גם כשהם מרוחקים ממנו: "תניא, רבי שמעון בן יוחאי אומר: בוא וראה כמה חביבין ישראל לפני הקדוש ברוך הוא. שבכל מקום שגלד - שכינה עמהן. גלו למצרים - שכינה עמהן, גלו לבבל - שכינה עמהן, שנאמר: "למענכם שלחתי בכלה"³⁸.

³³ כרך א (בראשית) דף כה עמוד ב.

³⁴ ראה עוד בפרק שני דברי ר' צדוק הכהן על כח ביהכ"נ בביטול הטומאה. ואת דברי הגמ' "שמלאך המוות מפקיד כליו", וראה בחירושי אגדות מהרש"א ובמהר"ל על אתר.

³⁵ יחזקאל פרק יא פס' טז.

³⁶ רש"י מתרגם באופן שונה מעט: "לכחי כנסת שהם יושבים שניים לבית המקדש שלי".

³⁷ מסכת מגילה דף כט עמוד א.

³⁸ ישעיהו מ"ג.

במה מתבטאת שכינה זו, ומדוע דווקא בגלות? על כך משיב הרמב"ן: "...כוונת בתי כנסיות וזכות תפילת הרבים, זהו שיהיו לבנ"א מקום יתקבצו ויודו לאל שבראם והמציאם, ויפרסמו זה ויאמרו לפניו ברוותיך אנחנו"³⁹.

גם מצידו של העם יש ביטוי לתפיסת ביהכ"נ כ"מעונו" של הקב"ה בגלות: "דרש רבא: מאי דכתיב (תהלים צ) ה' מעון אתה היית לנו - אלו בתי כנסיות ובתי מדרשות"⁴⁰.

ושוב חזרת ההשוואה לביהמ"ק ע"פ הפסוק ביחזקאל "ואהי להם למקדש מעט, אמר רבי יצחק: אלו בתי כנסיות ובתי מדרשות שבבבל"⁴¹. אך שבעוד שבא"י הפרסום נועד רק לצורכי העם גופו הרי שבחו"ל יש בכך גם פרסום כלפי העמים האחרים, הפצת שמו של הקב"ה בכל העולם, כפי שכותב הרמב"ן בהגדרת מטרת ביהכ"נ.

ובהמשך, בחזרתם לישראל גילוי שכינה זה אינו פוסק: "ואף כשהן עתידין ליגאל שכינה עמהן, שנאמר: 'ושב ה' אלהיך את שבותך'⁴² - 'והשיב' לא נאמר אלא 'ושב', מלמד שהקדוש ברוך הוא שב עמהן מבין הגלויות"⁴³.

2. כגורם לקירוב הגאולה

את הערך המוסף של ביהכ"נ כגורם המביא ומקרב את הגאולה, וזאת באמצעות חזרה בתשובה ודרכו, נראה במדרש הנעלם שבספר הזהר⁴⁴, כלשונו: "א"ל ר"ע אם כן, היאך היא דא להתעוררא כולהון כחדא לתשובה, מאן דהוי בסייפי שמיא, ומאן דהוא בסייפי ארעא, היך יתחברון כחדא. א"ל ר' אלעזר חיין דאי יחזרון בתשובה רישי כנישתא או חדא כנישתא בזכותם יתכנש כל גלותא". (סולם: "א"ל רבי עקיבא: א"כ, איך יהיה זה שיתעוררו בתשובה כולם ביחד, מי שהוא בסוף השמים ומי שהוא בסוף הארץ, איך יתחברו ביחד? א"ל רבי אליעזר: חיין, שאם ראשי בית הכנסת יחזרו בתשובה, או ביהכ"נ אחד, יתקבצו בזכותם כל הגלויות") כלומר חזרה בתשובה של ביהכ"נ אחד, או אפי' רק של ראשיו ומנהיגיו, מהווה עילה מספקת להבאת הגאולה.

³⁹ סוף פר' בא.

⁴⁰ מגילה דף כט עמוד א.

⁴¹ שם במגילה.

⁴² דברים ל'.

⁴³ שם במגילה. מעניין, שהגמ' טורחת למקם באופן מדוייק באיזה ביהכ"נ שורה השכינה ביותר, ראה שם: "בבבל היכא? אמר אביי: כבי כנישתא דהוצל, וכבי כנישתא דרשף ויחבי בנהרדעא. אמר אביי: תיחי לי, דכי מרחיקנא פרסה - עיילנא ומצלינא התם. אבוה דשמואל [ולוין] הוו יחבי בכי כנישתא דרשף ויחבי בנהרדעא, אתיא שכינה, שמעו קול ריגשא, קמו ונפקו וכו'". וראה בפירושו מהר"ל על אתר.

⁴⁴ זהר חדש דף כג טור ד.

3. מאפיינים לביהכ"נ: כמקום גילוי השכינה

הגישה הקבלית הכוללת אומרת שכל מוצג פיזי הקיים בעולמנו זה התחתון הוא בעצם רק כיסוי, לבוש, למהות רוחנית עלילאית העשויה בדוגמתו. כפי שמסביר ר"ח ויטאל (בשערי קדושה פ"א) לגבי האדם שישותו הגשמית הינה רק כיסוי והלבשה - או כלי מחזיק - לישותו הרוחנית, הגשמה. וכפי שאדם מורכב מפרטים מסוימים רבים המובנים בו, אף הגשמה מורכבת מכל אותם פרטים בדיוק מקביל.

העומד מאחורי רעיון זה, הוא שישנם ביטויים ברמות רוחניות שונות לכל התבטאות אנושית כלשהי כמו רצון חוש רגש וכדו', כמו גם לכל ישות אחרת הקיימת בעולמנו. ניתן אמנם לדעת ולהכין את הישות הגשמית לכשעצמה, אך הכנה זו מטבעה תהיה לוקה בחסר, שכן דנה אך בפרט מסוים שבמהות הכוללת, ולא דווקא בחשוב שבו. מעבר לזה, בהכרח שהכנה זו תהיה מוטעית שכן היא דנה ב"לבוש", בקצה הקרחון, ולא במהותו גופו. בשל כך מצאנו לנכון להציג ולהסביר את נושא ביהכ"נ דווקא מהיבט כולל זה, דבר שיעזור לנו בהמשך להבנת פרטים מסוימים שאינם מוסברים ע"פ פשטם והתגלותם הגשמית הפשוטה.

מובן מאליו, שכל הסבר המבוסס על תורת הקבלה יהיה באופן טבעי מדויק יותר וקרוב יותר למקורו כחלק מן היצירה הא-להית הכוללת.

המבי"ט (ר' משה בן יוסף מיטראני) בספרו בית א-לקים⁴⁵ רואה בקדושה יתרה זו המיוחסת לביהכ"נ פועל יוצא מהיותו מקום בו בחרו עשרה מישראל לקבוע בו את תפילתם, ע"פ מאמר חז"ל: "הקובע מקום לתפילתו א-לקי אברהם בעזרו"⁴⁶, וכשם שאברהם קבע מקום לתפילתו וחזר וקבע תפילות נוספות באותו מקום, "וישכם אברהם בבקר אל המקום אשר עמד שם לפני ה'"⁴⁷, גם ביהכ"נ מהווה מקום קביעות תפילה, אך בערך נעלה יותר שכן בו ישנה קביעות הרבים, עשרה מישראל, ובשל כך מקובלת בו התפילה יותר, גם אם היות ערכה העצמי נמוך. כלשונו: "וכמו כן המקום שהוא מוכן להתפלל בו כבר הוכן להיות תפילת ישראל נשמעת בו, ולכן המתפלל בו אפילו יחיד, ואפילו בלי כוונה שלימה הוא קרוב להיות תפילתו נשמעת..."

מנקודה זו ממשיך המבי"ט ומגלה בביהכ"נ ערך מוסף; תפיסת המציאות הגשמית של תורת הקבלה מחלקת את הכרואים למדרגותיהם בממדים שונים. אחד מממדים אלו הוא הממד המרחבי, כלומר המקום גורם להיות הנכרא בעל קדושה מוגדרת, יתרה או פחותה, נעלה יותר או זנוחה.

⁴⁵ שער התפילה פ"ה.

⁴⁶ ברכות ו' ע"ב, "... אויביו נופלים תחתיו".

⁴⁷ בראשית פרק יט פס' כז.

הקדושה באה מחמת מידת השפע האלוקי המואצלת לאותו מקום - "יש הכנה גדולה לשפע האלוקי במקום זולת מקום..." "השגחתו נראית יותר במקום זולת מקום..." מידת השפע שמקבל המקום תלויה במידת הקירבה שלו אל הכורא המאציל, ובה במידה שהוא זך יותר קרוב הוא יותר אל הכורא והשפע המתקבל גדל. ובריוחוקו - קטן השפע, " ... כי גם שמלא כל הארץ כבודו עכ"ז השגחתו נראית יותר במקום זולת מקום, כפי עובי וגסות המקום ההוא הוא ית' מרחיק שכינתו ממנו. וכפי זכות וטהר הדבר הוא ית' מתקרב אליו."

נמצאנו למדים מדברי המבי"ט שעצמו של מקום הוא הקדוש. במסגרת הפירמדה של הקדושות המרחביות - מדבר, חו"ל, א"י, ירושלים והלאה - ביהכ"נ הוא כאי העולה בקדושתו על המרחב שבסביבתו.

רעיון זה, של מדרגות השראת השכינה, מצאנו גם באור החיים: "ודאי יש הדרגות אין מספר להם בהשראת השכינה בסוד כי גבוה מעל גבוה שומר, ויתרבה האור בהשראתו כפי בחינת הסוכב השראת השכינה, וצא ולמד השראת השכינה בהר סיני ולמטה ממנו השראתו בכיהמ"ק, ולמטה ממנו השראת שכינה על נביא וביהכ"נ וביהמ"ד..."⁴⁸

דברים אלו מגדירים את מעמדו של ביהכ"נ כמקום שהזדכך מעביותו החמרית להיות מקום משכן לשפע הא-לקי, קרוב יותר אל המאציל, מען התפילות, יותר מהמרחב הכללי הרגיל. לפיכך, תפילתו של אדם נשמעת בו.

קלתו-ברכתו של בלעם

עוד מימי קדם, ביציאת בני"מ מצרים, מתכרכים הם ע"י נביא העכו"ם הגדול, בלעם בן בעור, בברכת בתי כנסיות ובתי מדרשות (כמה סמלי שדווקא הוא המנבא על השכינה השרויה בקרב ישראל בהיותם בארצות העמים) באומרו "מה טובו אהליך יעקב... (פסוק שמופיע בסידור התפילה כראשון הנאמר בכיהכ"נ, ונחשב כהתחלת התפילה בכיהכ"נ⁴⁹) דברי ר' אבא בר כהנא בגמרא⁵⁰, "כולם חזרו לקללה חוץ מבתי כנסיות ובתי מדרשות".

בית הכנסת כגורם המשכה

מוכן ע"פ האמור שביהכ"נ גופו, בקדושת המרחב שבו מהווה גורם המשכה לאורו של הכורא ית'. בעל באר משה⁵¹ מוצא רעיון זה בנבואת בלעם, כאשר ההשפעה מתוארת

⁴⁸ בראשית מ"ו ד'.

⁴⁹ ראה להלן פ"ה.

⁵⁰ סנהדרין דף קה.

⁵¹ לארמור מאורוב, פר בלק, מאמר זממו של בלעם, אות ג'.

בצירורית כ'ריח גן עדן⁵², כלומר מהות רוחנית שאינה נתפסת בחושים הטבעיים "....יתבאר לנו הטיב מה שפרש"י כאהלים גטע ה' - בגן עדן, היינו שניטעת אהלים - בשמים בגן עדן אינה רק בעוה"ב, אלא גם בעוה"ז באהלי בתי כנסיות שאינם רק אוהל ומשכן אלא גם בשמים, לפי שממשיכים עליהם את הבשמים, ריח גן עדן..."

בסגנון זה מתבטא גם בבאר מים חיים⁵³ המסביר את ענין המקדש המשכן וביהכ"נ כמקום השראת השכינה לתחתונים. וזה הם דבריו שם: "...ולזה אמר בלעם בברכותיו מה טובו אהליך יעקב, גוף האהל הם הכתלים מבתי הכנסת ובתי מדרש, שהם מכונים ע"ש יעקב בחי' התחתונה ע"ש העקב... ומהו טובתם וחשיבותם כי הלא משכנותיך ישראל, שמשכן ה' שם שהוא ית' וית' שוכן שם לאהבת עמו..."

ביהכ"נ כגורם לטיהור הטומאה

על כך אומר ר' צדוק הכהן בספרו צדקת הצדיק⁵⁴: "כשבונים או מייסדים איזה ביהכ"נ חדש באיזה מקום נעשה מקודם שם מחיית עמלק באותו מקום... וכל קרני רשעים אגדע תרוממנה קרנות צדיק, וארז"ל (מגילה יז ע"ב) והיכן מתרוממת קרנם בירושלים, דהרמת קרן ישראל היא מצומצמת לבר בא"י ולא בהתפשטות הגורם ביטול. ובתי כנסיות הם קדושת א"י כמשארז"ל (מגילה כט). דעתידים שייקבעו בא"י... וכן בהתנשאות מעט דמקדש מעט שבגולה כשמחיית עמלק היינו שורש הרע. וגם קדושת המקום קודמים להתנשאות קדושת הנפש אז אין לו הפסק".

אם כן, לא רק כמשכן זמני לשכינה עבור ימות הגלות משמש ביהכ"נ, אלא גם כהשראה ניצחית אף בעת הגאולה, ואף גם כמעודד ומזרז את הבאתה כלשון הברייתא: "תניא, רבי אלעזר הקפר אומר: עתידין בתי כנסיות ובתי מדרשות שבכבל שיקבעו בארץ ישראל, שנאמר⁵⁵ 'כי כתבור בהרים וככרמל ביים יבוא'..."⁵⁶

4. קדושת העצמות

כפי שקדושת ביהמ"ק אינה מסתכמת בממד הרוחני שלו, אלא שואף להקיף גם את הממדים היותר בסיסיים שלו, ה"עצים ואבנים", כך גם לגבי ביהכ"נ. כותב בספר קב הישר: "... כי כותלי ביהכ"נ הם קדושים, ואור השכינה חופפת עליהם תמיד, ולכך מנהג

⁵² ראה ברכות פרק ו' דף מג: "כל הנשמה תהלל יה, איזהו דבר שהנשמה נהנית ממנו - הוי אומר זה הריח..."

⁵³ תחילת פרשת פקודי ד"ה אלה.

⁵⁴ אות קע"ו.

⁵⁵ ירמיהו מ"ו.

⁵⁶ שם. וראה שם ממשמעות דבריו שדווקא המוטיב הלימורי, של לימוד התורה שבכהכ"נ, הוא זה הנצחי, ולא דווקא התפילתי.

כשר לנשק הכתלים של ביהכ"נ מחיבת הקדושה... כך היתה השכינה, מנשקת ומגפפת ביהמ"ק, הרי שלום ביתי ומקדשי. ועכשיו בתי הכנסת הן דירות השכינה...⁵⁷
 וכן כותב בבאר מים חיים⁵⁸: "...ולזה אמר בלעם בברכותיו מה טובו אהליך יעקב, גוף האהל הם הכתלים מבתי הכנסת ובתי מדרש, שהם מכונים ע"ש יעקב בחי' התחתונה ע"ש העקב..."⁵⁹

ולמעלה מזאת, קדושת השכינה השורה בביהכ"נ הופכת למעשה את גשמיות המקום למהות רוחנית, בעלת קדושה משלה, הם אינם עוד "עצים ואבנים" פשוטים המשמשים את הקודש, כי אם כלי להשראת השכינה לכשלעצמם, כך במאור עינים: "...וסוד ואהי לכם למקדש מעט, שהוא על בתי כנסיות ובתי מדרשות, שלומדיהם מייחדים ומפשיטים המקום מגשמיות, וקושרים אותו בשמו הגדול ב"ה, וזה המקום קונה קדושת העצמות, להקרא בשם ציון, שהוא מקום המקודש בקדושתו כנודע..."⁶⁰

5. בין א"י להר"ל

ע"פ האמור, מוכן שישנו הבדל מהותי - פונקציונלי וערכי - בין בתי הכנסת הממוקמים בחור"ל לאלו שבארץ ישראל. בהיבט הטכני - מצד קביעותם; בעוד שהללו שבחור"ל הינם זמניים כלכד, אלו שבא"י קבועים הם. וכך אמר הרב קוק⁶¹: "ישנם שני שמות שבהם מכנים בתי כנסיות בכתבי הקודש "מקדש מעט" ו"מעון". על הפסוק "ואהי לכם למקדש מעט" אומרים חז"ל: "אלו בתי כנסיות ובתי מדרשות שבבבל" ועל הפסוק "מעון אתה היית לנו" הם אומרים סתם: "אלו בתי כנסיות"... כי בתי כנסיות שבבבל הם רק מקדש מעט ונבנו על תנאי ובאופן זמני, ועומדים הם להקבע בארץ ישראל, אולם בתי הכנסיות שבארץ ישראל הם בכחינת מעון שלם וקבוע. וההבדל בין מעט לשלם איננו מעט כי אם הרבה מאד..."

מבחינה תפקידית, בתי הכנסת שבחור"ל נועדו לתיקון הנחיתות ההשגחתית (=הקליפה) שישנה בארץ העמים, זאת ע"י העברת אורות, והעלאת ניצוצות מקליפות אלו. פעולות אלו נעשות ע"י העצם המקשר בין כוחות הפנימיות, הקדושה, לכוחות החיצוניים, הקליפה. עצם זה מכונה "קליפת נוגה", וכפי שמגדיר אותה הרב אשלג⁶²: "בחינת הניצוצין שיש בהם עירוב טוב ורע, הם הקליפת נוגה. וכשמקבלת האור בחלקה הטוב,

⁵⁷ פרק נ'.

⁵⁸ תחילת פר' פקודי.

⁵⁹ פר' פקודי ד"ה אלה.

⁶⁰ ישמח לב, מסכת יומא.

⁶¹ כחגיגת חנוכה בית הכנסת הגדול בתל אביב.

⁶² באבן ספיר עמ' רכד ערך קליפות נוגה.

נמצא מושפע גם לחלקה הרע". לביהכ"נ הארצישראלי אין את התפקיד האמור כי מדרגת הארץ הקדושה גופה אינה מאפשרת הבחנה בקיום הכוחות החיצוניים, הקליפות, ולפיכך לא ניתנה ההזדמנות לזככם. וכך מסביר זאת רמח"ל בספרו אדיר במרום⁶³: "ודע כי חז"ל אמרו, שהקב"ה לא הגלה את ישראל אלא כדי שיתוספו עליהם גרים (פסחים פז ב). והוא סוד קליפת נוגה הנתקנת על ידי גלות ישראל. וסוד הדבר אמרו גם כן, ונשאר גם הוא לאלהינו, אלו בתי כנסיות ובתי מדרשות שבאדום (מגילה ו א). והוא סוד גדול, כי הנה בבית המקדש נאמר, בכל המקום אשר אזכיר את שמי אבוא אליך וברכתך (שמות כ, כ)... אך כשגלו ישראל נשאר להם מקדש מעט והם בתי כנסיות, בסוד פלגש שהיא בקליפת נוגה, ומצד הטוב שלה נמצאים הבתי כנסיות. ולכן תמצא כי ארץ ישראל לבד היא תחת הקדושה, וחוצץ לארץ תחת הס"א, אבל כל מה שהוא בית הכנסת או בית המדרש הנה הם בסוד ארץ העמים דוקא, אך אלו הם בסוד נוגה הנתקנת וניתנת לפלגש אל הקדושה..."

ובהמשך: "וזהנה בית הכנסת נקראת אש נוגה, כדאיתא ברע"מ (זח"ג רפב א) ע"ש⁶⁴. ועל זה אמרו חז"ל, (ברכות ו ב) כל הרגיל לבוא לבית הכנסת ולא בא הקב"ה שואל בו, שנאמר, מי בכס ירא ה' שומע בקול עבדו אשר הלך חשכים ואין נוגה לו (ישעיה נ, י). כי אם היה בא לבית הכנסת היה נוגה לו, בסוד תיקון הנוגה שנעשה שם. אבל כשלא בא, אז, הלך חשכים, בתוך הג' קליפות אחרות השולטין בחוץ לארץ, ואין נוגה לו. וכבר אמרתי גם כן כי נוגה תהיה כאור, אבל האור יהיה יותר גדול הרבה. וזהו שאמר, העם ההולכים בחושך ראו אור גדול (ישעיה ט, א), שהוא עליית האור עצמו. יושבי בארץ צלמות אור נגה עליהם (שם), ר"ל בכח הישיבה בארץ צלמות אור נגה עליהם, שכבר הגיע האור גם כן לבחינת נוגה לקדושה. וזהו תלוי בישיבת ארץ העמים, כי מפני היותם שם הנוגה נתקנת, וכפרט בענין הבתי כנסיות שזכרנו".

אך לאחר התיקון, הנוגה הופכת לאור: "ולע"ל בהתקן הכל נאמר, ונשאר גם הוא לאלהינו (זכריה ט, ז). והוא בזמן שיתוקנו הדברים בסוד, ונוגה כאור תהיה". בסגנון המאמר התלמודי "עתידין בתי כנסיות ובתי מדרשות שבבבל שיקבעו בא"י⁶⁵", כלומר שיזכו באותה המעלה כפי שהיתה וישנה תמיד בא"י⁶⁶.

⁶³ ח"א, מאמר בפלגותא דשערי אזל חד אורחא.

⁶⁴ סולם [בתרגום מהזהר] כי תצא אות קיט - קכא: "...והשכינה נקראת נוגה, וכתוב, ונגה לאש, ומכאן קוראים לבית הכנסת אש נגה (a sinagoga ???), בלע"ז.... כי בית הכנסת, שהיא כנגד מלכות, נקרא על שמם אש נגה כמו שאמרנו".

⁶⁵ מגילה כ"ט ע"א.

⁶⁶ וראה עוד דברי רמח"ל בענין זה בספר קנאת ה' צבאות, חלק שני, מאמר שתי בחינות לשכינה: "ואמר עוד (זהר תצא רפ"ב), ושכינתא אייהי נוגה וכו', והוא סוד (יחזקאל א, יג) "ונגה לאש" וראי. וסוד הענין, כי יש לשכינה שתי בחינות, הא' - היות החסדים של הזכר שולטים עליה, ואז היא מצד עצמה אינה יכולה להנהיג,

כדיוק את אותו התוכן, אבל כסגנון מוסרי-תוכחתי נמצא גם בפירוש הרב קוק⁶⁷ על דברי חז"ל בגמ' : "אמרו לו לר' יוחנן איכא סבי בבבל תמה ואמר למען ירבו ימיכם על האדמה כתיב אבל בחז"ל לא. אמרו לי' מקדמי ומחשכי בני כנישתא, אמר היינו דאהני להו...⁶⁸". ומבאר : "אריכות החיים בכלל באה מב' סיבות. מסידור החיים המוסריים במדות טובות ובלתי שיטוף אחר תאות ומותרות... נוסף לזה כוחות הנפש, כשהם מתגדלים... ע"כ תמה ואמר אריכות ימים לישראל נאותה רק בא"י... אבל בחז"ל, שהארץ גורמת טירוף הדעת ובלבול המדות, איך יתחזקו הכוחות הנפשיים... אמר היינו דאהני להו... שפע חיים מוסריים נאים ראוים אל הלב ע"י היותו מדי יום בבית ד', משתתף עם הציבור בחייהם המוסריים..."

ב. האדם כתבנית נוף ביהכ"נ שלו

1. בין אדם לעצמו

כפרפראזה על האמור לגבי שמירת השבת השומרת על העם, יכולים אנו לשאול על ביהכ"נ מי בעצם בונה את מי, האם ביהכ"נ הוא המעצב את אופי הקהילה על פרטיה, או שמא היחיד והציבור היהודי הם אלו שמעניקים לביהכ"נ את תארו ? בתורת החסידות אנו מוצאים את הגישה ה"מאנישה", הרואה באדם העובד את הא-להים את חזות הכל, ולמדה מן החפצים הכלליים אל האדם הפרטי. זאת בהתאם למתודה החסידית הכוללת שמדגישה את העבודה האישית של היהודי ביחסו אל הבורא. בייחוד לאחר חורבן בית המקדש וכיטול הקרבנות - העבודה הלאומית הכוללת. לפי גישה זו הרי שביהכ"נ אינו דבר חיצוני לאדם העוזר לו בעבודת בוראו אלא מרחב פנימי כנפשו דרכו יוכל להתקרב אל א-להיו ולהתדבק ביוצרו.

שהוא סוד אופל הלבנה, אבל החסדים שולטים ומצדם היא מנהגת. אבל תיקונה הוא להיות בסוד חמה, שהגבורות שלה פועלות בסוד אש, אבל הגבורות שלה עצמם היה בחינת מיתוק החסדים, וזה נקרא נגה לאש. והשכינה נקראת אש נוגה בסוד בית הכנסת, כי מצד היסוד היא בית הכנסת שבה מתכנסים האורות. ושני העמודים אשר הבית נשען עליהם הם נ"ה, שהיא נתקנת בהם להיות בית בזיווג ליסוד. אמנם האמת, שתיקון הנוק' מצד עצמה הוא בסוד הוד, רק שנצח יתן בה מיתוק החסדים, ואז תקרא אש נוגה, כי היא אש מצד ההוד, והוא סוד פני חמה. ובאש עצמו יש בחינת החסדים, והוא הנוגה של האש, אבל [לא] בסוד החסדים השולטים, אלא בסוד מיתוק החסדים הממתקים הגבורות עצמם. ולכן יש לנצח שתי בחינות גם כן, בחינה אחת בסוד הזכר השולט על הנוק', ובחינה אחרת [הנוק'] הנתקנת מן הזכר, וזהו בהתחברו להוד, והבן היטב. ועל כן נקרא נוגה (זוהר שם) "אשא חירורא", שהוא בחינת האש, אבל חירור מפני מיתוק החסדים".

⁶⁷ בעין איה.

⁶⁸ ברכות ח' ע"ב.

כפי שבא הדבר לידי ביטוי בדברי הרב בעל צפנת פענח⁶⁹ בהתייחסו לדין הגמ'⁷⁰ "כל העובר אחורי ביהכ"נ...": "...וזה שאמרו רבותינו ז"ל 'המתפלל אחורי ביהכ"נ נקרא רשע' כי האדם השלם נקרא מקדש, בחינת ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם, בתוכו לא נאמר אלא וכו'. כי האדם עצמו נקרא היכל ה' וצריכין אנשי החומר להתחבר עמהם כתפילה פכ"פ⁷¹ מטעם הנ"ל משא"כ כשיחזור אחוריו אליו. וז"ש המתפלל אחורי ביהכ"נ שנקרא ג"כ מקדש מעט וכו'. וזה שסיימו שם ולא אמרן אלא דלא מהדר אפיה לבי כנישתא וכו', היינו לאנשי הצורה שנקרא מקדש מעט בזה נקרא רשע שנאמר⁷² "סביב רשעים יתהלכון", כשהם סביב ולא פנים בפנים...". וכן הרב קוק באורות⁷³ "... כמו כן הקריאה לארון הקדש "ארנא" ולבית הכנסת "בית עם" מורה על ההכרה בענינם רק מצד הערך השמושי ולא מצד הערך הסגולי..." כלומר, שלילת ההסתכלות על ביהכ"נ וארון הקודש כעצמים גשמיים הניתנים לשימוש האדם להשגת צרכיו - "ארנא" "בית עם", אלא ככלים שעל האדם להפנימם כאמצעים להתחברותו עם הבורא.

מעין זה, ובדרך הפוכה, יש גם ככתבי הרב קוק בעין איה, על המאמר לעיל, שמסבירו שלא ע"פ פשוטו של מקרא, כך: "ובמ"א רמוזו אחורי ביהכ"נ, כי הביהכ"נ יש לה ב' תכליות. האחת הוא לגדל ולרומם שם השי"ת... והב' נסתעף מזה, שהתפילה מועלת להשיג המבוקש... התכלית הפנימית העקרית של התפילה שהיא הצד המוסרי, היא מרומזת בפנים של ביהכ"נ... והצד הטפל של השגת המבוקש יומלץ באחורי ביהכ"נ... ע"כ כל המתפלל רק אחורי ביהכ"נ, ולצד המוסרי של התפילה לא ישים לב כלל, הוא נקרא רשע ותפילתו תועבה..." כלומר, ראיית ביהכ"נ כעין אספקלרית הנפש, שלפי מהות תפיסתו ע"י האדם המתפלל - כך הוא עצמו; אם מתפלל ב"תוכו", הרי שהשיג את מטרתו, קרבת הא-לוהים, ואם מ"אחוריו", הרי שהעלה בידו רק את בחינת ה"אחור" במשמעות, אי הבנה ואי השגה של מהותו של ביהכ"נ, ונותר עדיין מחוצה לו⁷⁴.

קביעת מצבו של האדם בתוך ביהכ"נ מהווה גם כן ביטוי להיטמעותו ברעיון ביהכ"נ "התועלת המוסרי" - או גם הפנמת רעיון זה בלבו של האדם - בעוד שעמידתו מבחון מעידה שרעיון זה לא הוטמע בו, ואין הוא מבטל את יישותו כלפי הרעיון הכולל, הבית, ולפיכך נותר בצרכיו הגשמיים הקטנוניים, "בקשת המשאלות".

⁶⁹ פרשת בלק.

⁷⁰ ברכות דף סא ע"א, ערבין י"ח ע"א.

⁷¹ פנים בפנים. ביטוי קבלי שמשמעו התאחדות מתוך רצון ליצירת דמות חדשה.

⁷² תהלים יב ט'.

⁷³ כרך ב' עמוד קסח.

⁷⁴ וראה עוד להלן בפרק חמישי ההקפדה של המקובלים שלא להתפלל בעזרה מסיבה זו.

2. בין אדם לעמו

יתר על כן, לא רק כלפי הבורא מהווה מרחב ביהכ"נ גורם מקדם דביקות והתקרבות, אלא גם כלפי אחיו היהודים, גם כאלו שאינם ראויים לכך, ולא הגיעו למדרגת הדביקות. ובשני פנים האחד, במישור האישי, כלומר תפילת האדם בציבור מקובלת יותר בשל זכות יתר של הציבור בפני הבורא. או גם כפי שמובא בספרי חסידות הקפדה גם על כאלו שתפילתם אינה מושלמת (עד כדי נתינת ערך מוסף לתפילתם של אלו, בהיות תפילתם בכחינת "לב נשבר ונדכא"⁷⁵ "ופנה אל תפילת הערער"⁷⁶ "וכותב בספר גזוי יוסף"⁷⁷ : "אפילו הטף ראוי להביא אותם לביהכ"נ בשעת התפילה ואמרו בשם הג' החסיד מו"ה יוסף הוליס ז"ל שהיה מאחר להתפלל בביהכ"נ כדי שיבואו קטני ישראל שתפילתם מקובלת יותר...") והשני, האיחוד של עם ישראל בגלותו זה עם זה, ועבודה משותפת המקרבת אותם איש לרעהו, כאומרם "דרך אהבת ישראל מגיעים לאהבת השי"ת", דבר שהוא בעל ערך משל עצמו.

וכך רואה את ביהכ"נ הרבי מאז'רוב בספרו 'באר משה' על התורה: "בתי כנסיות הם אחדות ואהבה שבקדושה... בזכות בתי הכנסיות שיסודם ושורשם הוא האחדות..."⁷⁸ וביותר מובע הרעיון בדברי המגיד ממזריץ' תלמיד הבעש"ט : "...גם שי' בני"א מתאספים בביהכ"נ יחדיו להתפלל, והם מבקשים צרכי עצמם, הגם שהם בבית אחד, נקראים מפוזרים כי כל אחד פונה במחשבתו, זה לכרמו וזה לזיתו זה על חייו וזה על בניו. אבל עיקר ענין התפילה שיהיו העשרה במקום אחד, לכיון לשם יחודו של עולם, שיהיה הוא אחד ושמו אחד"⁷⁹. המגיד הגדול מחדש שגם אם ישנו פירוד בדעות, גם אם המשתתפים בתפילה "מפוזרים" במחשבתם לצרכי עצמם, עצם הכינוס הפיסי של הי' מ ישראל מקיים את יחודו של הבורא בעולם. כך שלמרות הפירוד ברמה הגבוהה, בדעות, האיחוד מתקיים ע"י הרמה הנמוכה, הפיסית.

שני היבטים אלו באים כתחליף ל"עבודה הלאומית" הקדומה. בהנחה שבעצם כל קיבוץ של למעלה מעשרה יהודים מהווה "עם" בפני עצמו⁸⁰.

⁷⁵ תהלים נא.

⁷⁶ תהלים קב.

⁷⁷ פרשת ניצבים.

⁷⁸ פרשת בלק, מאמר וממו של בלעם, ג'.

⁷⁹ באר החסידות, המגיד ותלמידיו.

⁸⁰ ראה סנהדרין ב. "אין עדה פחותה מעשרה..."

3. שכרו של המתפלל בביהכ"נ

המתפלל בביהכ"נ זוכה לדברים הרבה, ולא נמנה את כולם. נזכיר אך שני יתרונות ע"פ הזהר. האחד, לאורות מיוחדים השורים עליו: "...עד דלא יתכנשון ישראל לבתי כנסיות לצלאה סטרא אחרא קיימא וסגיר כל נהורין עלאין דלא יתפשטון ויפקון על עלמין. ותלת זימנין ביזמא אזלי סטר אחרא, דכר ונוקבא ומשטטין בעלמא וההוא עידן אתתקן לצלותא, בגין דלא הוי תמן קטרוגא כלל. וכדין איהו עידן לצלותא בגין דאינון אזלי למשטטא בטורי חשוך והר נשפה, כדין פתיחין כוי נהורין עלאין ונפקי ושריאן על בתי כנסיות כרישיהון דאינון דצלאן צלותין ומתפלגן נהורין על רישיהו"⁸¹. (סולם)⁸²: מטרים שמתאספים ישראל לבתי כנסיות להתפלל, עומד סטרא אחרא וסוגר כל אורות עליונים, שלא יתפשטו ויצאו על העולם, וגי' פעמים ביום הולכת הסטרא אחרא, שהוא זכר ונקבה, ומשוטטים בעולם. ועתה היא נתקנה לתפילה משום שאין שם קטרוג כלל. ואו הוא הזמן לתפילה, כי משום שהם הס"א, הולכים לשוטט בהרי חושך והר נשפה פתוחים או החלונות של האורות העליונים ויוצאים ושורים על בתי כנסיות, בראשם של אלו המתפללים תפילות, ומתפשטים האורות (על ראשיהם).

וזה שלא הגיע יום אחד מסיבה שאינה מספקת, מאכזר את האורות הללו: "וקודשא בריך הוא שאיל על ההוא דלא אשתכח תמן ואמר חבל על פלניא דהוה רגיל הכא והשתא דהלך חשכים ואתעבר מקמי נהורין והלך לשטטא בטוריא בעלמא ונפק מההוא נגה נהורא דנהיר ולית ליה ביה חולקא, אין נגה לו כמה דאתפליג ושריא על אחרנין דתמן כמה טבין את אבידו מניה..."⁸³ (סולם): והקב"ה שואל על אותו שלא נמצא שם ואומר חבל על פלוני שהיה רגיל כאן, ועתה הלך חשכים שנעבר מן האורות, והלך לשוטט בהרים בעולם, כי הוא נמצא תחת שליטת הס"א שבהרי חושך, ויצא מנגה ההוא שהוא אור המאיר בבית הכנסת, ואין לו בו חלק. וז"ש אין נגה לו כמו שנתפשט ושורה על אחרים אשר בבית הכנסת, כמה טוב נאכזר ממנו)

השני, על כוחו של ביהכ"נ שבבירת כח הרע נלמד מדברי הזהר, שבעת שכח יצר הרע - הנחש הקדמוני המסית לדבר עבירה, בעולם הסמלים הקבליים - מתגבר על האדם, יכול הוא להתגבר עליו ע"י כניסה לביהכ"נ, וכך בסתרי תורה על פרשת לך לך⁸⁴: "...דהא לבתר

⁸¹ זוהר כרך ג (במדבר) פרשת בלק דף קצו עמוד א.

⁸² בלק רח - רט.

⁸³ שם. השווה גמרא ברכות "הרגיל לבוא ולא בא..."

⁸⁴ זוהר כרך א (בראשית) פרשת לך לך דף עט עמוד א.

דתליסר שנין ולעילא הנשמתא אתערת לאתקנא לגופא תרווייהו מתקנין לההוא נפש דמשתתפא בתוקפא דנחש ותאוכתיה בישא הה"ד ואת הנפש אשר עשו בחרן, ועם כל דא נשמתא אתקיפת ביה כההוא נחש לתברא ליה בתוקפא בשעבודא דאורייתא ואמשיך ליה לגבי בתי כנסיות ובתי מדרשות כגין דלא יתגבר על רוחא כדבקדמיתא הדא הוא דכתיב ויעבור...⁸⁵ (סולם): כי לאחר מכך מי"ג שנה ולמעלה, שהנשמה מתעוררת לתקן את הגוף, שניהם, הנשמה עם הגוף, מתקנים אותה הנפש שנשתתפה בתוקף הדינים של הנחש ובתאוותו הרעה, וזה שכתוב ואת הנפש אשר עשו בחרן. שאומר עשו שהוא לשון רבים משום שסובב על הנשמה ועל הגוף, ששניהם מתקנים את הנפש. הנשמה ע"י התעוררותה שמעוררת את הגוף, והגוף ע"י מעשיו הטובים. ועם כל זה מתקפת הנשמה על אותו הנחש לשבור אותו בתוקף השעבוד של תורה ומושכת אותו אל בתי כנסיות ובתי מדרשות, בכדי שלא יתגבר על הגוף כמקודם. וזהו שכתוב ויעבור עד מקום שכם, הוא מקום משכנה של השכינה [כפי שמבואר להלן, אות פ', ששכם הוא כיהכ"נ].

4. שכינה שרויה בכיהכ"נ

"אמר רבין בר רב אדא א"ר יצחק מנין שהקב"ה מצוי בכיהכ"נ, שנאמר א'-להים ניצב בעדת אל".
 ראב"י אומר, אם תבוא אל ביתי אבוא אל ביתך... מכאן אמרו כל עשרה בני אדם שנכנסו לכיהכ"נ שכינה עמהם שנאמר (תהלים פב א) "אלקים ניצב בעדת אל".
 יכולות להיות שתי סיבות להשריית השכינה בכיהכ"נ, הראשונה, מצד קדושתו של כיהכ"נ גופו, כפי שנראה ממאמרו של רבין, וכפי שרוב מאמרי חז"ל באגדות תומכים שהשכינה שרויה בכיהכ"נ גם ללא מציאות המתפללים שם. השנייה, כפי שמראה מאמרו של ראב"י שהשכינה באה ושורה רק בכח היות ה"עדה", המנין, נמצא שם, כלומר כחם שלך עשרת המתפללים הוא המביא להשראת השכינה, מעין זה שבפרקי אבות "מנין שעשרה שיושבים ועוסקים בתורה שכינה עמהם...".
 השכינה, התגלות הבורא לברואיו, למדרגותיה, באה ומתגלית בכל מקום בו ישנה דרישה אנושית מצדם של הברואים להתגלות זו, והיא יכולה להבחין במרחבים שונים, כמו ע"פ מקום זמן או קהל מסויים. ברוב מאמרי חז"ל נמצא שגילוי השכינה תלוי דווקא במקום, ולא דווקא בזמן או קהל אך ישנן הבחנות גם משני הסוגים האחרונים. בהמשך⁸⁶ נראה מחלוקת מעין זו לענין הדלקת נרות בכיהכ"נ.

⁸⁵ לך אותיות מז – מח.

⁸⁶ באות ד: בנין כיהכ"נ, הדלקת נר תמיד.

כמוכן שיש להניח שאין מדרשים אלו חלוקים ביניהם אלא רק מציגים זוויות מבט שונות. אותה שכינה השורה ביהכ"נ היא המימד העליון, הרוחני של ביהכ"נ, "שכינתא אידי בי כנישתא דלעילא"⁸⁷ ו"בי כנישתא דלעילא - אש נוגה (=השכינה)"

ג. תפקידי בית הכנסת

בשל מרכזיותו של בית הכנסת, ויחודו כמקום של קדושה, מקובל היה בכל קהילות ישראל לנצלו גם לצרכים אחרים, שלפעמים אף עולים בחשיבותם על התפילה גרידא. כמוכן שאין המדובר בצרכי חולין כי אם בדברים שבקדושה כלבד, או כאלו שיש בהם מן הקדושה וצרכי רבים.

1. בית כינוס לתפילה

הראשון והעיקרי שבין היעדים הוא כמוכן התפילה, בציבור או ביחיד, ומכאן בא לו שמו. הנביא מנבא על ביהמ"ק "כי ביתי בית תפילה יקרא לכל העמים"⁸⁸, ואכן חכמינו משתמשים בשם זה "בית תפילה" ככינוי לביהכ"נ בהזדמנויות שונות⁸⁹.

ביהכ"נ אינו תלוי דווקא בכינוס עשרה לתפילה במנין בתוכו, שכן אף אם אין מנין כרגע ישנה מצוה מיוחדת לטרוח ולהתפלל בביהכ"נ ביחידות. כפשוטם, נראה מספר יתרונות לכך, הן מצד קביעת מקום לתפילה, "אמר ר' חלבו אמר רב הונא הקובע מקום לתפילתו אלוקי אברהם בעזרו"⁹⁰ הן מצד ש"אין תפילתו של אדם נשמעת אלא בביהכ"נ שנא' לשמוע אל הרינה ואל התפילה"⁹¹ במקום רינה שם תהא תפילה"⁹² או בגלל "בכל מקום אשר אזכיר"⁹³ וכדו'

מעבר לכל זה מצינו בדברי הזהר המסביר את המושג "כי כנישתא", בית הכנסת, לאו דווקא כעולה על כינוס עשרה אנשים, אלא על מקום כינוס הברכות והשפע האלוקי וממנו מושפע אל שאר העולם "כי כנישתא - איהו כינוסא דכל ברכאן"⁹⁴ (בהכ"נ זהו [מקום

⁸⁷ תיקוני דף ד' א.

⁸⁸ ישעיהו פרק נו ד.

⁸⁹ גיטין לט ע"ב ועוד.

⁹⁰ ברכות ו ע"א.

⁹¹ מלכים א' פרק ה' פס' כח.

⁹² ברכות שם

⁹³ שמות כ' כא. ובירושלמי (ברכות ד' ג') "אשר תזכיר לא נאמר אלא אשר אזכיר..."

⁹⁴ תיקוני זהר דף פד ע"ב

הן איסוף של כל הברכות) והדברים אמורים לאו דווקא כעת תפילה בציבור אלא כדבר התלוי במקום, ולכן גם תפילת היחיד שם ראויה יותר.

2. בית כינוס לתורה

אביי אמנם נהג להיפך, שכן בגמ' בברכות מסופר ששינה ממנהגו הרגיל והיה מתפלל "ביני עמודי" במקום הלימוד שלו⁹⁵, "אמר אביי: מריש הואי גריסנא בגו ביתא ומצלינא בבי כנשתא, כיון דשמעית להא דקאמר ר' חייא בר אמי משמיה דעולא מיום שחרב ביהמ"ק אין לו להקב"ה אלא ד' אמות של הלכה בלבד - לא הוה מצלינא אלא היכא דגריסנא". אך בד"כ מקובל ללמוד בביהכ"נ, דבר שהפך אותו גם למרכז של תורה מעבר להיותו מרכז תפילה.

בעצם מי שהתחיל בזה הוא כבר משה רבינו בתקנותיו בקריאת התורה ושיהיו דורשים בהלכות פסח בפסח והלכות חג בחג⁹⁶, המשיך אותו יהושע עם הקריאה בשני וחמישי, ומכאן ואילך כל רב ורב מוצא לעצמו את שיעוריו ודרשותיו ושיחותיו בביהכ"נ לפי טיב המקום והקהל.

מספר מעלות רואה בעל הזהר בלימוד תורה בביהכ"נ דווקא, מצד ערכו של הלימוד גופו, זאת מלבד המעלה הידועה שהתפילה מקובלת יותר כשנעשית במקום בו נלמדת התורה. נקודה מעניינת מעלה הרב קוק בקישור עבודת התפילה והתורה יחדיו, שכן בכך מאחד האדם את כל כוחותיו, הרגשיים והשכליים. הראשונים ע"י התפילה וה'עבודה שבלב' שבה, והאחרונים - בלימוד התורה, והשקעת כוחות שכליים בה. וכך כותב⁹⁷: "היוצא מביהכ"נ ונכנס לביהמ"ד ועוסק בתורה זוכה להקביל פני שכינה, שנאמר ילכו מחיל אל חיל יראה אל אלהים בציון. היחש של התפילה אל דעת ד' היא בזה נבדלת מיחש התורה, שמצד התפילה יתקרב האדם אל אלהיו רק ע"פ חושו הפנימי הפרטי, כפי רגשי נפשו ודעותיו הקניות לו מכבר בקנין נפשו פנימה, כי זאת היא תורת הרגש שעליו התפילה נוסדת. התורה אמנם תתן לאדם דעת והשכל להכניס בתוכו ידיעות יתירות על ההרגשה הפרטית שלו, היא מכנסת לו את המדעים שמחוץ לנפשו אל נפשו פנימה..."

⁹⁵ ברכות ח' ע"א

⁹⁶ בסוף מגילה

⁹⁷ בעין איה על ברכות ח"ב עמ' 397. וראה שם המשך דבריו העמוקים.

השראת השכינה

בזהר⁹⁸ משמע שהשראת השכינה נובעת דווקא בגלל ענין זה של לימוד התורה : "ויעבור אברם בארץ עד מקום שכם דא בי כנישתא אתר דדיורא דשכינתא תמן כמה דאת אמר (בראשית מח) ואני נתתי לך שכם אחד דא שכינתא דאתחזי ליה הואיל ואתקרי צדיק דהא צדק לאו דיוורה אלא כהדי צדיק ודא הוא עד מקום שכם עד אלון מורה אלו בתי מדרשות דאולפיין ומורים תמן תורה כרבים" (סולם) : ויעבור אברהם בארץ עד מקום שכם - זהו ביהכ"נ המקום שמדורת השכינה שמה כמו שאתה אומר ואני נתתי לך שכם אחד, 'שכם' - זו השכינה שהיא ראויה לו ליוסף, הואיל ונקרא צדיק שהרי הצדק אינו דר אלא עם הצדיק, וזהו מקום שכם, עד אלון מורה אלו בתי מדרשות שלומדים ומלמדים שם תורה כרבים...)

חידושי תורה

זוהר פרשת ויחי⁹⁹ בברכת בני יששכר : "...ועל פתחינו כל מגדים אינון גרמו למהוי על פתחינו על פתחי בתי כנסיות ובתי מדרשות כל מגדים, חדשים גם ישנים כמה מלי חדתאן ועתיקין דאורייתא דאתגליין על ידיהו לקרבא לישראל לאבוהון דלעילא הדא הוא דכתיב (שם) "לדעת מה יעשה ישראל". (סולם¹⁰⁰) : ועל פתחינו כל מגדים, הם, בני יששכר, גרמו שיהיה על פתחינו דהיינו פתחי בתי כנסיות ובתי מדרשות, כל מגדים חדשים גם ישנים, דהיינו כמה דברי תורה שמתחדשים על ידיהם לקרב את ישראל לאביהם שלמעלה, וז"ש "לדעת מה יעשה ישראל"¹⁰¹)

שמירה נגד כח הרע

זוהר¹⁰² : "...דהא לבתר דתליסר שנין ולעילא דנשמתא אתערת לאתקנא לגופא תרווייהו מתקנין לההוא נפש דמשתתפא בתוקפא דנחש ותאובתיה בישא הה"ד ואת הנפש אשר עשו בחרן, ועם כל דא נשמתא אתקיפת ביה בההוא נחש לתברא ליה בתוקפא בשעבודא דאורייתא ואמשיך ליה לגבי בתי כנסיות ובתי מדרשות בגין דלא יתגבר על רוחא כדכקדמיתא הדא הוא דכתיב ויעבור... (סולם¹⁰³) : כי לאחר מכן מי"ג שנה ולמעלה, שהנשמה מתעוררת לתקן את הגוף, שניהם, הנשמה עם הגוף, מתקנים אותה הנפש

⁹⁸ סתרי תורה כרך א (בראשית) פרשת לך לך דף פ עמוד א

⁹⁹ כרך א (בראשית) דף רמג עמוד א

¹⁰⁰ ויחי אות תרצב

¹⁰¹ רבה"י א' י"ב

¹⁰² סתרי תורה כרך א (בראשית) פרשת לך לך דף עט עמוד א

¹⁰³ לך לך אותיות מז - מח

שנשתתפה בתוקף הדינים של הנחש ובתאוותו הרעה, וזה שכתוב ואת הנפש אשר עשו בחרן. שאומר עשו שהוא לשון רבים משום שסובב על הנשמה ועל הגוף, ששניהם מתקנים את הנפש. הנשמה ע"י התעוררותה שמעוררת את הגוף, והגוף ע"י מעשיו הטובים. ועם כל זה מתקפת הנשמה על אותו הנחש לשבור אותו בתוקף השעבוד של תורה ומושכת אותו אל בתי כנסיות ובתי מדרשות, בכדי שלא יתגבר על הגוף כמקודם. וזהו שכתוב ויעבור עד מקום שכם, הוא מקום משכנה של השכינה [כפי שמבואר להלן, אות פ', ששכם הוא ביהכ"נ]

שילוב של תורה שב"פ בתורה שבכתב

הזהרה, במאמר רזא דספר תורה¹⁰⁴, משיב על השאלה מדוע אין מצויינים בסה"ת הטעמים והנקודות, ורק התגין והאותיות ישנן. (ספר התורה מתחלק לאבעת חלקי טנת"א, טעמים נקודות תגין אותיות, שהן בעלות משמעות קבלית עמוקה, כאשר כל חלק מאלו מייצג אופן הבנה מסויים בתורה, ומכאן, צורת הנהגה מסויימת של הקב"ה בעולמו¹⁰⁵) ומשיב כך: "רואשתארו אתוןן עלאין לחודייהו בקדושייהו כדקא חזי, ולאחזאה בכי כנישתא דהא אתברכת ואתעטרת כורסייא מרזא תורה שבכתב ותמן אעיל כל אינון דיוקנין ואיהי אתקדשת מניה בעי לאחזאה באתוןן לחודייהו כדקא יאות, וכדין כלא אתקדש בקדושה עלאה..." רצונו לומר, שבקריאה בסה"ת ישנם שני גורמים, הגורם ה"דומם", החפץ, הם הגוילים, האותיות, התגים וכדו', ולעומתו הגורם ה"מניע", האנושי, כלומר האדם הקורא בספר, תוך כדי עשיית שימוש בכלי הטעמים והנקודות.

אין בסה"ת ציון של הטעמים והנקודות, כיון שהם חסרי משמעות של קדושה בהיותם כתובים לבדם ללא האדם שישתמש בהם.

הזהר מסביר א"כ, שלמטרת האיחוד השלם בין האדם הקורא, ובין הספר הנקרא נותרו הטעמים והנקודות ללא ציון בספר, בכדי שבקריאת התורה בציבור תושג שלימות זו בין הכוחות הדוממים, לבין אלו המניעים, ומביאים את דברי התורה לחיותם.

האריז"ל אכן הקפיד על קריאת שנים מקרא ואחד תרגום מדי ערב שבת, מתוך ספר תורה כשר דווקא, מסיבה זו האמורה¹⁰⁶.

¹⁰⁴ כך ב (שמות) פרשת ויקהל דף דו עמוד א

¹⁰⁵ ראה ע"כ בספר אור הבהיר למוהרי"ל אשג ערך טנת"א עמ' קנא ועמ' שנו. וכן באבן ספיר בערכים: טעמים עמ' קל. נקודות עמ' קפז - קפט. תגין עמ' רמג. אותיות עמ' כד ערך אח.

¹⁰⁶ פרי עץ חיים (שער עולם העשיה, ש"ב דף כ"ח) : "מורי ולה"ה בהגיעו לשום פסוק מפסוקי התורה ובתפילה היה קוראם בניגון ובנעימה כפי טעמי הפסוק במקומו ממש".

3. בית אולפנא

"היפה בנשים טבא ויקרא בנשים דעלמא צאי לך בעקבי הצאן הא אוקימנא אלין בתי כנסיות ובתי מדרשות, ורעי את גדיותיך, אלין ינוקי דבי רב דלא טעמו טעם חובא בעלמא, על משכנות הרועים אלין מלמדי תינוקות ורישי ישיבות"¹⁰⁷

ביהכ"נ משמש גם כבית ספר¹⁰⁸ לילדים ונוער עוד מימים קדמונים, כפי שרואים אנו מדברי הוזהר האמורים. ה'צאן' היה יושב שם עם מלמדיו ולומד תורה, "אמר לג' הקב"ה לאברהם כשם שאתה יושב ואני עומד כך עתידים בניך בני שלש ובני ארבע שנים לישב בבתי כנסיות ובתי מדרשות ואני ניצב עליהם"¹⁰⁹.

לימוד תורה לקטנים החל מגיל צעיר היווה מאז ומתמיד את סלע קיומנו. חינוך זה ללימוד היה חלק בלתי נפרד מהוראת התורה לכלל ישראל הבוגרים.

את ההכנה הזו לחשיבות הגיל הצעיר בחינוך הילד ללימוד תורה בציבור, מצאנו אצל אימו של ר' יהושע בן חנניה, בירושלמי¹¹⁰: "אמר יונתן בן הרכינס: את מי יורה דעה – זכור אני, שהיתה אמו מולכת עריסתו לביהמ"ד" שבתפיסה ריגשית של אם, הבינה את עצמת השפעת דברי התורה, או ליתר דיוק – הרעש, על התינוק, והיתה מביאה את עריסתו לביהמ"ד בכדי "שידבקו אזוני בדברי תורה".

הערך החינוכי המוסף ללימוד התורה לכשעצמו, הוא בכך שבית הספר לתשב"ר ממוקם בביהכ"נ הוא בכך שתינוקות אלו יגדלו תוך תחושה של שותפות עם הקהילה בכללותה, שכן יהיה בכך משום רצף של חינוך מהגיל הצעיר ביותר - שלוש וארבע - גדל הילד בביהכ"נ, לומד שם, חש שבכך הוא מהווה חלק מהקהילה, הוא חשוב לקהילה, וגם כשיגדל ויצא אל חיי ימשיך לחזור ולבקר בהיכל ה' כמקום טבעי שלו ששם הורתו וגדילתו. ה"יפה בנשים" - כנסת ישראל, בונה את עצמה בכך שהיא רועה את ה"גדיים" - הצעירים, שלה, ב"משכנות הרועים" - בבתי כנסיות ומדרשות שם יושבים ה"רועים" - מלמדי התינוקות והרבנים. זהו סוד קיומה של כנסת ישראל.

מעבר לזה יש את הקניית ערכי התפילה בביהכ"נ יחד עם כלל הבוגרים, ובכך התפילה הופכת להוות חלק מחינוכו של הילד. בספר גזוי יוסף¹¹¹: "אפילו הטף ראוי להביא אותם לביהכ"נ בשעת התפילה. ואמרו בשם הג' החסיד מו"ה יוסף הוליס ז"ל שהיה מאחר להתפלל בביהכ"נ כדי שיבואו קטני ישראל..."

¹⁰⁷ זוהר כרך ג (במדבר) פרשת בלק דף קצח עמוד א

¹⁰⁸ ביטוי שמשמעו מקום לימוד לתשב"ר, ראה משנה שכת פ"א מ"ג, ובמדרשים רבים, "כתינוק הכורח מביה"ס".

¹⁰⁹ ילקוט שמעוני תהילים תתל"א.

¹¹⁰ יבמות פ"א ה"ו

¹¹¹ פרשת ניצבים

כיום, עם בניית בתיה"ס המודרניים שבשל גדלם וצורת ההוראה הרשמית שבהם, נוצר נתק מסוים בינם לבין ביהכ"נ, ואבדו במקצת ערכים אלו של שיתוף ושל תפילה בציבור, ולא אחת נתקלים אנו בבעיה של ילדים בגיל צעיר שאינם יודעים במדויק את כללי התפילה בציבור בביהכ"נ הכללי, או של הבוגרים יותר שלא הוטמע בהם הערך של שיתוף תורה עם תפילה, לימוד תורה בין ובצמוד לתפילות¹¹². היכן אותה תמונה "גלותית" מוכרת של ה'מארי' או ה'מלמד' היושב עם תלמידיו כשתילי זיתים סביב לשולחנו ומלמדם תורה, כאשר הוא עצמו מהווה חלק מלימוד התורה שלהם?

ד. מנהגים הקשורים בבנין ומבנה ביהכ"נ

1. חשיבות המבנה

טבעית, כאשר ישנה השפעה של רעיון על אופני התנהגות קהילתית או אישית, הרי המתבקש שגם המבנה יתאים את עצמו לרעיון הן מבחינה פיזית, ובנושאנו בעיקר מבחינה השקפתית רעיונית.

מוצאים אנו את השפעת הקבלה גם על צורת ביהכ"נ עצמו, כמבנהו, במספר חלונות במיקום ובנין התיבה, ההיכל, וכצורת הישיבה בו.

יש להניח ללא ספק שלמול פניהם של פרנסי הקהל ורבניו עמדו מעל לכל שיקולי צרכיו של הציבור ואופיו, ההתחשבות בתנאים הפיזיים כמזג אויר וכדו', ומעל לכל יכולתם הכלכלית בהוצאה לצרכי בנין ביהכ"נ. כשיקול ראשון במעלה היו נתונים אלו, אך נוכל להבחין שעם כל זה ניסו להכניס לביהכ"נ כמה שיותר תכונות "רוחניות", השאובות בעיקרן על הידע הקבלי.

הדברים אמורים על בתי כנסת כזמנים ובארצות שונות, שבכולם ניכר המאמץ לשילוב ממדים עליונים כאלו או אחרים.

הגישה הבסיסית המקורית השרשית היהודית כבר דחפה למבנה כזה שתהיה ניכרת בו תחושת הארעיות, הזמניות וחוסר הנורמאליות בהיותו בגלות. ה"לא נכון" שבתפילה שלא בארץ ישראל, "והתפללו דרך ארצם אשר נתת לאבותם"¹¹³, כמאמר החזו"לי המוכר שכל התפילות פונות לא"י למקום המקדש, ל"שער השמים" משם עלות הן יחדיו אל מקבלן.

¹¹² בהקשר לזה, להיכן נעלם אותו לוח אלפא ביתא כעמוד ראשון של הסידור, שהיה קיים בסידורים העממיים בגולה, יש בכך אישוהו מסר לא סמוי לבן, או אולי לאב, לגבי מחויבותו לחינוך הבן???

¹¹³ רבה"י ב' פרק ו' לח

כבסיס לכל זאת, ניתן לצאת משתי נקודות מבט. האחת, ההכנה לאורך כל תקופת הגלות שכית זה הוא "בית מקדש מעט" ועלינו לבנותו ככזה שיהיה מה שפחות "מעט" ומה שיותר דומה ל"רב", כלומר למקור הירושלמי, הן בבנינו והן בתפקודיו. כך, התפילה - במקום קרבנות תמידיות, בשחרית מנחה וערבית, כך במקום המזבח באה התיבה, במקום קדש הקדשים על הארון שבתוכו בא ההיכל וספר התורה שבו, במקום המנורה בא אותו נר תמיד שמעל ארון הקדש, או הנרות הדלוקים שלפני החזן בשעת התפילה - בקהילות החסידים. (או נרות החנוכה בזמנם, שכמנורה מקומם בדרום ביהכ"נ) ועוד ועוד. דבר זה אינו מיוחד למקובלים דווקא, אלא לכל יהודי השואף למילוי בקשת "ותחזינה עינינו". כדברי הנביא יחזקאל שהזכרנו "ואהי להם שם למקדש מעט..."¹¹⁴

ידוע ומוכר הסיפור על ביהכ"נ ה"אלטנוי שול", האגדה מספרת שביסודותיו מונחות אבנים שנלקחו מתוך חומת בית המקדש עם גולי בית שני, ולפיכך בנו את ביהכ"נ על תנאי ('אלטנוי' בעגה האשכנזית) בהתאם למאמר החכמים "עתידין בתי כנסיות ובתי מדרשות שבחרו" שיקבעו בארץ ישראל¹¹⁵, ולכן מראש בנייתן היא על תנאי זמני בלבד "בתי כנסיות שבכבל על תנאי הם עשויים"¹¹⁶.

בנקודה השניה, ובממד העמוק יותר, נמצא את דימוי ביהכ"נ לביהמ"ק, כפי שהוא בנוי, כמקובל לגבי כל חפצי שמים, משתי תכונות בהתאם לתפקידיהם, החלק האנושי הגשמי המיועד למילוי אחר מצוות הבורא והסגידה לו, והממד הרוחני ה"תכני" הרעיוני, לעומתו, מיועד למילוי החלק ה"נשמתי", ה"מותר" שבארס. כנגד כל חלק בנוי ה"משכן" המתאים לו, לחלק הגשמי ישנו את המקדש הפיסי, "בית המקדש ש מטה", לרוחני את "בית המקדש של מעלה" השמימי, המטפיסי.

בהתאם לעיקרון האמור, ישנן הקבלות רבות בין ביהמ"ק לביהכ"נ במישורים המעשיים, כבנין, ביחס, ובהתנהגות בהם.

בגישה הכללית ביהמ"ק של מעלה בנוי בצורתו של התחתון, וילמד עליון מתחתון, כי כהוא בעצם העיקר, וכו מתקיים ומושלם רצונו של הבורא בעבודתו, אם בקורבנות, תפילה, ומצוות. וזו היא התכלית לבריאת הברואים כיצורים גשמיים. מעבר לזה בגישה הקבלית, וכמוסף על הראשונות, יש רצון ללמוד מתבניתו של העליון וליישמה בתחתון. ראה את הזהר¹¹⁷ "...כמה חביבין אינון ישראל קמי קודשא בריך הוא דככל אתר דאינון שריין קודשא בריך הוא אשתכח בינייהו בגין דלא אעדי רחמותא דיליה מנהון מה כתיב

¹¹⁴ י"א ט"ז.

¹¹⁵ מגילה כט ע"א.

¹¹⁶ שם כח ע"ב.

¹¹⁷ נשא קבו ע"א.

ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם ועשו לי מקדש סתם דכל בי כנישתא דעלמא מקדש אקרי והא אוקמוהו... (סולם¹¹⁸) : ...כמה חביבים הם ישראל לפני הקב"ה שבכל מקום שהם מצויים הקב"ה מצוי ביניהם בגלל שאינו מסיר מהם את האהבה שלו. מה כתוב 'ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם'¹¹⁹ - ועשו לי מקדש הוא סתם מקדש, שכל בית כנסת שבעולם נקרא מקדש, וכבר העמידוהו... וכהמשך לדברים אלו אומר ר' יונתן איבשיץ¹²⁰ : "דע כי קדושת ביהכ"נ הוא ממש כקדושת היכל, ולכך הטיבו אשר עשו ליפות ולרומם בית ה' וללכך הכתלים, וכבר מבואר בתוספתא דבבבלי שנה היו מלכנים ההיכל, להורות כי זהו תכלית האדם והוא ביתו בית קבע ופרוזדור לעלות משם לשמים"

גישה זו אינה מאפיינת דווקא את המקובלים הלומדים ומעמיקים בסודות התורה ורוזיה, אלא גם את שכבות הציבור הכללי, ה"עמך", שאינו מודע לכל העמקות ולכל הניואנסים הלימודיים, אבל רוצה עם זאת לראות בקרבנו התבטאות של עולמות וערכים נעלים יותר, ביחוד כשמדובר במקום תפילה שמטבעה בוקעת ועולה עד שמי רום וכל קהילה ופרט שבה רוצה לתת לו את אותו תחושה של רוחניות יתר. לשם כך נעזרים בידיעות החכמה"ה הקבלית המספקת את המידע הדרוש ליצירת אורה זו.

אנו נעסוק כאן בכמה פרטים המהווים בסיכומו של דבר רק דוגמאות למה שיכולים אנו, ויכלו הדורות שקדמו לנו לדלות ממכני תורת הסוד בכדי לשפר את איכותה הרוחנית של התפילה שלנו-שלכם.

בקטע זה נתרכז בעניין הטכני של הבניין גופו וצורתו, ענין שעם היותו לכאורה חומרי לחלוטין הרי שהשכילו החכמים לצקת בו משמעויות כאלו כך שרק ה"חומר" שבן נותר "חומר" עצים ואבנים, אך הצורה - צורה רוחנית עליונה לה, "בית מקדש מעט של מטה", המכוון כנגד זה של מעלה.

ניתן לחלק את המאפיינים לשנים : הראשון, ההוראתי, אותם כללים המופיעים בספרי המקובלים לדורותיהם כהוראות, מחייבות במידת האפשר, לתכנונו של המבנה שימשם לתפילה. השני, הוולונטרי, אותם דברים שיהודים במהלך הדורות מצאו לנכון לאמץ, מכל סיבה שהיא, כל אחד וכל קיבוץ לפי טעמו יכולותיו ומגבלותיו.

הצד השווה שבכולם, נעשה נסיון לחיקוי וקבלת דוגמא מדגמים מוכרים הקשורים לנושא, אם בצורה "מדעית-שכלתנית" הבאה מתלמידי חכמים המכירים היטב את הנושא ומנסים למצוא לו מקום במרחב הקהילתי המקומי העכשווי, ובמקרים אלו נמצא למנהגים אלו ביטוי בספרים וכתבים אם כ"מנהג ידוע ומקובל" כעובדה הנעשית, ואם כהוראה מחודשת

¹¹⁸ נשא אות קה.

¹¹⁹ שמות כה.

¹²⁰ יערות דבש ח"א.

פחות או יותר הבאה בלשון עשה או אל תעשה כך או כך. כמו כן נמצא את האופן ה"עממי" יותר - אם יותר לנו להתבטא כך - שבו הדברים פשוט נעשים בפועל בלי בקורת מיוחדת של החכמים והרבנים ה"הלכתיים", המתבססים על ההלכה הכתובה יתר על זו הרווחת בקרב העם. במקרים אלו נמצא פחות איזכורים של מנהגים אלו בספרי הלכה ומנהגים הלכתיים, ואם נמצא הרי שיבואו בלשון "ונהגו העם..." ו"הנהג להם לישראל אם אינם נביאים בני נביאים הם..."¹²¹

להלן נסקור אחדים ממנהגים אלו, דווקא את הבולטים שבהם, שנפוצו בקהילות ישראל - אלו יותר ואחרים פחות - אך מכנה אחד משותף לכולם: מקורם בחוגי ההוגים בתורת הסוד ובמנהגי המקובלים, בעיקר האר"י גוריו, והבאים בעקבותם.

מצוה לבנות ביהכ"נ

עוד בטרם ניגע בהדרכות המעשיות נציין שבזהר מובעת דעה בענין חיוב בניית ביהכ"נ, שאינה מקובלת בד"כ על פוסקי ההלכה ומוני המצוות, שכן הרעה הרווחת היא שאין זו מצווה מדאורייתא.

הרמב"ם¹²²: "כל מקום שיש עשרה מישראל צריכים להכין ביהכ"נ"¹²³. השרי חמד¹²⁴ מביא בשם חכמי הספרדים שתי דעות. האחת, שאין בכנין ביהכ"נ שום מצוה עשה ואפילו לא מדרבנן, וכל חיוב בני העיר לבניתו, והכפיה לכך נובעת מהחיוב והרשות לכפות על כל צרכי העיר, ולא משום קיום מצוה כלשהי. השנייה הסוברת שהיא מצוה דרבנן.

אולם מדברי הזהר משמע שבנין ביהכ"נ גופו היא מצוה מדאורייתא. זו מסקנת מפרשים מסוימים כמו ספר היראים¹²⁵ חיי אדם¹²⁶ ועוד¹²⁷, המסתמכים בהנחה זו על דברי הזהר ברעיא מהימנא על פרשת בשלח¹²⁸: "פקודא למבני מקדשא לתתא כגוונא דבי מקדשא

¹²¹ רבר שנאמר לא רק לגבי מנהגים שיש להם מקור וטעם אלא גם לגבי מנהגים שהם טעות מיסודם, ואפי' לגבי כאלו העלולים להביא לידי בעיות הלכתיות.

¹²² פרק י"א מהלכות תפילה ה"א.

¹²³ ראה ע"כ בספר מקדש מעט מאת הרב מרדכי הכהן, עמ' 8, שמבין בדעת הרמב"ם שחיוב הבניה הוא משום "הכון".

¹²⁴ שרי חמד לרבי חיים חזקיה מדיני (החח"ם) כללים מערכת ב' כלל מ"ד.

¹²⁵ דף יא.

¹²⁶ סי' י"ז.

¹²⁷ ראה את רשימת הפוסקים כך ולהיפך בכה"ח סי' ק"נ אות ו', ובאנצ' תלמודית ערך ביהכ"נ.

¹²⁸ רעיא מהימנא (או תוספתא לפי גירסאות אחרות) כרך ב (שמות) פרשת בשלח דף נט עמוד ב פקודא י"ט

דלעילא כמה דאת אמר מכון לשבתך פעלת יי', דאצטריך למכני בי מקדשא לתתא ולצלאה בגויה צלותא בכל יומא למפלח ליה לקודשא כריך הוא דהא צלותא אקרי עבודה... (הסולם: מצוה, לבנות בית המקדש של מטה כעין בית המקדש של מעלה. כמו שנאמר מכון לשבתך פעלת ה'. כי צריך לבנות בית המקדש למטה ולהתפלל בתוכו תפילה בכל יום, לעבוד את הקב"ה, כי תפילה נקראת עבודה¹²⁹)

פקודא (=מצוה) זו היא פקודא י"ט, ובפרשת אחרי מות מביא את המשך הפקודין, למדחל מההוא מקדש וכו', לסדרא כהנא וכו', ועוד, שהן מצוות מדאורייתא ללא ספק¹³⁰, וככזו כן תהיה מצוות בנין ביהכ"נ - מצוה דאורייתא.

ניתן להבין זאת במסגרת ההסתכלות הכוללת של בעל הזוהר על מושג ביהכ"נ כנגזר או ממשיך את תפקיד ביהמ"ק - בגלות בעיקר, מקום בו לא ניתן לעבוד את עבודת הקרבנות, ובאה התפילה בביהכ"נ כמילוי מקומה - שלגביו נאמרה המצווה בדברים ברורים "ועשו לי מקדש..." וכדברי הרמב"ם בהל' בית הבחירה¹³¹: "מצוות עשה לבנות בית לה'... שנאמר ועשו לי מקדש". ע"פ הגמ'¹³²: "שלש מצוות נצטוו ישראל בכניסתם לארץ..."

בהמשך הדברים שולל הזוהר את התפילה בשדה הפתוח¹³³, תחת כיפת השמים, למרות שמשם התפילות יכולות כביכול לעלות ישירות השמימה, "ואי תימא אפילו בחקלא בגין דרוחא להוי סליק..." (הסולם: ואם תאמר אפילו בשדה יש להתפלל משום שעולה שם רוח...) משתי סיבות, האחת שכן צריך שיהיה מעין בית המקדש העליון, כלומר שהמתפלל ירגיש שהוא נכנס להיכלו של מלך, בית שבו הקב"ה משרה שכינתו, ותפילתו תהיה בהתאם, "לאו הכי, דהא אנן צריכין בית וליכא, לאשתכחא בית לתתא, כגוונא דבית עילאה, לנחתא דיורא עילאה לדיורא תתאה" (הסולם: אינו כן, כי אנו צריכים בית, ואינו. שצריך להמצא בית למטה כמו בית העליון, שהוא המלכות, להוריד דייר העליון שהוא השכינה, לדייר התחתון, לבני האדם). השניה, מן הנימוק שתפילה צריכה להיות במקום המיצר, שהאדם יקבל את תחושת הייחודיות, כך שתפילתו תהיה מכוונת למטרה אחת

¹²⁹ הסולם בשלה שלב.

¹³⁰ בכבוד ומורא ביהכ"נ נחלקו הראשונים במקור חיובו, ראה כה"ח סי' ק"נ אות ו', וראה אנציקלופדיה תלמודית כ"ב ערך ביהכ"נ. אך מדברי הזוהר ניתן להבין שגם בהם רואה איסור דאורייתא, כפי שנכתוב להלן בפ"ו.

¹³¹ הלכות בית הבחירה פ"א ה"א.

¹³² סנהדר' כ:

¹³³ תפילה בבית דוקא, ראה: הרב חיי"ד הלוי, מפתחות הזוהר ורעיונותיו, עמ' 43. השווה פסחים דף פח ע"א "אלא כיעקב שקראו בית..."

ברורה וצרה, "ותו, דההיא צלותא, וההוא רוחא אצטריך לסלקא, ולנפקא מגו עאקו בארז
מישר לקבל ירושלם, ועל דא כתיב מן המיצר קראתי יה, דאצטריך אתר דחיק בעאקו,
לשדרא בגויה ההוא רוחא, דלא יסטי לימינא ולשמאלא, ובחקלא לא יכיל קלא לשדא ליה
הכי..."(הסולם: ועוד, שתפילה ההיא ורוח ההוא, צריך לעלות ולצאת מן המיצר בדרך ישר
כנגד ירושלים. וע"ז כתוב מן המיצר קראתי יה, שצריך מקום צר בצרה, לשלוח בתוכו רוח
ההוא, שלא יטה לימין ולשמאל).

כפועל יוצא מהאמור ישנה הקפדה שבנין ביהכ"נ יהיה בקדושה, מתוך כוונה טהורה,
ושלא ע"י שאינם בני ברית¹³⁴.

2. חלונות ביהכ"נ ומספרם

על תפילתו של דניאל מסופר בתנ"ך "וכיון פתיחתן ליה בעליתה נגד ירושלם¹³⁵" ומכאן
למדו חכמי התלמוד ש"אל יתפלל אדם אלא בבית שיש בו חלונות¹³⁶". בעקבותם
הרמב"ם¹³⁷ והשו"ע¹³⁸ שאף נותנים את טעם הדבר "תיקון המקום...צריך לפתוח חלונות או
פתחים כנגד ירושלים כדי להתפלל כנגדם". לעומתו רש"י, נאמן לדברי הגמ' שאינה
מדגישה את ענין ירושלים, רואה את הסיבה לכך כהכנעה בפני המקום "כדי שיכוין ליבו
כשהוא מסתכל כלפי שמים ולבו נכנע¹³⁹".

ענין זה של חלונות ביהכ"נ, ומספרם נתפשט בכל תפוצות ישראל, ואף נידון כהרחבה
בספרות הפוסקים, כעניין קבלי המיושם גם ע"י כאלו שאינם עוקבים תמיד אחר תורה זו,
וכך כותב מרן בבית יוסף¹⁴⁰: "ולענין מספר החלונות שצריך להיות בבית הכנסת לא
נתפרש בתלמוד ולא בדברי הפוסקים אבל בספר הזוהר כתב בפרשת אלה פקודי (רנא).
שצריך להיות בו י"ב חלונות לסיבת סוד נכמס". אך בשו"ע¹⁴¹ מחייב את מציאות

¹³⁴ אודות בנית ביהכ"נ וקישוטו ע"י גוי ראה שם בזהר נשא קכו ע"א, וכן בכה"ח סי' ק"ג סעי' ו'

¹³⁵ דניאל ו' יא

¹³⁶ ברכות דף לד ע"ב

¹³⁷ הלכות תפילה פ"ה ה"ו

¹³⁸ סי' צ' סעי' ד'

¹³⁹ שם כגמ'

¹⁴⁰ בסי' צ'

¹⁴¹ סי' צ' סעי' ד'

החלונות: "צריך"¹⁴² לפתוח פתחים או חלונות כנגד ירושלים" אך את מספרם אינו מחייב אלא רק "וטוב שיהיו בו י"ב חלונות"¹⁴³ וכך מופיעים הדברים במקורם בזהר פרשת פקודי¹⁴⁴: "...אלין חלונות ואלין חרכים קיימי כלהו לאחדא כל צלותין דסלקין מתתא לעילא ולאשגחא בהו לאעלא לון קמי קודשא בריך הוא, ועל דא כל בית הכנסת דלאו ביה חלונות לאו אתר לצלאה ביה כדקא יאות דהא בית הכנסת לתתא לקבל בית הכנסת דלעילא, בית הכנסת דלעילא דאית ביה חלונות כמה דאמרן הכי נמי לתתא, לעילא כנסת הגדולה אית ביה תריסר חלונות עלאין הכי נמי להאי בית הכנסת תתאה וכל קיימאן דא לקבל דא בגין דעלמין קיימין אלין כגוונא דאלין וקודשא בריך הוא סליק יקריה בכלא ועל דא ביום רעה ימלטהו ה' כד שלטא ההיא סטרא בישא ימלטהו ה'." (סולם¹⁴⁵): אלו החלונות - שהם השרפים, ואלו החרכים - שהם האראלים, עומדים כולם לייחד כל התפילות העולות ממטה למעלה, ולהשגיח בהן להביאן לפני הקב"ה. וע"כ כל ביהכ"נ שאין בו חלונות, אינו מקום להתפלל בו כראוי. כי ביהכ"נ של מטה הוא כנגד ביהכ"נ שלמעלה. ביהכ"נ שלמעלה יש בה חלונות כמו שאמרנו, אף כך למטה. כי למעלה בביהכ"נ הגדולה שהוא ההיכל, יש בה י"ב חלונות עליונים דהיינו י"ב שרפים, אף כך ביהכ"נ הזו התחתון. והכל עומד זה כנגד זה. משום שהעולמות עומדים אלו כנגד אלו, שנחתמים זה מזה וכל מה שבחותם יש בנחתם ממנו. והקב"ה, מתעלה כבודו בכל. וע"כ ביום רעה ימלטהו ה', שפרושו כששולט צד הרע, ימלטהו ה'. ע"י אלו החלונות והחרכים כנ"ל.)

בזהר בשלח¹⁴⁶ נותן טעם דומה לחלונות אלו. בסיבת הרצון לדמות עד מידת האפשר את ביהמ"ק של מטה, ביהכ"נ, 'דירא תתאה', לכעין זה של מעלה ה'דירא עילאה' כלשונו: "...הכי כי כנשתא אצטריך בכל תקוני שפירו למהוי כגוונא עלאה למהוי בית צלותא לאתקנא תקונין בצלותא כמה דאוקמוה, וההוא כי מקדשא דליהוי ביה (רנא א) חלונות דכתיב (דניאל ו) וכוון פתיחן כגוונא דלעילא..." (הסולם: ...) כך בית הכנסת צריך להיות

¹⁴² 'צריך' בלשון דברי המחבר משמעותו חיוב. ראה שו"ע סי' לג סעי' ג' ובמשנ"ב שם.

¹⁴³ המחבר נאמן לכללי הפסיקה במקרים בהם מבוססת ההלכה על תורת הסוד, שאינה מחייבת דין כלשהו גם אם אין סתירה לכך מן ההלכה שבנגלה, ראה ע"כ במג"א הל' תפילין סי' כה ס"ק כ'. ראה גם בערוה"ש (שם סעי' כט) "אמנם מקובלני שא"א להיות זוהר מחולק עם הגמ' אא"כ שגם בגמ' יש פלוגתא. ..."

¹⁴⁴ כך ב (שמות) רף רנא עמוד א

¹⁴⁵ פקודי אות תקצ"א - תקצ"ב.

¹⁴⁶ רעיא מהימנא (או תוספתא לפי גירסאות אחרות) כך ב (שמות) פרשת בשלח דף נט עמוד ב פקודא י"ט.

בכל תיקוני היופי כעין העליון, להיותו בית תפילה, לתקן תיקונים בתפילה כמו שהעמידו. וכית המקדש ההוא צריך שיהיה בו חלונות שכתוב וכוון פתיחן כעין של מעלה...¹⁴⁷ חלונות אלו משמשים לתנועה רו סיטרית, הן מצד בניי הנושאים עיניהם אל אביהם שבשמים, והן מצד הקב"ה המביט אל בניו.

הקב"ה, כביכול, מביט ומשגיח דרך החלונות על תפילת עמו: "הנה זה עומד אחר כתלינו בבתי כנסיות ובבתי מדרשות, משגיח מן החלונות ורואי כי כנישתא בעייתא חלונות מציין מן החרכים לאסתכלא ולאשגחא עלייהו"¹⁴⁸

הקב"ה אף "משגיח" מהחלונות מי בא מוקדם לביהכ"נ ומי מאחר: "תריסר גלגלין אינון דסתראן גו היכלא דא ואינון אקרונ שרפים דתרין גווינין תוור וסומק רחמי ודינא אלין אינון קיימי לאשגחא דתיר על כל אינון מארי דצערא דצערין לון שאר עמין ורחקין לון ואקרונ חלונות, והיינו דכתיב (שיר ב) משגיח מן החלונות, ואלין קיימי לאסתכלא כל אינון דמצלן צלותייהו דמקרמי לבי כנישתא ואתמנון מאינון עשרה קדמאי כדין סלקין וכתבין לון לעילא בגין דאלין אקרונ חברים לגבייהו הרא הוא דכתיב (שם ח) חברים מקשיבים לקולך השמעני"¹⁴⁹.

גם אורותיו-השפעותיו של הבורא עוברות דרך החלונות אל המתפללים, בשעת התפילה, בה אין המקטרגים מונעים זאת, כך בזהר: "עד דלא יתכנושן ישראל לכתי כנסיות לצלאה סטרא אחרא קיימא וסגיר כל נהורין עלאין דלא יתפשטון ויפקון על עלמין. ותלת זימנין ביומא אזלי סטר אחרא, דכר ונוקבא ומשטטין בעלמא וההוא עידן אתתקן לצלותא, בגין דלא הוי תמן קטרוגא כלל. וכדין איהו עידן לצלותא בגין דאינון אזלי למשטטא בטורי חשוך והר נשפה, כדין פתיחין כוי נהורין עלאין ונפקי ושריאן על בתי כנסיות ברישיהון דאינון דצלאן צלותין ומתפלגן נהורין על רישייהו"¹⁵⁰. (סולם¹⁵¹): מטרים שמתאספים ישראל לבתי כנסיות להתפלל, עומד סטרא אחרא וסוגר כל אורות עליונים, שלא יתפשטו ויצאו על העולם, וג' פעמים ביום הולכת הסטרא אחרא, שהוא זכר ונקבה, ומשוטטים בעולם. ועת ההיא נתקנה לתפילה משום שאין שם קטרוג כלל. ואז הוא הזמן לתפילה, כי משום שהם הס"א, הולכים לשוטט בהרי חושך והר נשפה פתוחים אז החלונות של האורות העליונים ויוצאים ושוורים על בתי כנסיות, בראשם של אלו המתפללים תפילות, ומתפשטים האורות על ראשיהם.

¹⁴⁷ בשלח שלה - שלו

¹⁴⁸ זוהר כרך ג (ויקרא) פרשת בחוקותי דף קיד עמוד ב

¹⁴⁹ זוהר כרך ב (שמות) פרשת פקודי דף רג עמוד א

¹⁵⁰ זוהר כרך ג (במדבר) פרשת בלק דף קצו עמוד א

¹⁵¹ בלק רח - רט

הסבר שונה במקצת ניתן ל"ב החלונות בספר לימודי אצילות המיוחס לר"ח ויטל¹⁵²:
 "צריך לדעת כי יש י"ב מדרגות בתפילה כמנין י"ב אבנים (הכוונה לאבני החשן שעל חזה
 הכהן הגדול) וכנגדם ממש... והזהב (שבו קבועות אבני החשן) הוא כנגד תפילות פושעי
 ישראל". וממשיך ומדמה לענין זה את י"א סממני הקטורת, כשאחד מהם הוא הוא
 ה"חלבנה" שלמרות ריחו הרע הכרחי להשלמת המתכון של הקטורת המקודשת. מחלקים
 אלו נבנה העם כולו, או התפילה כולה, ויש צורך בכלם להשלמת תפילתו של כל יחיד,
 כפי שמחסור באחד אחת או בסממן אחד לא יאפשרו להשיג את החפץ.

נוכל לומר ע"פ דימוי זה ששנים עשר החלונות אינם בשימוש של כל אחד מהמתפללים,
 אלא כל חלון מטרתו העלאת תפילה שנאמרת בנוסח מסויים. כפי שמדמה את החלונות
 לאבני החושן שכל אחת מהן יש לה גוון שונה בהתאם לאופי השבט ששמו נחרת עליה, כך
 החלונות נועדו כל אחד לצורך שבט מסויים, - ולענייננו קהילה או נוסח מסויים - ולא
 דווקא לכל תפילה יחידה.

טמון בכך הרעיון של האחדות הבין שבטית של העם, שלכל מפלגותיו מוצא מקום באותו
 בית הכנסת. וכן בשער הכוונות כותב שכל חלון משמש לנוסח אחר של תפילה, כנגד י"ב
 השבטים, כאשר מוקבלים ל"ב השערים המובילים לירושלים, המובאים בספר יחזקאל¹⁵³,
 דרכם עושים השבטים את דרכם לעבודת התפילה והקרבנות בבית המקדש. וכך דברי
 הארי"ש¹⁵⁴: "ואמנם בעיקרי המנהגים עצמם שיש הפרשים רבים ושנויים רבים בענין
 נוסח התפלות בעצמם חוץ מענין הפזמוני והפיוטים הנוספים בתוך התפלות אלא בנוסח
 הברכות והתפלה עצמם יש שנויים רבים בין סדורי התפלות בין מנהג ספרד ובין מנהג
 קאטלונאי ובין מנהג אשכנז וכיוצא בזה, הגה בענין הזה א"ל מורי ז"ל שיש ברקיע י"ב
 חלונות כנגד י"ב שבטים וכל שבט ושבט עולה תפלתו דרך שער א' מיוחד לו וה"ס י"ב
 שערים הגד' בסוף יחזקאל... שכיון שתפילותיהם משונות לכן צריכים שערים מיוחדים לכל
 שבט ושבט, כי כפי שורש ומקור נשמות השבט ההוא כך צריך להיות סדר תפילתו".
 בסיפורו "ולא נכשל"¹⁵⁵ כותב ש"י עגנון: "...ושנים עשר שערים שם, נקראים שער
 תפילה, כנגד שנים עשר שבטים. וכל אדם מקובל מאביו שקיבל מאבותיו שקיבלו מראש
 שבט שלהם בנו של יעקב אבינו עליו השלום סדר תפילתו. שכשעמדו בניו של יעקב
 בתפילה תיקן הקב"ה שנים עשר שערים ברקיע וכל שער ושער מכוון כנגד כל שבט ושבט,
 לפי שיעור מדתו..."

¹⁵² נרפס בסוף ספר אדם ישר, קראקא תרמ"ה, דף כ"ח ע"א

¹⁵³ פרק מח פס' ל - לה

¹⁵⁴ שער הכוונות - דרושי עלינו לשבח ונוסח התפילה דרוש א

¹⁵⁵ בכרך אלו ואלו, עמ' רפט

ראינו אם כן, שביסוד ענין סוד י"ב החלונות עומדים המכנה המשותף המאחד את העם לתפילה אחת - אבני החשן, סממני הקטורת - ומולו השוני ביניהם - י"ב השערים, י"ב המלאכים הממונים - ההכרחי ליצירת גיוון בתפילת האומה, כשלכל קבוצה נוסח מיוחד משלה, ובה יכולה לבטא את ייחודה.

בספרי החסידות מוסברים הדברים ע"פ דרכו של האריז"ל, כמו בשפתי צדק¹⁵⁶: "מנהג שבכל ביהכ"צ יהיו י"ב חלונות לפי שכל אחד משבטי בני יעקב יש לו חלון אחד ברקיע כפי בחינת גשמת שבטו, וממונים בכל ביהכ"צ י"ב שרפים כנגד שבטי י"ה, וכל שרף מעלה תפילת בני שבטו דרך חלון ומדרגה הקדושה המתווכך לנשמתו".

סידור החלונות

דימוי נוסף מביא בלימודי אצילות¹⁵⁷ למספר האופנים-מלאכים שבנבואת יחזקאל "באופן שיש בארבע שורות של אופנים י"ב אופנים ג' בכל שורה ג' למזרח וכן למערב וכן לדר' ורחות..."

נוכל, א"כ, ללמוד הסתום מן המפורש, ואף שלא הוזכר לגבי צורת סידור החלונות, הרי שממקור ההקבלה ליי"ב שערי ירושלים, או ליי"ב דגלי המדבר, שהיו מסודרים שלשה לכל רוח, נלמד שגם חלונות ביהכ"צ אמורים להיות ממוקמים בצורה כזו. בודאי שנוכל להסיק כך מסגנונו הכמעט מפורש של רח"ו בלימודי אצילות שם: "י"ב אופנים ג' למזרח וכן למערב וכן לדר' ורחות..."¹⁵⁸ וכ"כ בדימוי של שערי השבטים לירושלים הממוקמים שלשה לכל רוח.

ברוח הדברים מובן שעל המתפלל לשאת את עיניו אל החלונות אם כלפי ירושלים כדברי הרמב"ם, או כלפי ביהכ"צ העליון כדברי הזהר. במשנה ברורה עומד על הבעייתיות שבדבר "ואע"ג דצריך שהמתפלל יהיו עיניו למטה..." וא"כ כיצד יגביה מבטו? ומסיק "כשנתבטלה כוונתו ישא עיניו לשמים לעורר הכוונה". אחרים אמרו שאת עיניו ישא לעבר החלונות עם תחילת התפילה, ולאחר מכן יתרכז בתפילתו.¹⁵⁹

¹⁵⁶ פרק ל"א. הובא בספר טעמי המנהגים

¹⁵⁷ שם

¹⁵⁸ ואכן ישנן עדויות לכך שבבתי הכנסת החסידיים שבמזרח אירופה כך היו מסודרים החלונות.

¹⁵⁹ אם כי לדעת רבינו יונה בגמ' שם, חיוב החלונות הוא בכרי שביהכ"צ יהיה מואר ומאוורר כתנאי להתרכזות בתפילה

לא רק בתפילה כי אם גם בלימוד תורה הקפידו המקובלים על חלונות במבנה, כפי שכותב ר' שבתי בסידורו¹⁶⁰ "טוב שידור בכיה"מ שיש בו חלונות כדי שתוכל להביט בעת שתראה לשמים ומועיל להשגה".

3. התיבה - הבימה

מספר המדרגות המעלות אל תיבת הקריאה, שבה קוראים בתורה (כימה - בלשון האשכנזים) הוא שש בדווקא, כאשר המעלה השביעית היא הבימה גופה עליה עומד הקורא והעולה, כך בזהר ויקהל¹⁶¹: "סדורא לסדרא עמא קדישא ביומא דא ובשאר יומין דספר תורה בעי לסדרא ולתקנא תקונא בחד כרסייא דאקרי תיבה וזהווא כרסייא דלהוי בשית דרגין לסלקא בהו ולא יתיר דכתיב ושש מעלות לכסא ודרגא חד לעילא לשואה עליה ס"ת ולאחזאה ליה לכלא". (סולם: הסידור שעם הקדוש צריך לסדר ביום הזה ובשאר ימים שיש קריאת ס"ת הוא, שצריכים לסדר ולתקן ותיקון בכסא אחד הנקרא תיבה. וכסא שהוא צריך להיות בשש מדרגות, חג"ת נה"י דמלכות, לעלות עליהם ולא יותר, שכתוב 'ושש מעלות לכסא'¹⁶², שה"ס מלכות, ומדרגה אחת למעלה, כנגד החכמה שבה שהיא התיבה, לשום עליה ספר התורה ולהראותה לכל. כי התיבה שה"ס חכמה דמלכות, נותנת ראייה לס"ת, שה"ס ז"א, שאין ראייה אלא במלכות).

מעניין שהמגן אברהם¹⁶³ שמביא מנהג זה בשם הזהר, מבין אותו כשולל את ריבוי המדרגות "שאינן עושים יותר משש מדרגות", אך משמע שאינו חושש לפחות משש, ואכן כך משמע מלשון הזהר גופו "...דלהוי בשית דרגין לסלקא בהו ולא יתיר" (יתכן שסיבת הדבר היא שתהיה הבימה כמקום בפני עצמו, כלומר למעלה מעשרה טפחים, בהנחה שבכל מדרגה גבהה טפח, והשאר, פחות משלשה, נחשב כ'לבוד')

אך בשאר ספרים לא ראינו הקפדה רק על יותר משבעה טפחים, אלא הקפדה דווקא על שבעה טפחים לא יותר ולא פחות, כהסבר הרב אשלג לעיל, בניית המלכות, המראה את התורה, כמדרגה שביעית ע"ג ששת הספירות הקורמות לה.¹⁶⁴ רבים אינם מקפידים בכך, מחזיק ברכה¹⁶⁵: "היום אין נוהרין שתהיה בשית דרגין". וכן בבא"ח¹⁶⁶ ועוד¹⁶⁷.

¹⁶⁰ סדר ישיבה דף קכב ע"ב

¹⁶¹ שמות (כרך ב) דף ר"ו ע"א

¹⁶² דבה"י ב' ט'

¹⁶³ סי' קנ"ס ק"ו

¹⁶⁴ רעיון מעין זה לענין התורה מובע במספר מקומות בזהר כמו באותה פרשה, מאמר ויעש בצלאל את הארון אות שענה - שעו (דף ר"ד ע"א)

תפילה בתיבה

כתוספת נזכיר שכך החיים¹⁶⁸ מביא בשם קדמונים שעל הש"ץ לנהל את התפילה מעל גבי התיבה דווקא, "אמר כמהר"ר אברהם אברודאל ז"ל שראה במדרש הזהר שאין להתפלל בציבור אלא בתיבה קו' ישן נושן כ"י מחידושי דינים מרבני עה"ק ירושת"ו הקדמונים..."

4. עיטורים מיוחדים לביהכ"נ: כרזת השויתי

מקובל בכל קהילות ישראל לכתוב את הפסוק 'שויתי' לפני העמוד של החזן כדברי הפסוק גופו, ששם ה' צריך להיות נגד פניו של המאמין תמיד, ועל אחת כמה וכמה בשעת התפילה לאלוקיו. כתיבת השויתי כבר הפך לאמנות בפני עצמה כשכל קהילה וכל אמן מנסה ומשקיע לתוכה את כל כוחותיו האמנותיים, ואת כל הידע שלו; פסוקים רלוונטיים, כמו "למנצח בנגינות"¹⁶⁹, "וזה מעשה המנורה" וכדו', שמות מלאכים הממונים על הבאת התפילה בפני הבורא, שמות הבאים מר"ת פסוקים, תפילת ר' נחזניה בן הקנה "אנא בכח"¹⁷⁰, ועוד רבים.

רח"ו מביא¹⁷¹ בשם מורו האריז"ל הוראות מקוצרות לתפילה ולהכנה לתפילה, ההוראה השמינית היא: "ח, שישים תמיד נגד עיניו שם בן ד' אותיות הוי"ה ויזדעזע ממנו כמ"ש שויתי ה' לנגדי תמיד".

וכך מביא במשנה ברורה¹⁷² על דברי הרמ"א בסעיף הראשון "שויתי ה' לנגדי תמיד" בשם באר היטב¹⁷³ ושערי תשובה: "דהיינו שיצייר בנפשו תמיד איך שהוא עומד לפני הש"י כי הקב"ה מלא כל הארץ כבודו וכתבו בשם האר"י ז"ל שיצייר שם הוי"ה תמיד נגד עיניו בניקוד יראה כזה /ירוד/ וזהו סוד שויתי ה' לנגדי תמיד וזה תועלת גדול לענין היראה. ויש שהיו רגילין מחמת זה לעשות מנורות של קלף מצויירים להניח בסידורים וכותבים בהם שויתי ה' וגו' בן ד' אותיות ושאר שמות ומגורה כזה היתה נקראת בשם שויתי... אך מביא

¹⁶⁵ קו"א או"ח קנ

¹⁶⁶ ויקרא אות י"ד

¹⁶⁷ ראה כה"ח סי' ק"נ אות מ"א

¹⁶⁸ סי' קנ ס"ק מב

¹⁶⁹ מזמור שיש ענין מיוחד לאומרו כשנכתב בצורת המנורה, כפי שמופיע בסידורי הספרדים ע"פ הקבלה, ראה בשעה"כ דרושי תפילת השחר דרוש ג', ובסידור האר"י של ר' שבתאי מראשקוב דף יד ע"ב, ושם שמות נוספים.

¹⁷⁰ מופיע בר"ת אב"ג יתץ... היוצר שם בן מ"ב אותיות, שבו - ע"פ סוד - נברא העולם.

¹⁷¹ ספר עץ חיים, הקדמת מוהר"ח דע"א על שער ההקדמות

¹⁷² משנה ברורה סימן א סעי' א ס"ק ד'

¹⁷³ שם ס"ק ג'. ומקורו מהרמב"ם כמו"נ ח"ג פנ"ב.

עוררים על מנהג זה מטעמים מעשיים של מחיקת השם המפורש וזלזול בו, אך אינו מתנגד להצבתו כנגד החזן בצורה שלא יפגע הכתוב: "וכתב בשעת¹⁷⁴ בשם התבואות שור שראוי לאזור חיל לבטל המנהג כי ע"פ הרוב אינם משמרים את הקלף כראוי ותשתפכנה בראש כל חוצות וגם כמה פעמים בא לידי מחיקת השם. ונראה דבמנורות הגדולות המצוירות על קלף שקובעים בכה"כ לפני העמוד תחת טבלא של זכוכית שאין שייך בזה טעם הנ"ל לית לן בה עכ"ל. והקובעין בעמוד בלא טבלא יש למחות בידם כי ע"י הנרות שקובעין בעמוד בא ברוב העתים לידי מחיקת השם ח"ו"

נרות דלוקים בשעת התפילה, או, נר תמיד לפני ההיכל

כיון ש"שכינה מקדמת ובאה" לתחילת התפילה בביהכ"נ הקפידו המקובלים, ולא רק הם, על הדלקת הנר לפני תחילת התפילה. וכך כותב בכל בו¹⁷⁵: "ונוהגין להדליק נר בביהכ"נ קודם שיכנס אדם שם להתפלל, מפני שהשכינה קדמה ובאה. ועוד, שכן היו עושים במקדש". אמנם לפי טעם זה האחרון אין עדיפות לזמני תפילה דווקא אלא כדמיון המקדש, להעלות "נר תמיד", כפי שמקובל כיום ברכים מבתי הכנסת, שתולים הנר (לפעמים חשמלי, יותר בטיחות) לפני ארון הקודש.

ר' יצחק למפרונטי בספר פחד יצחק¹⁷⁶ מדייק שאין חיוב ל"נר תמיד" קבוע בביהכ"נ, שכן אף במקדש נר "תמיד" משמעותו נר שיש להדליקו מידי יממה. וכך דבריו: "ממה שכתב רש"י בראש פרשת תצווה 'תמיד - כל לילה ולילה קרוי תמיד, כמו שאתה אומר עולת תמיד ואינן אלא מיום ליום', נראה דנר תמיד היה מדליקה מערב עד בוקר, מכאן שאין חיוב נר תמיד בביהכ"נ, מקדש מעט, אלא בשעת התפילה".

אמנם כרמב"ם¹⁷⁷ ובשו"ע¹⁷⁸ משמע שהנרות נועדו לכבוד ביהכ"נ, ורק הט"ז¹⁷⁹ מביא המנהג להדליק לפני התפילה משום "עשרה קדמא שכינה ואתיא"¹⁸⁰. וכ"כ גם במשנה

¹⁷⁴ שם ס"ג ג'

¹⁷⁵ בס"י יז

¹⁷⁶ ערך נר תמיד. הובאו דבריו בספר מקדש מעט מאת הרב מרדכי הכהן עמ' 63.

¹⁷⁷ ה"ל תפילה פי"א הל"ה

¹⁷⁸ ס"י קנא סע"י ט'

¹⁷⁹ ס"י קנד ס"ק יא

¹⁸⁰ ברכות ו ע"א

ברורה¹⁸¹: "ונהגו להדליק קודם שיכנס אדם להתפלל משום דאמרינן בגמרא מקום שמתפללין בו בעשרה קדמה שכינה ואתיא, ועוד שכן היו עושין במקדש (א"ר בשם כל בו)"

למעשה, נוהגים החסידים כיום להדליק נר אחד כ"נר תמיד" לפני ארון הקודש, ושני נרות לפני תחילת התפילה, כ"הכון לקראת אלוקיך, ישראל!¹⁸²". מפי השמועה למדנו על מספרים גדולים יותר של נרות שנהוג להדליק - ובמיוחד במועדים ובזמנים מיוחדים - שמטרתם העיקרית היא להרבות אורה בבית, לכד מערכים מספריים אחרים. וכותב רבינו בחיי בכד הקמח¹⁸³: "מצוה להרבות נרות בביהכ"נ לפי שדרשו חז"ל¹⁸⁴" על כן באורים ככדו ה"¹⁸⁵ באלין פנסיא. כי הבית שמדליקין שם נרות הלא הוא מכובד ומפואר בעיני הכריות".

ה. הנהגות מיוחדות בביהכ"נ

"תניא אבא בנימין אומר אין תפילתו של אדם נשמעת אלא בביהכ"נ שנאמר 'לשמוע אל הרינה ואל התפילה'¹⁸⁶"... מציאות קדושתם של בתי כנסיות בתור מקדש מעט היא, שעל ידם יפורסם ענין מציאות השי"ת וכבודו, ויסוד תפילת ביהכ"נ הוא מיוסד על החלק המעולה של התפילה, שהוא הכרת גדולתו ית' וקרבתו...¹⁸⁷"

התפילה וביהכ"נ קשורים זה בזה קשר כל יינתק, וכיחסו של אדם אל האחד כן יחסו אל משנהו. בכדי להשיג את מעלתה הגבוהה של התפילה נדרשת - כהכנה וכתנאי מחייב - התנהגות מיוחדת ומקדישה בביהכ"נ.

1. הכנה לביהכ"נ

כיצד אנו נכנסים לבית הכנסת? הנושא הוא עקרוני, כי בצורת הכניסה צורת השהות כולה. ולכן, כמו לכל דבר מצוה נדרשת הכנה, הנושאת את האופי של המטרה אליה אנו שואפים להגיע. בכתבי האר"י, גוריו והנמשכים אחריהם מהמקובלים והחסידים, מובאים עניינים

¹⁸¹ ס"ק כז

¹⁸² עמוס פ"ד פי"ב

¹⁸³ ערך בית הכנסת

¹⁸⁴ פסיקתא דרב כהנא פסקא כא אות א

¹⁸⁵ ישעיה פכ"ד פס' טו.

¹⁸⁶ ברכות ו ע"א

¹⁸⁷ הרב קוק בעולת ראייה כרך א עמ' רס, בהתאם לדברי הרמב"ן בפרשת בא שהובאו בראשית הדברים

רכים בטרם כניסה לביהכ"נ, כשכל אחד טוען בחובו ערכים נדרשים להבנת מהותה של התפילה, מהותו של ביהכ"נ, השהייה והתפילה בו.

2. הכנות ליציאה מהבית לכיוון ביהכ"נ: הנחת יד על המזוזה ונישוקה וכך מתנהג המקובל ביציאה מביתו לביהכ"נ ע"פ אור צדיקים (עמוד התפילה): "כשיוצא מביתו לביהכ"נ ינשק המזוזה וילך כמרוצה"¹⁸⁸ זו קבלה מר' יהודה החסיד, וסגולתה "להעביר עיני אדם מראות רע" ע"י יחוד שם בן ג' אותיות שד"¹⁸⁹.

הליכה לביהכ"נ

זו אינה הליכה אלא ריצה "נרדפה לדעת את ה'¹⁹⁰" כדברי הגמ' בברכות¹⁹¹: "מצוה לרוץ לבית הכנסת ולהיות קל ברגליו". וכן הוא בכל סידורי המקובלים.

עטיפה בטלית ועיטור בתפילין

כיום מקובל בארץ ישראל להתעטף בטו"ת לפני היציאה מהבית לתפילה לביהכ"נ על פי דברי השו"ע, כיון שרוכנו גרים בין יהודים, ואין בעיה בהתהלכות ברחוב עטופים בטלית ומעוטרים בתפילין. בחו"ל מנהג זה רווח הרבה פחות בשל חשש מתגובה לא רצויה של השכנים הנוכרים. אף בשבת בה אסור הטלטול ביד של הטלית, מקובל להטמין את הטלית מבעוד ערב שבת לביהכ"נ- אצל האשכנזים, או להשתמש במלאי הגדול של טליתות שביהכ"נ דואג להצטייד בהם - אצל הספרדים. נכפי שמקובל, אגב, גם לגבי הכיפה והסידור. דבר שנראה מוזר לארצישראלים כמונו לראות את הדוכנים של הכיפות והטליתות ככניסה לבתי הכנסות, כיצד אדם מסיים את תפילתו מחזיר אל הדוכן המיוחד לכך את הטלית ואת הכיפה, ופונה לדרכן מנהג זה, מקורו בספרי הפוסקים הקדמונים, ומובא גם בזוהר, וכהוראה מחייבת בספרי האר"¹⁹².

המקובלים הקפידו על הליכה לביהכ"נ בטו"ת, או לכל הפחות, אם אינו יכול ללכת בהם ברה"ר, כניסה בהם לביהכ"נ. סידור האר"י: "וילך לביהכ"נ להתפלל מעוטף ומוכתר בטו"ת, ואם ביתו רחוק, יכול להסיר הטלית מעליו..."

¹⁸⁸ ס"י כה אות ב', ובסידור כנסת הגדולה עמ' יח, הובא כמנהגי ישראל עמ' ר

¹⁸⁹ סידור האר"י של ר' שבת, דף לב ע"ב

¹⁹⁰ הושע פ"ו ב'

¹⁹¹ דף ו' ע"ב. וכן ברמב"ם הל' תפילה פ"ח ה"ב.

¹⁹² שעה"כ ג' עג

מדרגות הלבושים הגשמיים לכן האנוש מתחלקות לחמישה חלקים פנימיים איש לרעהו, כשכל אחד מהם מורה על לבוש רוחני ל'אדם העליון' המקביל בצורתו - אם גם כמובן לא בחומר - לאדם התחתון, הגשמי. מדרגות אלו מכונות בניב הקבלי 'חילוקי שנגל'¹⁹³ (=שורש, נשמה, גוף, לבוש, היכל) שורש האדם נחבא בנשמתו המוסתרת בגוף שמתכסה בלבוש, ומקום מושבו הוא ב'היכל', בית לשבת. כל 'לבוש' מכסה ומעלים את המדרגה העליונה ממנה, ובכך נותן לו את האפשרות להתגלות. כפי שמוכן שאי אפשרי לו לאדם להיגלות לעיני אחרים ללא לבוש המכסה, כך אי אפשר לנו, ברואי אנוש, לקלוט והבחין בעיני בשר במהויות גבוהות במעלת רוחניותן משלנו. ולשם נועד הלבוש בכדי שגם עיני שכלינו תוכלנה לראותן, היינו להשיג את הבנתן.

מדרגות שנגל"ה הן הכיסויים המכשירים את האדם לפעולתו הרוחנית, וככאלו מהוות הן לכשלעצמן פעולות קדושות ובעלות משמעות, גם אם בשרשן נועדו לשמש אך כהכנה אל המצוה בחינת "היכון לקראת אלקיך ישראל".

כאמור, המציאות והפעולה הגשמיות הינן מקבילות לצורה ולתנועה הרוחניות, ולפיכך יראה המקובל את מלבושו כחלק בלתי נפרד מעבודת הבורא הגשמית-רוחנית שלו.

חילוקי מדרגות שנגל"ה יתהוו בעבודתו היומיומית של המקובל עם כניסת כל חלק מהן אל מיקומו המיועד במדרגה התחתונה הסמוכה לו, כניסה מדרגת שלב אחר שלב, תוך מודעות עצמית של משמעותו של כל שלב כיסוי-גילוי, והבנת הפעולה הנפעלת בעקבות כך בדמות האדם העליון.

מדרגות אלו מקבילות - במקבילות הפוכה, שכן המדובר בפעולות כיסוי, שוללות כביכול - אל חמש מדרגות נפש האדם, גרנח"י, הכאות בדוגמת שנגל"ה בזו לפנים מזו, אך לא נכנס לפירוטם במסגרת זו.

עם הקיצו משנתו מקבל האדם את נשמתו אל גופו, ובהודאת 'מודה אני, מתבטא העניין העבודתי, לאחר מכן לבושו, ובעבודת ה' - ארבע כנפות, ביתו שמגן עליו, ובעבודה - ביהכ"נ.

כאן ייכנסו ההבדלים בין טלית קטן המהווה חלק ממלבושו הרגיל של האדם, לבין לבוש ביהכ"נ שלו, הטלית גדול. ה"ט"ג הוא החוליה המקשרת שבין מדרגת הגוף למדרגת ההיכל, ביהכ"נ, ולפיכך תילבש הטלית רק טרם יציאה לביהכ"נ, ותוסר עם היציאה ממנו. וכך הדברים כלשונו של רח"ו בשער הכוונות¹⁹⁴ (בלי להכנס להסברים על המושגים הקבליים המוזכרים) : "...וכך היה מנהגו של מורי ז"ל (-האר"י), ולכן בהיות האדם שלא בשעת

¹⁹³ ראה אור הבהיר ערך שנגל"ה עמ' שלב

¹⁹⁴ דרושי ציצית דרוש א

התפילה בשאר היום אינו חייב בעיטוף ציצית הגדול רק בציצית קטן די לו כי אז הז"א בתוך ביתו שהיא אי' עילאה ועומד בתוכה כי שם ביתו אמנם אחר שהגדילו ב' זרין ובא הוא לבהכ"נ שהיא הנוק' בית כנוסייא לכל אז מתעטף בטלית גדול". ומכאן החיוב להתעטף בטלית - ולהתעטר בתפילין - טרם כניסה לביהכ"נ, כפי שמחייב סדר המדרגות האמור.

נוכל לעמוד על חשיבות העניין האמור, שכן האר"י ז"ל ויתר על עניינים חשובים ובעלי משמעות עמוקה (כפי שנעמוד עליהם בהמשך) כמו להיות מעשרה ראשונים הכאים לתפילה או שבע ההקפות והקידות בכניסה, זאת ע"מ להקפיד על עטיפת הטלית לפני הכניסה לביהכ"נ, וכך מעיד רח"ו¹⁹⁵: "ראיתי למורי ז"ל שלא היה נוהג להיות מעשרה ראשונים ואמר לי הטעם ... ועוד סיבה אחרת, כדי שאח"כ ילבש טלית ותפילין בביתו וילך מעוטר ומעוטף בטלית ותפילין לבהכ"נ, והיה מוכרח לעשות כן ביום כי בלילה לאו זמן תפילין הוא, והי' ראשונים היו מקדימין לביהכ"נ באשמורת טרם אור היום, ולכן לא היה יכול לקיים מצוה זו לסיבות אלו". וכן מספר¹⁹⁶: "...אבל אני ראיתיו (-את האר"י) שהוא היה בא לבהכ"נ ולא היה מקיף שום הקפה ואפשר כי בשביל שלא היה הוא מן הי' הראשונים לפי שהיה מתאחר לבא כנ"ל ולכן לא היה מקיף מפני הרואים שנראה כיוהרא, כנלע"ד".

בגד מיוחד לתפילה ועטיפת הראש

מוכן כ"כ החיוב שראו המקובלים בהקצאת בגד מיוחד לתפילה לביהכ"נ, כפי שמקובל בחבורות הסגורות שלהם, וכפי שמשמע מסידורי המקובלים, ר' שבת¹⁹⁷: "אם רוצה לעשות צרכיו יפשוט מעליו בגד העליון המיוחד לביהכ"נ...". וכן עניין כיסוי הראש ככובע בזמן התפילה, 'כיסוי עליון', או 'עטיפת הראש' ('שני כיסויים' בעגת החסידים) להשלמת גושא הלבוש המיוחד לתפילה. וכך כותב בספר טעמי המצות¹⁹⁸: "...צריך ליהזר שלא לומר בה"מ בלתי עטיפת ראש דהיינו ככובע המיוחד שהולך בו לביהכ"נ כנזכר בר"מ רמ"ה¹⁹⁹".

¹⁹⁵ בשער הכוונות, דרושי טונת הברכות הקדמה א'

¹⁹⁶ שם

¹⁹⁷ דיני ביהכ"נ, עמ' יט.

¹⁹⁸ פרשת עקב

¹⁹⁹ רעיא מהימנא חלק ג פרשת פנחס, אות תרכו, מאמר עשרה דברים לאנהגא בפתורא דשבת

3. זמן ההגעה – עשרה ראשונים

ענין חשוב נוסף הוא להיות מעשרה ראשונים הכאים לביהכ"נ, שהם המרכיבים הראשוניים של המניין הנצרך לתפילה. הגמרא בכרכות²⁰⁰: "לעולם ישכים אדם לבית הכנסת כדי שיזכה וימנה עם עשרה ראשונים".

נקדים את דברי ר' צדוק הכהן מלובלין²⁰¹: "בתפילה נקרא ונקדשתי בתוך בני דלכן מצות התפילה בציבור שהוא הכרת הקדושה, ושהש"י הוא ע"י ריבוי המתאחד וכל כי עשרה שכינתא שריה (סנה' לט.) שהם קומה שלימה בכנ"א אין דעתם שוה ושכינתא ממילא קדמא ואתיה (בכרכות ו.) בלי שום השתדלות והוא מצד קדושת המקדש..."

וכך מורה בשו"ע: "ישכים אדם לביהכ"נ כדי שימנה עם העשרה ראשונים"²⁰² אם כי יש ענין להקדים ולבוא להיות בביהכ"נ לפני השלמת מנין י ראשונים, כפי שאומר הזהר בפרשת תרומה²⁰³, שמעניק לו את התואר 'צדיק': "כדין עמא קדישא בעאן לאתחברא ולאעלא בבי כנישתא, וכל מאן דאקדים בקדמיתא אתחבר בשכינתא בחבורא חדא, תא חזי ההוא קדמאה דאשתכח בבי כנישתא ואוריך בבי כנישתא זכאה חולקיה דאיהו קיימא בדרגא דצדיק בהדי שכינתא ודא איהו רזא (משלי ח) ומשחר ימצאנני" (סולם²⁰⁴: אז, עם הקדוש, צריכים להתחבר ולבא לבית הכנסת, וכל מי שמקדים תחילה מתחבר עם השכינה בציבור אחד, בא וראה, הראשון ההוא הנמצא בביהכ"נ אשרי חלקו, שהוא עומד במדרגת צדיק אל השכינה, וזהו סוד "ומשחר ימצאנני")

אך מודגשת המעלה היתרה במצב הטבעי בו עשרה מתאספים לפני הכניסה לביהכ"נ, והכניסה נעשית כמנין עשרה יחדיו²⁰⁵, וכך הם דברי הזהר ברעיא מהימנא²⁰⁶: "זכאה ההוא ב"ג דאשתכח מאינן עשרה קדמאה בבי כנישתא בגין דבהו אשתלים מה דאשתלים ואינו מתקדשי בקדמיתא בשכינתא והא אתמר. והא בעיא דישתכחו עשרה בזמנא חדא בבי כנישתא ולא ייתו פסקי דלא יתעכב שלימו דשייפין דהא בר נש בזמנא חד עבד ליה קב"ה ואתקין ליה כחדא כל שייפי הה"ד הוא עשך ויכוונך. תא חזי כיון דב"ג אשתלמו שייפוי בההוא זמנא אתתקן לכל שייפא ושייפא כדקא יאות. כגוונא דא כיון דשכינתא אקדימת לבי כנישתא בעיין עשרה דישתכחו תמן כחדא ואשתלים מה דאשתלים ולכתר

²⁰⁰ רף מז ע"ב

²⁰¹ ברסיס לילה אות כ"ד

²⁰² סי' צ סעי' יד

²⁰³ כרך ב (שמות) פרשת תרומה דף קלא עמוד א

²⁰⁴ תרומה אות פז

²⁰⁵ ראה מג"א שם

²⁰⁶ כרך ג (במדר) דף קט ע"א

דאתתקן כלא ובמה הוא תקונא דכלא כד"א ברב עם הדרת מלך וע"ד עמא דאתיאן לבתר כן כלהו תיקונא דגופא. (סולם²⁰⁷ : אשרי הוא האדם הנמצא מאלו העשרה ראשונים בבית הכנסת, משום שבהם נשלם מה שנשלם, דהיינו העדה שאינו פחות מעשרה, והם מתקדשים תחילה בשכינה, וכבר למדנו. וצריכים שיהיו נמצאים עשרה בביהכ"נ בבת אחת, ולא יבואו קצתם קצתם, כדי שלא יתעכב שלימות האברים. כי כל העשרה הם כאברים של גוף אחד שבהם שורה השכינה. כי האדם בפעם אחת עשה אותו הקב"ה, והתקין לו כל האברים ביחד, ז"ש, הוא עשן ויכוונן. בא וראה, כיון שנשלמו כל אבריו של האדם, בזמן ההוא, נתתקן כל אבר ואבר בפני עצמו כראוי. כיען זה, כיון שהשכינה הקדימה לביהכ"נ צריכים שימצאו שם עשרה ביחד, ואז נשלם מה שנשלם, כי אין עדה פחות מעשרה, שהם כנגד ע"ס המלכות. וכל עוד שאין שם עשרה ביחד אף אחד מהם אינו נשלם. ולאחר כך מתתקן הכל, דהיינו תיקון כל העדה, ובמה הוא תיקון הכל, היינו כמ"ש ברב עם הדרת מלך. וע"כ העם הבא אחר עשרה ראשונים, כולם תיקון הגוף ההוא, כלומר תקון העדה, כי ריבוי העם מגדיל כבוד המלך) ושוב בזהר²⁰⁸ : "בזמנא דקודשא בריך הוא אתי לבי כנישתא דאיהו מקדש מעט וכל עמא אתיין כחדא ומצלאן ואודן ומשבחן ליה לקודשא בריך הוא כדין הדורא דמלך איהו דמלך סתם דא מלכא קדישא דאתתקן בשפירו ובתקונא לסלקא לעילא" (סולם²⁰⁹ : בזמן שהקב"ה בא לביהכ"נ, וכל העם באים יחד, ומתפללים ומשבחים ומודים להקב"ה, אז הדרת מלך הוא, ומלך סתם זהו המלך הקודש, שהוא הקב"ה. שמתתקן ביופי ותקון לעלות למעלה, לאו"א)

הזהר גופו²¹⁰ עומד על סתירה-לכאורה זו : "ואי תימא הא תנינן בשעתא דקודשא בריך הוא אתי לבי כנישתא ולא אשכח תמן עשרה מיד כועס, ואת אמרת ההוא חד דאקדים אתחבר בשכינתא וקיימא בדרגא דצדיק" (סולם²¹¹ : ואם תאמר, הרי למדנו, בשעה שהקב"ה בא לביהכ"נ ואינו מוצא שם עשרה מיד כועס, ואתה אומר שהאחד ההוא שהקדים, נתחבר בשכינה ונמצא במדרגת צדיק?) ומשיב על כך : "אלא, למלכא דשדר לכל בני מתא דישתכחון עמיה ביום פלן ברוך פלן, עד דהוו מזמני גרמייהו אינון בני מתא אקדים חד ואתא לההוא אתר, בין כך ובין כך אתא מלכא אשכח לההוא בר נש דאקדים תמן אמר ליה פלן בני מתא אן אינון, אמר ליה מארי אנא אקדימנא מנייהו והא אינון אתאן אבתראי לפקודא דמלכא כדין טב בעיני מלכא ויתיב תמן בהדיה ואשתעי עמיה ואתעביד רחימא

²⁰⁷ נשא קו - קז

²⁰⁸ כך ב (שמות) פרשת תרומה דף קסד עמוד ב

²⁰⁹ תרומה אות תרצד

²¹⁰ כך ב (שמות) פרשת תרומה דף קלא עמוד א

²¹¹ תרומה אות פז

דמלכא בין כך ובין כך אתו כל עמא ואתפייס מלכא עמהון ושדר לון לשלם... אוף הכא כיון דחד אקדים ואשתכח בכי כנישתא ושכינתא אתיא ואשכח ליה כדין אתחשיב כאלו כלהו אשתכחו תמן, דהא דא אוריך לון תמן, מיד אתחברת עמיה שכינתא, ויתבי בזוגא חד ואשתמודע בהדיה ואותיב ליה בדרגא דצדיק... " (סולם²¹²: ומשיב, אלא, בדומה למלך ששלח לכל בני העיר שימצאו עמו ביום פלוני ובמקום פלוני. עד שבני העיר הכינו את עצמם, הקדים אחד ובא למקום ההוא. בין כך ובין כך בא המלך, ומצא שם אדם ההוא שהקדים. אמר לו המלך, פלוני, בני העיר היכן הם? אמר לו, אדוני, אני הקדמתי את עצמי מהם, והרי הם באים אחרי לפקודת המלך. אז, היה טוב בעיני המלך, וישב שם עמו, ודבר עמו, ונעשה אהובו של המלך. בין כך ובין כך, באו כל העם ונתרצה המלך עמהם, ושלה אותם לשלום... אף כאן, כיון שאחד הקדים ונמצא בכיה"ג, והשכינה באה ומוצאת אותו, אז נחשב כאילו כולם נמצאים שם, כי זה מחכה עליהם שם, מיד מתחברת השכינה עמו, ומושיכו במדרגת צדיק.) כלומר, ברגע שישנו אדם, אפילו בודד, שמוכן כבר להשראת השכינה, הרי שזו יכולה להתגלות - ולו רק באופן חלקי וחסר - זמנית, עד שיבואו שאר חברי המנין, להשלמת ה"כלי" להשראה מושלמת של השכינה.

ואכן זו ההכונה בסידורי המקובלים: "ראוי שיכנסו י' ראשונים בבת אחת ולא א' א' כדי שיהיו נשלמים כל העשרה בכ"א"²¹³.

השכינה, א"כ, אינה יכולה לשרות בחלל ריק, ועלינו להכין עבורה את הכלים, המרחב, עליהם תוכל להשפיע את אורה. וכיון שאורות אלו באים בחלוקה לעשר הספירות היינו עשר בחינות מדורגות של שפע, עלינו להיערך לכך בהתאם.

גם אם כל אחד מן המשתתפים במנין העשרה מהווה לכשלעצמו חטיבה מושלמת המקבילה בצורתה, אם גם לא בתכניה, לדמות אותו "אדם עליון", הרי שאין די בזה לרמת ההתגלות הנדרשת בכיה"ג. כי ההתגלות כלפי הדמות האנושית הפרטנית נמצאת ברמה נמוכה יותר משל זו המתגלית ברמת ה"ציבור" ה"יחד". ברמת ההתגלות הכללית נדרשת לפיכך דמות מקבילה ל"אדם עליון" כולל, הכלול מדמויות משנה בנות עשרה אברים כל אחת. ברמת השגותינו נכנה זאת 'שכינת היחיד', 'ומנין אפילו אחד?... בכל המקום...'²¹⁴ כשמולה 'שכינת הציבור' 'עשרה שיושבי... שכינה שרויה ביניהם...'²¹⁵

²¹² תרומה אות פח - פט

²¹³ סידור האר"י של ר' שבתי הליכות לביה"ג דף ל"ה ע"ב

²¹⁴ משנה אבות פרק ג' מ"ו. רעיון זה ישנו במשנה בכרכות (פ"ז מ"ג) לגבי זימון "בשלשה אומר נכרך... בעשרה... עד ברבוא אומר נכרך ליי א-להנו וכו'", ככל שעולה מספר הנוכחים, כך התגלות השכינה במדרגה גבוהה יותר.

²¹⁵ שם במשנה

ע"פ תורת הקבלה, מבנה ההשפעה האלוקי בנוי בין שני הקטבים הפרטה-הכללה. כאשר המגמה הכללית היא שההכללה היא הקוטב העליון של ההשפעה, המאציל, והיא מתפצלת לפרטיה ככל שתתקרב אל הקוטב התחתון שלה, הנאצלים.

ההכללה האמורה אין משמעותה המעטה או ירידה, אלא להיפך הוראת אחדות ויתר ריכוזיות של המרכיבים.

בכל ספירה מעשר הספירות האלוקיות, מבחינים אנו שוב באותן עשר הספירות פרטניות המלכדות בתוכה ליחידה אחת מני אותן עשר ספירות כלליות, בהן מהווה היא אך ספירה אחת פרטית. נוכל, לפי הגיון זה, להתייחס לאותן עשר ספירות-אברים כאל יחידות לעצמן הנכללות כ"כ מאותם אברים גופם.

ככל שרמת ההתכללות ביחידה עולה כך גדולה היא במעלתה, ונבחנת על ידינו כ"קרוכה" יותר אל המאציל. וכן להיפך ככל שהפירוט בה גיכר יותר כך תיבחן ל"רחוקה", ומוגשמת יותר.

ובענייננו, כאשר עוסקים אנו במקבילה ה"כלית", כלומר האדם העובד, המקבל מן הספירות העליונות, עומדת אותה חלוקה. העדה ככללה מוצגת כמקבילה לספירת המלכות, כשבתוכה יש אתך עשרת האברים המקבילים לעשרת הספירות העליונות. ואכן, כאשר המדובר בעבודתו הפרטית של האדם, די בכך להשלת ה"כלי" שלו להשגת מטרותיו. אך כאשר המדובר ברצון להגיע למדרגת התגלות גהוהה יותר, מדרגת ה"עדה", שאבריה עצמם הם אברים כוללים, עלינו להגיע למנין עשר יחידות המשתתפות בה. פגימה באחת מהן תפגום בשלימות הכללית, ותבטל בעצם, את כל האפקט של ההכללה, ובעקבותיו את הקירבה אל הבורא ית'.

בתומר דבורה²¹⁶ רואה בכך, מעבר לענין התכללות הבחינות, את ענין הערכות והקרכות בין פרטי העם. וכך כותב בהמשך לדבריו על הקשר בתפילה שבין הקב"ה ובין "שאר בשרו" ישראל: כך האדם עם חבריו, כל ישראל הם שאר בשר אלו עם אלו, מפני שהגשמות כלולות יחד, יש בזה חלק זה, ובוה חלק זה... ולכך פירשו רבותינו ז"ל (ברכות מז:) על הנמנה מעשרה ראשונים בבית הכנסת, אפילו מאה באים אחריו, מקבל שכר כנגד כולם, מאה ממש כמשמעו, מפני שהעשרה כלולים אלו באלו, הרי הם עשר פעמים עשרה - הם מאה, וכל אחד מהם כלול ממאה, א"כ אפילו יבואו מאה, הוא יש לו שכר מאה. וכן מטעם זה ישראל ערבים זה לזה..."

²¹⁶ פרק א', פסקה הדי-לשארית נחלתו

וזו הוראת האריז"ל בספר עץ חיים²¹⁷: "ב) ילך לבה"כ קודם עלות השחר קודם חיוב טלית ותפילין להזהר שיהיה מ"י ראשונים:" וכן בשער הכוונות²¹⁸: הקדמה א' בענין בית הכנסת, הא דאמרינן מצוה על האדם להיות מעשרה ראשונים בבהכ"נ, צריך שאחר שיבא לבה"כ א' מעשרה ראשונים..."

למרבה הפלא האר"י ז"ל גופו לא הצליח להקפיד על ענין זה מהסיבות שמביא תלמידו, רח"ו²¹⁹: "ראיתי למורי ז"ל שלא היה נוהג להיות מעשרה ראשונים ואמר לי הטעם מפני שהוא היה חולני והיה צריך לשהות בביתו כדי לעשות צרכיו ועוד סיבה אחרת כדי שאח"כ ילבש טלית ותפילין בביתו וילך מעוטר ומעוטף בטלית ותפילין לבהכ"נ והיה מוכרח לעשות כן ביום כי כלילה לאו זמן תפילין הוא והי' ראשונים היו מקדימין לביהכ"נ באשמורת טרם אור היום ולכן לא היה יכול לקיים מצוה זו לסיבות אלו".

שכרו של המקדים

מהו שכרו של המשתתף עם עשרה ראשונים? עונה ע"כ הזהר בפרשת יתרו²²⁰: "...כדוגמא דא תנינן כל דאשלים לעשרה קדמאי דבי כנישתא נוטל אגר כלהו, ר' יוסי אומר לקבלי דכלהו". (סולם²²¹: כדמיון זה למדנו, כל המשלים את עשרה הראשונים בביהכ"נ לוקח שכר כולם, ר' יוסי אומר כנגד כולם. כי עשרה ראשונים הם כנגד עשר הספירות, והמשלים הוא כנגד המלכות, שהמלכות שהיא הנוקבא לוקחת הכל)

אדם המגיע להיות נמנה מעשרה ראשונים אף זוכה לדברי סניגוריה מיוחדים ליום הדין הנורא, כך כותב במדרש הנעלם²²²: "עוד פותחת ואומרת²²³ אולי ימצאון שם עשרה, אומרת רבוננו של עולם שמא היו מאותם העשרה הראשונים של בית הכנסת שנוטל שכר כנגד כלם שבאים אחריהם, מה כתיב (ביה) ויאמר לא אשחית בעבור העשרה..."

גם נכתב על ספרן של צדיקים, ונקרא 'חברי': "...כל אינון דמצלן צלותיהו דמקדמי לבי כנישתא ואתמנון מאינון עשרה קדמאי כדין סלקין וכתבין לון לעילא בגין דאלין אקרון חברים לגבייהו הדא הוא דכתיב (שם ח) חברים מקשיבים לקולך השמעיני...²²⁴" (סולם:

²¹⁷ הקדמת מהרר"ו זיע"א על שער ההקדמות

²¹⁸ דרושי כוונת הברכות

²¹⁹ שער הכוונות, דרושי כוונת הברכות

²²⁰ כרך ב (שמות) דף פו עמוד א

²²¹ יתרו אות ת'

²²² זוהר, כרך א (בראשית) פרשת וירא דף קה עמוד א

²²³ "יש לנשמת הצדיק לומר על הרשעים כיון שלא נמצא בידם כלום..."

²²⁴ זוהר כרך ב (שמות) פרשת פקודי דף רנ עמוד א

כל אלושמתפללים תפילתם, שמקדימים לביהכ"נ ונמנים מאלו עשרה ראשונים, אז עולים הממונים וכותבים אותם למעלה, בגלל שאלו נקראו חברים להם...)

עונשו של המבטל

בשל כך, מי שיוצא מביהכ"נ כאשר הוא העשירי, ועי"כ מבטל את המנין, מרגיז את הקב"ה: "ות"ח בשעתא דמתכנשי עשרה בבי כנישתא וחד מנייהו אשתמיט כדין קודשא בריך הוא ארגיז עליה...²²⁵" שכן בכך ביטל את אותה מדרגה גבוהה של אחדות עם המאציל, ההתקרבות אליו, והתגלותו לנאצלים.

ואף לציבור כולו נזק בכך: "ובאפס לאם מחתת רוזן²²⁶", וכד איהו אקדים לבי כנישתא ועמא לא אתיין לצלאה ולשבחא ליה לקודשא בריך הוא כדין כל ההוא שלטנותא דלעילא וכל אינן ממנן ומשריין עלאין כלהו אתברו (ס"א אתעברו) מההוא עלויא דמתתקני בתקוני ההוא מלך...²²⁷ (סולם²²⁸): "...כשהקב"ה מקדים לביהכ"נ, והעם לא באו להתפלל ולשבח להקב"ה, אז כל הממשלה ההיא שלמעלה, וכל אלו הממונים ומחנות העליונים, כולם נשברו מן ההתעלות ההוא שלהם שמתקנים בתיקוני המלך ההוא, הקב"ה... " וממשיך ומסביר שם את הסיבה, כיון שעצבות המלאכים העליונים עומדים לשבח לבורא כנגד ישראל, ואף מספרם כנגד ישראל, ואם אלו חסרים ממנין עשרה, הרי שנפגם מספר צבאם של מלאכי מעלה העומדים לשורר לפניו ית' במרום.

4. הכניסה - כוונת ביהכ"נ

שער הכוונות²²⁹: "...ואמנם מה שאני שמעתי ממורי ז"ל הוא שיכוין כי בהכ"נ הוא בחי' שם הוי"ה דמילוי ההי"ן העולה בגימ' ב"ן שהוא בית כנוסיא לג' שמות העליונים ממנו שהם ע"כ ס"ג ומ"ה ושם ב"ן זה הוא המלכות ויש בה י"ס ואם תמגה עשר הויות דההי"ן של ב"ן יהיו בגימ' כמנין כנסת עם הי' כוללים שלהם"²³⁰.

²²⁵ זוהר כרך א (בראשית) פרשת מקץ דף רא עמוד א

²²⁶ משלי יד

²²⁷ זוהר כרך ב (שמות) פרשת תרומה דף קסד עמוד ב

²²⁸ שם אות תרצה מאמר ז'ברכ עם הדרת מלך

²²⁹ דרושי כוונת הכרסות, הקדמה א'

²³⁰ ראה לעיל הסבר כוונה זו

שהייה

”בבית אלקים נהלך ברגש”²³¹

למרות שרצנו כל הדרך לביהכ”נ, והראינו בזה את חיבתנו לבית ה’, ”משכני אחרך נרוצה...”²³² הרי שבהגייענו אל שעריך עלינו להתמהמה קמעא, לרכז את מחשבותינו, ולקבל על עצמנו את יראת המקום המקודש, ולהזדעזע מעוצמתו. כך בשער הכוונות²³³ :

”הנכנס לבה”כ צריך ליהזר מאד להתעכב מעט בפתח קודם שיכנס ולהראות עצמו ירא וחרד ומזדעזע לכנס בזהיכל מלכו של עולם וענין זה מועיל מאד אל השלימות של האדם ואל ההשגה וזה סוד הפסוק וממקדשי תיראו גם זה מה שכתוב בגמרא בענין אחיתופל שלמדו לדוד ע”ה פ’ בבית אלהים נהלך ברגש, ורמז ג”כ ענין ברגש שיתרגש האדם ויזדעזע בעת כניסתו בבית אלהים שהוא ביהכ”נ”

שעה”כ : ”...ויכוין לשם אבגית”ץ העולה במספר ברג”ש והענין הוא כי השכינה היא נקרא בהכ”נ ונקרא בית אלהים”ם וזמ”ש בבית אלהים נהלך ברגש”

עוד בטרם כניסה יש לומר פסוק ”ואני ברוב חסדך אבוא ביתך, אשתחוה את היכל כבודך ביראתך”, הבא לבטא את צירופי המידות חסד וגבורה, ”חסדך” עם ”ביראתך”. ההמשך בשעה”כ : ”והענין הוא שצ”ל כשנכנס בפתח בהכ”נ פ’ ואני ברוב חסדיך אבא ביתך כו’ ותכוין כי רוב חסדיך הוא החסד העליון אשר אנו צריכין תמיד אליו ובפרט כשאנו נכנסין להיכל המלך לשאול בקשתינו כי החסד הזה הוא הנק’ יומא דכולהו ולכן בכל הימים וגם בכל תפלה מג’ תפלות ערב ובקר וצהרי’ שאת’ נכנס לבהכ”נ תכוין בחסד הזה שהוא יומא דכולהו ותכוין אל שם אבגית”ץ²³⁴ שהוא בחסד כנודע וז”ס בבית אלהים”ם נהלך ברגש ר”ל עם שם אבגית”ץ העולה בגימ’ ברג”ש עם המלה עצמה כנוד’ ואחר שאמרת פ’ זה בפתח בהכ”נ אז תכנס אח”כ בבהכ”נ ולא תאמר הפ’ הזה אחר שנכנסת כי מנהג זה הוא טעות ביד הנהגים”.

²³¹ תהלים נח טו

²³² שה”ש א’ ד’

²³³ רדושי כוונת הברטת הקדמה א’

²³⁴ הכוונה לשם בן מ”ב אותיות, שם בו נברא העולם. אבגית”ץ - שם היצא מראשי התיבות של תפילת אנא בכח גדולת ימינך, כאשר בכל יום מימות השבוע מכוונים לשורה אחרת ; יום א’ - אבגית”ץ, יום ב’ - קרעשט”ן, וכן הלאה, שכן בכל יום שלטת מידה אחרת. שיטה אחרת, לפי שעה”כ שם וכן ר’ שבתי בסידורו (דף לה ע”ב) יש לכוין בשורה ראשונה עצמה בכל יום, כשאר בכל יום כוונה מיוחדת באות מסויימת; יום א’ - א’ יום ב’ - ב’, וכן על זה הדרך.

ובלשונו הזכה של הרב קוק בעולת ראייה²³⁵: הודר היכולת מתגלה בתיאור הכית... עצם הקנין והרשות של הכית מבליט את היכולת והאומץ, אבל ההיכל הוא מראה יותר מיכולת ושלטון - את הכבוד וההדר הראוי לאישיות עליונה מלכותית... אמנם בעמקן של נפשות עדינות, ביחש הקשור הקדוש לאלקי עוזם, מתגלים הדברים... שהיכולת האלוהית והגבורה העליונה היא מעורת בהם אהבת חסד עליון, והכרת החסד מתלבשת בהופעתה של היכולת האלוהית ושליטתה, שכולה היא לשם מגמת החסד... כי אז תבא היראה העליונה הבאה מתוך הכבוד והשלימות... שתוכה רצוף אהבה... "כלומר, שילובם של המושגים "היכל"- יראה, ו"בית" - אהבה וחסד, מביאה אל השלימות של ה"השתחוויה", יראה עליונה עם אהבה עליונה - כאשר המידה השלטת מכהינתנו היא היראה דווקא. וכן ב'הנהגות טובות מרח"ו"²³⁶: "גם כניסת בית הכנסת. ושיבתו שם. כתכלית ברעדה במורא. והכונה הידועה הוא תועלת גדול. להשראת רוח הקודש".

התחברות עם רוח האבות

בפסוק האמור גם כלולה כוונה נוספת, והיא ההתחברות - ה"המלכות" בלשון הזהר - עם רוח שלשת האבות.

זהר: "....ויסב עיטא מאינן אבהן קדישין דכתיב (תהלים ה') ואני ברוב חסדך אבא ביתך אשתחווה אל היכל קדשך ביראתך, הכי אוקמוה לא לבעי ליה לבר נש לאעלא לבי כנישתא אלא אי אמליך בקדמיתא באברהם יצחק ויעקב בגין דאינן תקינו צלותא לקמי קודשא בריך הוא הדא הוא דכתיב ואני ברוב חסדך אבא ביתך דא אברהם אשתחווה אל היכל קדשך דא יצחק ביראתך דא יעקב ובעי לאכללא לון ברישא ובתר כן ייעול לבי כנישתא ויצלי צלותיה"

בדומה יש בזוהר פרשת ויקרא²³⁷: "פתח רבי אבא ואמר (תהלים ה) ואני ברוב חסדך אבא ביתך הכי אוקמוה דלא לבעי ליה לבר נש למיעל לבי כנישתא אלא אי אימלך בקדמיתא באברהם ויצחק ויעקב בגין דאינן תקינו צלותא לקמי קודשא בריך הוא, הדא הוא דכתיב ואני ברוב חסדך אבא ביתך, ואני ברוב חסדך דא אברהם, אבא ביתך דא יעקב, אשתחווה אל היכל קדשך ביראתך דא יצחק ובעא לאכללא לון ברישא ויעול לבי כנישתא ויצלי צלותיה כדין כתיב (ישעיה מט) ויאמר לי עבדי אתה ישראל אשר כן אתפאר"

²³⁵ כך א', עמ' מג

²³⁶ אות ח

²³⁷ כך ג (ויקרא) דף ח עמוד ב (הקדמה י"א)

מעבר למטרה הפשוטה של הזכרת זכות אבות, למטרת עילוי וקבלת התפילה, ישנו את ההסבר העמוק יותר של תיקון "ימין שמאל ואמצע".

אחד מן העקרונות המרכזיים במערכת התיקונים הקבלית הוא השילוב של מידות חסד ורחמים, 'התכללות ימין ושמאל', היוצרות יחדיו את השלימות - תפארת. מידותיהם של האבות אברהם ויצחק הן חסד וגבורה, התכללותם יוצרת את מידתו של יעקב, התפארת, שמשמעותה שלימות ואחדות המידות. פעולה זו קשורה ישירות עם התפילה, שכן במיקום ובאופן נעלה יותר חוזרת ונעשית פעולה זו ע"י התפילה, "לאכללא לון ברישא". להתעוררות כוונה זו באה הכוונה והאמירה של פסוק "ואני ברוב..." כי למטרה זו, איחוד ימין ושמאל נועדה תפילה זו. לשם כך אף דרושה ההמלכות, וקבלת ה"עיטא" (העצה) מהאבות, כי ע"י ההמלכות בהם מתקשרת נפש האדם בנפש הקדומים, ושואבת מהם מהם, מאבות המידות את גילוי המידות האמורות, אותם ובהם יפעל בתפילתו.

וכך מורה רח"ו בשער הכוונות על ההמלכות באהות ע"י פסוק "ואני ברוב חסדך...": עוד ירצה כי כבר הודעתוך שקודם שנכנס יאמר פסוק ואני ברוב חסדך כו'... כי קודם שיכנס האדם לבהכ"נ שהיא השכינה צריך לימלך באבהן ולומר פסוק ואני ברוב חסדיך כנז' בס' הזוהר כי בפ' זה רמזים ג' האבות ויכוין באבגית"ץ הנק' רוב חסדיך גם יכוין לעשות מנה"י דו"א ג' מוחין חב"ד אל נוקבא דו"א כנודע וזה יכוין בר"ת בבית אלהים [מספר ג' מוחין, ר"ת] נ"הלך ב"רגש כ"ן, והכוונה הוא שימשיך ג' מוחין הנז' אל הנוק' הנקרא כ"ן שהיא הוי"ה דהזין כנודע:

ר' שבתי בסידור²³⁸ מוסיף נוסח לאמירת הדברים כפה: "רבונו של עולם, בזכות שלשת אבותינו..."

קבלת אהבת ישראל

כהמשך וכתנאי לתפילה במנין, ובכדי שהקשר בין המתפללים לא יהיה טכני גרידא אלא משמעותי ותכני, יש דרישה להתחברות בין נשמות המתפללים במדרגת הנשמה היותר גבוהה שלהם, ובכך מושגת שלימות יתרה²³⁹. דבר זה מתקבל ע"י חיזוק המצווה של "ואהבת לרעך כמוך" המדברת על דרגת אהבה בין בני ישראל במדרגה הגבוהה והעמוקה ביותר שלה. לכן ההתחברות עמם צריכה להיות באמירה כפה, בצורה הברורה והמכוונת

²³⁸ דף לה ע"ב

²³⁹ הדברים אמורים לאו דווקא בתפילה אלא בכל מעשי המצוות, "לשם יחוד קודשא ב"ה... בשם כל ישראל, הנני מוכן ומזומן לקיים מצוות..."

יותר, "הריני מקבל עלי..."²⁴⁰ וכך כותב במחצית השקל²⁴¹: "כשכל אחד מישראל מקבל עליו מ"ע של ואהבת וכו' וע"י אהבתן זל"ז יתאחדו גופותיהן למטה וגורם התאחדות ודביקות למטה..."

הסבר בכיון חסידי-מוסרי יותר אומר שבאמצעות קבלת אהבת ישראל נוכל להגיע גם לאהבת המקום ב"ה, כמשל האב האוהב את בניו כאשר אלו אוהבים ומחבבים האחד לרעהו. (יסוד ושוורש העבודה, קדושת לוי, ועוד)

היכן בדיוק לומר קבלה זו מצאנו שתי דעות, אחת הממקמת אותה לפני התפילה, השנייה עוד לפני כן, בכניסה לביהכ"נ. בספר נגיד ומצווה²⁴², וכן בשו"ע האריז"ל: "קודם שיתפלל האדם בשחרית צריך לקבל עליו מ"ע ואהבת...וע"י תעלה תפילתו כלולה מכל ישראל...ובפרט אהבת חברים (כוונות)"

ובאותו ספר (בעמוד לו): "קודם שייכנס לביהכ"נ יקבל עליו מ"ע של ואהבת...". בספר חזיונות לר"ח ויטל: "גם הזהיר לי מורי [האר"י] ולכל החברים שהיינו עמו בחברה הזיא שקודם תפילת שחרית נקבל עלינו מ"ע של ואהבת...". ובפרי עץ חיים²⁴³: "...אחר שיישב יקבל ע"ע מ"ע של ואהבת..."

ואילו בהוראות לתפילה בקצרה שבספר עץ חיים²⁴⁴ כותב רח"ו: "ג) קודם שיכנס ישים אל לבו מ"ע ואהבת לרעך כמוך ואח"כ יכנס".

וכן בסידור האר"י של ר' שבתי מביא שיש לקבל זאת אחר כניסתו²⁴⁵. ומוסיף בנוסח: "...והריני אוהב כל בן ישראל כנפשי ומאודי"²⁴⁶.

כניסת שתי פתחים

וכך כותב בזוהר על הישגו של הנכנס שני פתחים²⁴⁷: "... מאן דעאל בין תרין כרובים לגו, מאן דעאל שיעור תרין פתחין לגו כי כנשתא אתדבק במאריה ורעותיה אתעביד."

²⁴⁰ בדומה לק"ש שעל המיטה, שגם לפניה יש לקבל על עצמו אהבת ישראל (המנהג היותר נפוץ הוא לומר את ההצהרה "הריני מוחל וסולח...")

²⁴¹ שו"ע או"ח סי' מ"ו

²⁴² מהרב יעקב חיים צמח זלה"ה, פרמיסלא תר"מ עמ' מ.

²⁴³ שער ג' סוף פ"ב

²⁴⁴ הקדמת מוהר"ו זיע"א על שער ההקדמות

²⁴⁵ דף לו ע"ב

²⁴⁶ וראה עוד אור צדיקים (לר' מאיר פאפירא"ש) ח' סעי' ה'

²⁴⁷ כרך ג (במרב) פרשת שלח לך דף קסד עמוד א

(סולם²⁴⁸: מי שנכנס בין ב' כרובים בפנים, פירושו, מי שנכנס שיעור שני פתחים בביהכ"נ, הוא מתדבק באדונו, ורצונו נעשה.) ומבאר זאת הרב קוק בעין איה על הגמ' בברכות²⁴⁹: "לעולם יכנס אדם שיעור שני פתחים ואח"כ יתפלל. בא להורות, כי המתפלל בביהכ"נ, עליו לשום לב לב' עינים, בתחילה להסיר מעליו סבל מחשבותיו העמוסות רק בצרכי השעה וחי החומר בתאותיו, זהו פתח אחד. והשני, לרומם נפשו אל הצרכים המוסריים - שהם באמת צרכי הכלל כולו. כי צרכי הכלל מתלכדים תמיד עם הצרכים המוסריים. כי חי הכלל לא יתכנו להיות טובים רק עם הליכות צדק ויראת ה'. ואח"כ יתפלל, שלא ישם עיקר תפילתו רק צרכי עצמו ועניני החומר. כי תכלית התפילה להתרומם את נפש הכלל, שנאשמים באשמת היחיד, כעוה"ר עד ירחם ד'.

נישוק הארון בכניסה וביציאה מביהכ"נ

נשיקת הפרוכת בסיום התפילה הוא מנהג מקובל וידוע, להראות חיבתן של ישראל לפני המקום כפרידה "קשה עלי פרידתכם". מקור לכך, ולנישוק בכניסה, מביא בספר "מנהגי ישראל"²⁵⁰ בשם של"ה מכת"י גם לגבי כניסה לביהכ"נ, עם סדר והסבר ע"פ הסוד: "כשיילך לביהכ"נ ינשק הארון או הפרוכת שלפני הארון ד' פעמים ויתחיל מלמטה למעלה ויכוין לד' אותיות הוי"ה בפסוק דודי. וכשיוצא מביהכ"נ ינשק הארון או הפרוכת כדלעיל". ככלל מנהג זה משתלב עם שאר מנהגי הנישוק, ס"ת, מזוזה, תפילין, ואפי כתלי ביהכ"נ, שמטרתם הוראת חיבה, עם כמוכן המטען הקבלי בעל המשמעות שהפעולה נושאת בה²⁵¹.

השתחויה בכניסה לביהכ"נ

כפי שהיה נהוג בשער המזרח כאשר נכנס אדם בשערי ביהמ"ק התווה קידה לפני הקב"ה שניתן לפרשה או כהקדמת שלום לרבו, או כקבלת עול מלכות שמים, כדברי הנביא יחזקאל: "והשתחוהו על מפתן השער ויצא... והשתחוהו עם הארץ פתח השער..."²⁵² כך בביהכ"נ נהגו המקובלים להשתחוות עם כניסתם ויציאתם מביהכ"נ.

²⁴⁸ שלח אות קלא. המשך מאמר 'רכ מתיכתא' מאות קה "הטו אזנים ושמעו קול אחד שהיה אומר..."

²⁴⁹ עין איה ח"א על הגמ' דף ח' ע"א

²⁵⁰ מקומה של הקבלה במנהג מאת משה חלמיש עמוד ר'

²⁵¹ ראה ע"כ באור הבהיר עמ' רלו ערך נשיקין, ובאבן ספיר עמ' קפט.

²⁵² יחזקאל פמ"ו ב'-ג'

וכך מתאר בזהר את האדם עובד האלוקים אשר "ל...וכצפרא קם מערסיה בעי לברכא למאריה ולמייעל לביתיה ולמסגד קמי היכליה בדחילו סגיא ובתר כן יצלי צלותיה..."
 וכשער הכוונות²⁵³: "ואחר שנכנס לכה"כ שמעתי בשם מורי ז"ל שבכניסתו ישתחוה כנגד
 ההיכל"²⁵⁴

הקפות סביב הבימה

שער הכוונות²⁵⁵: "...ואחר כך יאמר מזמור אלהים יחננו ויברכנו אשר יש בו ז' פסוקים וכנגדם יקיף ז' הקפות סביב התיבה שבאמצע הבה"כ וטוב הוא שיכוין לגמור פסוק א' בכל הקפה מהז' עד שיגמור הז' הקפות בו' פסוקים ויכוין כי התיבה היא כנגד המלכות ותכוין להמשיך אליה ז' אורות מקיפין שהם מן החסד עד המלכות ואור המקיף של המלכות ג"כ אנו ממשיכין אליו והיא מכלל ז' המקיפין ותכוין לכלול עצמך לקבל מן ז' אורות המקיפין האלו אתה והמלכות ביחד וביום א' תכוין לפ' ראשון שהוא אלהים יחננו כו' ותכוין שהוא גובר על הז' פסוקים והוא תגבורת החסד על ו' התחתונים וביום הב' תכוין כי פסוק הב' גובר על כולם וכן תכוין עד יום הו' כי אז תכוין בפ' הו' שהוא גובר על כולם ואמנם ביום השבת איך צריך להקיף רק הקפה א' בלבד וספק בדבר אם הוא כנגד הת"ת הנק' שבת וכולם כלולות בו או אם הוא כנגד הבינה הכוללת לכל הז' ולכן אין בשבת רק הקפה א' ע"כ שמעתי בשם מורי ז"ל".

אורות מקיפים פירושם, אותם אורות שאין ביכולת הכלים שלנו, הנבראים, לקבלם, ולפיכך הם נותרים מבחוץ ושואפים להתקבל בפנימיות הכלים. קבלת אורות אלו, והפיכתם לאורות פנימיים, זהו תיקונם²⁵⁶. וזו אכן עבודתנו בתפילה, ביחוד בבקשות וכמשאלות הלב שבה, להרחיב את כלי הקבלה שלנו עד לקבלת המקסימום האפשרי מאותם האורות המקיפים המצפים לכלי. ובשל כך בשבת "מעין עולם הבא" בה האורות מוצאים מנוחתם - ובגלל זה גם מועטות בה הבקשות ושאלות הצרכים - אין הקפות, אלא רק אחת כוללת. המזמור האמור מכיל שבעה פסוקים, וכו' ארבעים ותשע תיבות, שרומזות על כלל הספירות העליונות - חג"ת נהי"ם (=חסד גבורה תפארת נצח הוד יסוד מלכות) - בהתכללותן כל אחת מכל השבע. מספירות אלו נמשך אור ושפע אלינו התחתונים. (מצוייר בסידורי המקובלים והספרדים בצורת מנורה, המסמלת את האור האלוקי השמימי בעולם הארצי)

²⁵³ דרושי כוונת הברכות, הקדמה א'

²⁵⁴ וראה עוד שו"ת נבחר מכסף, ר' יאשיה פינטו, סי' י' ארם צובה חרכ"ט, דף יג ע"ב

²⁵⁵ דרושי כוונת הברכות

²⁵⁶ ראה ע"כ באבן ספיר עמ' ג' ערך 'אור מקיף' ובעמ' ה' ערך 'אור פנימי'. וכן באור הכהיר עמ' רכג ערך 'מקיפים'.

אך האריז"ל עצמו לא היה נוהג, כעדות רח"י²⁵⁷: "אבל אני ראיתיו שהוא היה כא לבה"כ ולא היה מקיף שום הקפה ואפשר כי בשביל שלא היה הוא מן הי' הראשונים לפי שהיה מתאחר לבא כנ"ל ולכן לא היה מקיף מפני הרואים שנראה כיוהרא כנלע"ד".
ואכן, בסידורי המקובלים האחרונים אין תזכורת למנהג זה, כנראה שהבינו שלא היה זה מנהג האריז"ל מסיבות מהותיות.

הכאות על התיבה כהכרות תחילת התפילה

בספר טעמי המנהגים²⁵⁸: "טעם לשלוש הכאות לפני התפילה, ואם יש אבל בקהל מכים רק שתי הכאות...".

5. תפילה בביהכ"נ גופו

כמו כן ישנה הקפדה על תפילה בביהכ"נ גופו, ולא בסמוך לו גם אם במנין ובצמוד אליו, ר' שבתי בסידור²⁵⁹: "יזהר שלא להתפלל כי אם בביה"כ עצמו ובס"ח כתב שהמניח ביהכ"נ ומתפלל בעזרה נענש מאוד". הרחבה של דין העובר מאחורי ביהכ"נ, שמראה שאין הוא מעוניין לשתף עצמו בתפילת הציבור. בפנימיות, נמצא סיבה לדבר יכולה להיות שכן בתפילה במצב זה אינו מקשר עצמו עם מנין התפילה, שגם אם הלכתית נחשב כתפילה בציבור, הרי שאינו משלים לעשרה מתפללים במצב כעין זה, כלומר שאינו מתקשר עמהם להוות יחידה אחת של השראת עשר ספירות השכינה. מעבר לזה, כנראה ישנו ערך להימצאות בתחום ההיכל גופו, שם שכינה שרויה, בחינת "וה' בהיכל קדשו"²⁶⁰.

תפילת "ברוך שמייה"

בנוסף התפילה עצמה רבו התוספות, השינויים וההתיקונים שנעשו ע"פ הקבלה, או בהתאם למנהג המקובלים. אנו נעמוד עתה על אחת מהן, תוספת שהתקבלה, פחות או יותר, בכל קהילות ישראל, עם גם אגב ערעורים.

²⁵⁷ כשער הכוונות שם

²⁵⁸ ענייני ביהכ"נ אותיות קסה-ו, ראה שם ההמשך

²⁵⁹ הליכות לביהכ"נ, דף לה ע"ב.

²⁶⁰ חבקוק ב' כ'

הבקשה "ברוך שמייה דמריה עלמא", הנאמרת בעת הוצאת ספר התורה מן ההיכל, מקורה בזוהר פרשת ויקהל²⁶¹: "אר"ש כד מפקין ס"ת כציבורא למקרא ביה מתפתחין תרעי שמייה דרחמין ומעוררין את האהבה דלעילא ואבעי ליה לבר נש למימר הכי בריך שמייה דמריה עלמא וכו'" (סולם²⁶²: אמר ר' שמעון כשמוציאים התורה בציבור לקרות בו נפתחים שערי השמים של רחמים ומעוררים את האהבה למעלה וצריך האדם לומר כך: ברוך שמו של רבון העולם וכו')

מנהג זה התפשט כמעט בכל תפוצות ישראל למרות שיצאו כנגדו לא מעט עוררין מסיבות שונות, כמו נוסח שאינו ברור, חשש מרמזים שאינם יהודיים, לא נהגו אבותינו, ועוד²⁶³. המנהג לגבי אילו תפילות יש לאומרה משתנה בהתאם לקהילות השונות, בעוד שבקהילות האשכנזים מקובל לאומרו בכל פעם שנפתח ההיכל להוצאה וקריאה בספר, הרי שאצל יהודי המזרח רק בתפילות בעתות רצון מיוחדות תיאמר (שחרית ומנחה של שבת וכו') תוספת זו לסידור הינה חדשה יחסי, כיון שאין היא מוזכרת בדברי גאונים וראשונים, ומתחילה רק בתקופת האחרונים, בהסתמך בעיקר על דברי הזהר האמורים²⁶⁴.

6. יציאה מביהכ"נ

שור"ע האר"י²⁶⁵: "לא יצא עד שישלים תפלתו... שאם לא כן לא מהני להגיע להיות מעשרה ראשונים". וכן בשער בכוונות²⁶⁶: "...לא יצא משם עד שישלים תפלתו שם לא כאותם הנוהגים להיות מעשרה ראשונים בביהכ"נ זה ואח"כ חוזרים והולכים להתפלל בביהכ"נ אחרת שלא היו שם מעשרה ראשונים טעות הוא בידם ולא תחשב למצוה כלל". נשיקת הפרוכת בסיום התפילה הוא מנהג מקובל וידוע, להראות חיבתן של ישראל לפני המקום כפרידה "קשה עלי פרידתכם". מקור לכך מביא ב"מנהגי ישראל"²⁶⁷ בשם של"ה מכת"י, עם סדר והסבר ע"פ הסוד: "כשילך לביהכ"נ ינשק הארון או הפרוכת שלפני הארון

²⁶¹ חלק ב (שמות) דף רז ע"א.

²⁶² ויקהל אות רכז – רכה.

²⁶³ ראה בספר 'שורש מנהגי אשכנז' בפרק העוסק בעניין זה.

²⁶⁴ ראה שם על נושא זה בהרחבה.

²⁶⁵ סימן כה סעי' ה'.

²⁶⁶ דרושי כוונת הברכות, הקדמה א'.

²⁶⁷ מקומה של הקבלה במנהג מאת משה חלמיש עמוד ר'

ד' פעמים ויתחיל מלמטה למעלה ויכוין לד' אותיות הוי"ה בפסוק דודי. וכשיוצא מבהכ"נ ינשק הארון או הפרוכת כדלעיל".

גם היציאה עצמה צריכה להיעשות בצורה הראויה, כמו למשל בספר ראשית חכמה²⁶⁸: "יזהר כשיוצא מביהכ"נ שלא יצא ואחוריו להיכל שבו ספר התורה, אלא יחזיר פניו לארון, וכן בירידתו מן התיבה שבו ספר התורה. וזה נלמד מבני קהת שכך היו עושים כשהיו נושאים את הארון".

ו. כבוד ביהכ"נ

1. מקור סמכות החיוב

ראינו את דעתו של הזהר בחיוב בניית ביהכ"נ, והגדרת מצווה כדאורייתא. גם השמירה על קדושתו של ביהכ"נ ועל כבודו מקבל בזהר יחס מחמיר במיוחד וגבילתו בדין דאורייתא, לפי הכנתם של פוסקים מסויימים²⁶⁹. זאת בניגוד לדעתם של רוב הפוסקים²⁷⁰, הסוברים שהיא רק מצווה מדרבנן. פוסקים אלו מסתמכים בעיקר על דברי הזהר בפר' נשא²⁷¹: "...מה כתיב, ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם, ועשו לי מקדש סתם דכל בי כנישתא דעלמא מקדש איקרי, והא אוקמוה". (סולם²⁷²): "...ועשו לי מקדש, הוא סתם מקדש, כי כל ביהכ"נ שבעולם נקרא מקדש, וכבר העמידוהו".)

כלומר שכפי שעלינו להבין את הבטחת "ושכנתי בתוכם" כהבטחה לתמידות השראת השכינה בישראל, גם לאחר חורבן ביהמ"ק, "דבכל אתר דאינון שריין קב"ה אשתכח בינייהו", כלומר, במקדשי המעט המלווים את העם בגלותו, כך עלינו להתייחס אל מקדשים אלו. וכפי שבביהמ"ק המקורי הזהירה התורה על מוראו וכבודו, בגלל שרית השכינה בו, כך גם בביהמ"ק מעט, שגם בהם השראת שכינה, נצטוינו על מוראם וכבודם. וכן כותב מהר"ק: "בית הכנסת יש בו קדושת בית המקדש"²⁷³.

²⁶⁸ שער היראה פרק ט"ו

²⁶⁹ מבי"ט בקרית ספר הלי' בית הבחירה פ"א דין ד'. וראה בכה"ח סי' ק"נ אות ו' שמביא סיכום של רבות מהדעות, וכן בשד"ח כללים מערכת הבית אות מ"ג.

²⁷⁰ ראה כל הפרטים באנצ'י תלמי' ערך ביהכ"נ (כרך ב')

²⁷¹ כרך ג (במרבך) דף קכו ע"א

²⁷² נשא אות קה

²⁷³ ש' קסא

מקור מפסוק אחר יש כיראים²⁷⁴: "ויראת מאלקיך...למדנו כשאמרה תורה 'ומקדשי תיראו'²⁷⁵, שבתי כנסיות ובתי מדרשות בכלל..."

הכבוד אל ביהכ"נ, והמורא ממנו נובעים מתוך ההבנה הנאצלה של משמעותו העמוקה של מושג ביהכ"נ כמקום השראת השכינה, ואת מעלתו המיוחדת בהיותו כזה. ויש ביקורת על הבנה שאינה מושלמת מצד הכורים: "תניא רבי ישמעאל בן אלישע אומר בעון שני דברים עמי הארץ מתים, על שקורין לארון הקודש ארנא, ועל שקורין לביהכ"נ בית עס...". ומבהיר את המאמר הרב קוק²⁷⁶: "...הדברים החיצוניים של הטוב ושל עבודת ד' יתברך מתיחסים יפה ונקשרים אל כל הרוממות של המדע העליון והפנימי... והיתרון של הקדושה העליונה היוורת לשכן בתוך בני ישראל בקיבוצם ואגודתם... שהן כולן נאגדות בתכלית עליונה שאור הקדושה מופיע עליה, שעושה את ביהכ"נ לבית ד' ולמקדש מעט, שמחתים על הציבור קדושה תכליתית וחיים מוצלחים בהצלחת אמת, מה שלא ימצא כלל בקרב היחיד... ויבין את ערכם של ישראל המוכרל לא רק מצד מקרה הקיבוץ כ"א מצד הנשמה האלהית הכללית רוח ד' השורה על הכלל כולו, שהוא נמצא דוקא בכח הקיבוץ לקדושה מה שא"א שימצא ככל יחיד כפ"ע, למען ידע שהקב"ה הוא מצוי בביהכ"נ, ואיננו כית עם כ"א מקום לד' משכנות לאביר יעקב". והדברים מדברים בעד עצמם.

רבים הם הדברים שבהם נהגו כבוד בביהכ"נ, ונלאה לפורטם, חלקם נלקחו בגזירה שוה מביהמ"ק, וחלקם למקומם. חלקם נקלטו בכל המקומות, ונפסקו כהלכות מחייבות, וחלקם נותרו כ'מנהג אבות', הצד השוה שבהם, שכולם נעשו מתוך מטרה ברורה - "לפאר את בית ד'²⁷⁷".

אי התעלמות

שמירה על כבוד ביהכ"נ מתחילה בראש ובראשונה מהכניסה לתפילה בו. וכמה וכמה מאמרי חז"ל, זהר ומקובלים נכתבו על חשיבות הדבר. נביא רק מאמר זהר אחד המלמד על ענשו של המזלול בכבוד ביהכ"נ בזאת שאינו נכנס להתפלל בו, שנענש במדור ה"שחת", המדור השני של הגיהנום: "המדור השני, הוא נקרא שחת. והוא אש ירוקה. ואין שם כי אם חושך, ואין שם רחמים כלל. ושם דנין... מי שיש לו בהכ"נ בעירו ואינו נכנס להתפלל²⁷⁸".

²⁷⁴ סימן שכ"ד

²⁷⁵ ויקרא י"ט ל', או כ"ו י"ב

²⁷⁶ בעין איה על אתר

²⁷⁷ עזרא כ"ו ד'

²⁷⁸ זהר חדש מדרש רות מאמר ד' מדורי גיהנם

2. צורת התנהגות מכבדת

ישנם דברים המותרים ע"פ דין אבל המקפידים נהגו בהם איסור לחיבת הקודש כמו למשל יריקה או שיחה בדברי מוסר בביהכ"נ, שלמרות שאין איסור הלכתי בדבר, אין הדברים תואמים את רוח המקום או שנעשו כסייג להרחקה מאיסור.

יריקה

על יריקה בביהכ"נ, שלא בשעת תפילה, כתוב בשו"ע: "מותר לרוק בביהכ"נ, ודורסו ברגלו או מכסהו בגמי"²⁷⁹. אך רבים וגם טובים הקפידו שלא לרוק, ובודאי שבימינו שאין איש יורק בביתו. (ואף המנהג לרוק ב'עלינו לשבח' לא ברור אם רצוי הדבר) וכך כותב רח"ו על מנהג רבו הארז"ל: "גם ראיתיו נזהר מלרוק בבה"כ ואם נודמן לו רוק היה מבליעו בטליתו או בולעו בגרונו" בהתאם למאמרו של ר' יהושע בן לוי בירושלמי²⁸⁰: "הרוק בביהכ"נ כרוק בבכת עינו"

שיחה ופטפוט

בנושא זה בעל הזוהר הוא חד-משמעי ובהיר, והאזהרות והאיומים בעונשים חמורים רבים מספור, כך למשל כותב²⁸¹: "ומאן דמשתעי בבי כנישתא במילין דחול ווי ליה דאחזי פרודא ווי ליה דגרע מהימנותא, ווי ליה דלית ליה חולקא באלהא דישראל, דאחזי דהא לית ליה אלהא ולא אשתכח תמן ולית ליה חולקא ביה ולא דחיל מניה ואנהיג קלנא בתקונא עלאה דלעילא, דהא בשעתא דישראל מסדרי בבי כנישתא סדורא דשירין ותושבחון וסדורא דצלותא, כדין מתכנשי תלת משריין דמלאכי עלאי..." (סולם²⁸²: ומי שמדבר בביהכ"נ דברי חול, אוי לו שמראה פירוד, אוי לו שגורע האמונה, אוי לו שאין לו חלק בא-לוהי ישראל, כי מראה בזה שאין א-להים ואינו נמצא שם, ואינו מפחד ממנו, ונהג בזיון בתקון העליון של מעלה, כי ביהכ"נ מתוקן כנגד המלכות העליונה. כי בשעה שישראל מסדרים בביהכ"נ סדר שירות ותשבחות וסדר התפילה, אז מתאספים ג' מחנות

²⁷⁹ סי' צ"ט ע"י יג

²⁸⁰ ברכות פרק ו' משי ר'

²⁸¹ זוהר חלק ב דף קלא ע"ב

²⁸² תרומה אותיות צב-צג

של מלאכים עליונים...) וכן במקומות רבים מספור מזהיר בעל הזוהר על הדיבור בביהכ"נ, ומפליג מאד בעונשו של המדבר. האר"י הקפיד מאד, שלא לשוחח שיחת חולין בביהכ"נ, וכסייג לדבר גם לא בדברי מוסר. רח"ו: "גם ראיתי למורי ז"ל נוהר בתכלית הזהירות שלא לדבר כלל בביהכ"נ אף שלא בשעת התפלה וכמעט שאפי' בדברי מוסר ותוכחות ותשובה לא היה רוצה לדבר כדי שלא ימשך מזה איזה דיבור של חול". הרמ"ק לעומתו מקפיד רק על דברי חולין, וכותב בהנהגותיו²⁸³: "ט. שלא ידבר בבית הכנסת אלא בדברי תורה".

טאטוא בזקן

עד כמה רחשו כבוד לביהכ"נ נוכל ללמוד מהמנהג המוזר הבא, המוכא בספר חסידים²⁸⁴: "רבינו יעקב היה מכבד בזקנו לפני ארון הקודש". אם כי כבר השיגו עליו²⁸⁵ שאין זה מן הראוי לזלזל כך בדיקנא קדישא.

סוף דבר

רעיון מרכזי אחד עובר כחוט השני בכל המובאות שלעיל, והוא היסוד המקשר בין העם הישראלי, בכל מצביו, לבין הקב"ה. למטרה זו נועד ביהכ"נ, לכך משמש, וכך נתפס הוא על ידינו.

כפועל יוצא, ובכדי להביאו לתכלית זו, נוצרו כל גווני ההלכות והמנהגים הקשורים בביהכ"נ, החל מהחיוב לבנייתו וכלה באחרון הקישוטים שבו, על כל מאות הפרטים שביניהם.

גם ברמת האיריאה, מחשבת היהדות, מודגשת ידיעה זו, הן בכללות הרעיון, והן כפרטיו, וכלפי כל יהודי הבא בשעריו.

סיכמנו, א"כ, את הרעיון האמור, שבמרכזו רצון ה"דביקות", כלומר רצון הקירבה לא-להים, הבא מצד האדם, והא-להים מצדו ברצונו להשפיע את טובותיו אל האדם העובד דרך אותו רצון ה"דביקות". מרצון זה, נגזרות הן הפעולות והרעיונות האישיים או הפרטיים, של כל אחד ואחד מהעובדים, והן הפעולות והרעיונות הכלליים הלאומיים, כולם מכנה משותף – רצון האיחוד והמשכת השפע.

²⁸³ הנהגות צדיקים - תקנות ואזהרות מרבי משה קארדאבירו (רמ"ק)

²⁸⁴ ס" קנח, הובא במג"א ס" קנא ס"ק י'

²⁸⁵ עוזה"ש ועוד

בית הכנסת בראי הקבלה

מעתה, עם הבהרת העניינים, לא נותר אלא להשתדל ליישם את הדברים במציאות שלנו, תוך תקווה שבעקבות היישום, אכן יפעלו את פעולתם למילוי בקשת "ותחזינה עינינו כשוכך לציון..." או אז יתאפשר לנו למצות את הקשר נברא-בורא בגילוי הנעלה ביותר, בבית המקדש שבירושלם.

